

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim
Dalı/ Tasavvuf Bilim Dalı

**EBU'L-LEYS MUHARREM BİN MUHAMMED EZ-ZÎLÎ'NİN
HUBBU'L-MESÂİL ADLI ESERİ BAĞLAMINDA FİKİH-
TASAVVUF İLİŞKİSİ**

Cihat ZORLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Abdullah Kahraman

Sivas
Eylül-2010

**EBU'L-LEYS MUHARREM BİN MUHAMMED EZ-ZÎLÎ'NİN
HUBBU'L-MESÂİL ADLI ESERİ BAĞLAMINDA FIKIH-
TASAVVUF İLİŞKİSİ**

Cihat ZORLU

Cumhuriyet Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Temel İslam Bilimleri
Ana Bilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı İçin Öngördüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.

SİVAS
EYLÜL 2010

KABUL-ONAY

Cihat Zorlu'nun hazırlamış olduğu “Ebu'l-Leys Muharrem bin Muhammed ez-Zîlî'nin Hubbu'l-Mesâil Adlı Eseri Bağlamında Fıkıh Tasavvuf İlişkisi” başlıklı bu çalışma 06.09.2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı / Tasavvuf Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN (Başkan)-(Danışman)

Prof. Dr. Ünal KILIÇ (Üye)

Doç. Dr. Alim YILDIZ (Üye)

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.
.../... 2010

Prof. Dr. Mehmet ARSLAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

ZORLU Cihat, Ebu'l-Leys Muharrem bin Muhammed ez-Zili'nin *Hubbu'l-mesâil* Adlı Eseri Bağlamında Fıkıh Tasavvuf İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2010.

Muharrem Efendi (ö.1591–92) Hanefî mezhebindendir ve Halvetî'dir. Fakih, nahiv ilmine vakıf ve aynı zamanda şeyhler ve mutasavvıflar faslında sözü geçen biridir. Yaşadığı devirde ilmî hayatın canlılığını sürdürmesi adına değerli katkıları olduğunu yazmış olduğu eserleriyle ortaya koyan Muharrem Efendi, dönemin kıymetli âlimlerinden ve velûd yazarlarından biridir. Vefatından sonra ardında kitaplarından başka bir şey bırakmamıştır. Türkçe, Farsça ve Arapça olmak üzere değişik alanlarda olmak üzere birçok eser meydana getirmiştir.

Muharrem Efendi çalışmamıza konu olan *Hubbu'l-mesâil* adlı eserinde önemli gördüğü birçok fikhî meseleyi ele almaktadır. Bu eserde kaynak olarak zikredilen eserlerin çokluğu ve ana kaynakların kullanılmış olması *Hubbu'l-mesâil*'in önemini bir kat daha arttırmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Muharrem, Tasavvuf, Fıkıh, Keffaret.

ABSTRACT

ZORLU Cihat, Ebu'l-Leys Muharrem bin Muhammed Hubbu'l-Mesâil named Fiqh Mysticism in the Context of Work Relations, Master's Thesis, Sivas, 2010.

Muharrem Efendi(1591–92) is from Hanafî sect of ISLAM and he is Halvetî (khalwati). He is good at Scribe and Nahiv sciences and also he was a leading man among sheikhs and sufis. Muharrem Efendi, who put forth significant contributions to the scientific development in his era with the books he wrote, is one of the valuable scholars and velud writers of the era. After his decease he didnt leave anything behind except his books. He wrote a lot of books in various subjects in Turkish, Farsi and Arabic.

Muharrem Efendi included many canonic issues in his *Hubbu'l-mesâil*, which is the topic of our study. The high number of sources used in this book and using some main sources increases the significance of *Hubbu'l-mesâil*.

Key Words: Muharrem, Mysticism, Fiqh, Atonoment.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
KISALTMALAR	vi
ÖNSÖZ	vii
GİRİŞ: FIKIH VE TASAVVUF HAKKINDA UMUMÎ MALUMAT	1
BİRİNCİ BÖLÜM: MUHARREM EFENDİ’NİN HAYATI, TARİKATI, ESERLERİ	7
A. EBU’L-LEYS MUHAREM BİN MUHAMMED EZ-ZÎLÎ’NİN YAŞADIĞI DÖNEMDE SOSYO-KÜLTÜREL HAYAT	7
1. 16. Asırda Osmanlı’da İlmi Hayat.....	8
2. 16. Asırda Osmanlı’da Toplum Yapısı.....	9
3. 16. Asırda Osmanlı’da Ekonomik Gelişmeler.....	11
4. 16. Asırda Osmanlı’da Tasavvufi Hayat.....	12
B. EBU’L-LEYS MUHAREM BİN MUHAMMED EZ-ZÎLÎ’NİN HAYATINA GENEL BİR BAKIŞ	14
1. Hayatı.....	14
2. Tarikatı: Halvetilik	16
a. Rûşeniyye Tarikatı.....	19
b. Cemâliyye Tarikatı.....	19
c. Şemsiyye Tarikatı.....	19
d. Ahmediyye Tarikatı.....	20
3. Eserleri.....	20
C. HUBBU’L-MESÂİL ADLI ESERİ.....	21
1. Eserin Muhtevası.....	22
2. Üslubu ve Yöntemi.....	22
3. Eserin Nüshaları.....	23
4. Başvurduğu Kaynaklar.....	24
D. ESERDE FIKIH TASAVVUF İLİŞKİSİ	28
İKİNCİ BÖLÜM: HUBBU’L-MESÂİL’İN BUGÜNKÜ HARFLERLE İFADESİ	31

HUBBU'L-MESÂİL'İN METNİ	31
1. Birinci Bab; Namazın Keffâreti ve Namaza Hazırlık Süreci	32
2. İkinci Bab; Savmın Keffâreti ve Gerekenleri Hakkında	41
3. Üçüncü Bab; Yalan Yere Yeminin Keffâreti	45
a. Yeme İçme Konusunda Yemin Faslı	49
b. Çeşitli Meseleler Hakkında Fasıl	51
c. Nezirler hakkındaki Fasıl	53
4. Dördüncü Bab; Hata İle Adam Öldürme ve Bazı Önemli Meseleler Hakkında	60
5. Beşinci Bab; Zihar Keffâretini Gerektiren Şeyler Hakkında	65
6. Hatime Bölümü; Sorular Cevaplar ve Değişik Meseleler	69
7. Abdest Babı	71
8. Teyemmüm Babı	73
9. Mesh Babı	75
10. Hayız Babı	76
11. Necis Şeyler Babı	78
12. Ezan Babı	79
13. Namaz Babı	80
14. Cuma Namazı Babı	84
15. Zekat Babı	85
16. Savm Babı	86
17. Hac Babı	87
18. Nikâh Babı	88
19. Rada' Babı	92
20. Talâk Babı	92
21. İddet Babı	96
22. Bey' Babı	99
23. Ribâ Babı	100
24. İcâre Babı	103
25. Hibe Babı	104
26. Zina Haddi Babı	106
27. Sirkat Haddi Babı	107

28. Yemin Babı	108
29. Kefâlet Babı	109
30. Şahitlik Babı	110
31. Kerahet Babı	111
32. Av Babı	113
33. Zebâyih Babı	114
34. UdhıyyeBabı	114
35. Diyyât Babı	115
36. Daman Babı	117
37. Vedi'a Babı	118
38. Şartu'l-Ukud Babı	119
39. Vasiyet Babı	119
40. Ferâiz Babı	122
SONUÇ	135
KAYNAKÇA	139
SÖZLÜK	142
EKLER	146

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser.
a.g.m.	: Adı geçen makale.
a.s.	: Aleyhisselam.
AÜİFD.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
b.	: İbn, bin.
bkz.	: Bakınız.
c.	: Cilt.
c.c.	: Celle Celâlühü.
CÜİFD.	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
çev.	: Çeviren.
D.B.N.	: Demirbaş No.
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
h.	: Hicri.
haz.	: Hazırlayan.
Hz.	: Hazret.
m.	: Miladi.
r.a.	: Radıyallahu Anh
s.	: Sayfa.
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
ss.	: Sayfalar Arası.
vb.	: ve benzeri.
y.y.	: Yüzyıl.

ÖNSÖZ

Tasavvuf tarihinde yapılan çalışmaların sınırlı olması sebebiyle kendisine ulaşamamış ve günümüze kazandırılmamış çok sayıda İslam büyüğü bulunmaktadır. İşte Ebu'l-Leys Muharrem ez-Zîlî de döneminin önde gelen ilim sahibi kimselerden olup, ilim ve amelleriyle şöhret bulan bir aile çevresinde yetişip ve önemli bir mutasavvıf müellif olmasına rağmen geçen zaman içerisinde unutulmuş ve bir dönem sonra kendisinden ve eserlerinden istifade edilemeyecek duruma gelen Türk İslam büyüklerindendir.

Tasavvufi geleneğe mensup bir aile olan Sivasî ailesine mensup Ebu'l-Leys Muharrem ez-Zîlî hem mutasavvıf ve hem de fakih kişiliğiyle biliniyor olmasına rağmen ve oğlu Abdülmecid Sivâsî'nin yetişmesinde çok büyük rolü olmasına karşılık kendisi hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Son nefesinin üzerinden asırlar geçmesine rağmen bıraktığı eserleriyle hala günümüze ışık tutabilecek olan Ebu'l-Leys Muharrem ez-Zîlî XVI. yüzyıl mutasavvıf ve âlimlerindendir. İşte bu çalışmamızda bütün ömrünü ilme adanmış ve pek çok değerli eser meydana getirmiş olan Muharrem Efendi'nin fikhî meseleleri ele aldığı *Hubbu'l-mesâil* adlı eserini çalışmamıza konu edindik.

Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde fıkıh ve tasavvufun mahiyetine dair bilgilere yer verdik. Bunun yanı sıra birbirini tamamlar nitelikte olan ve İslam düşüncesine büyük katkılar sağlayan fıkıh ve tasavvufun tarihi süreçteki ilişkisine dair kısa bilgiler de verdik. Birinci bölümde Muharrem Efendi'nin hayatından, eserlerinden ve ilmi kişiliğinden bahsedilmektedir. Ayrıca *Hubbu'l-mesâil* adlı eserin muhtevassından, üslubu ve yönteminden, eserde fıkıh tasavvuf ilişkisinden bahsedilmektedir. İkinci bölümde değişik nüshaları bulunan *Hubbu'l-mesâil* adlı eserin bugünkü harflerle ifadesi verilmiştir.

Çalışmamızın başından sonuna kadar her bölümünde o değerli vakitlerini ve mesaisini bizlerden esirgemeyen, her türlü imkânı bizlere fedakârca sunan, maddi ve manevi her türlü destekte bulunan çok değerli hocalarım Prof. Dr. Abdullah Kahraman, Prof. Dr. Kadir Özköse, Prof. Dr. Ünal Kılıç ve Doç. Dr. Alim Yıldız'a yardımlarından dolayı teşekkürlerimi arz etmeyi görev sayarım.

Cihat Zorlu

GİRİŞ

FIKİH VE TASAVVUF HAKKINDA UMUMÎ MALUMAT

Tasavvuf çevrelerinde yaygın olan uzlaşmacı bir yoruma göre; “Cibril hadisi”¹ olarak da bilinen hadisin belirlediği çerçeve içinde “İman nedir?” sorusuyla alâkalı olarak Kelâm ilmi, “İslam nedir?” sorusuyla ilgili olarak fıkıh ilmi, “İhsan nedir?” sorusuyla ilgili olarak da tasavvuf ilmi ortaya çıkmıştır.² Bu hadise göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) ashabından bir kaçı ile birlikte otururlarken, bir adam çıkıp geldi ve ona birçok soru yöneltti. Adam ayrılınca, Hz. Muhammed (s.a.v) ashabına, onun, onlara dinlerini öğretmek için gelmiş olan Cebrail (a.s.) olduğunu söyledi. Cebrail (a.s.)’in soruları ve Hz. Peygamber (s.a.v.)’in cevaplarında ortaya konan şekliyle “İslam”, “iman” ve “ihsan” olmak üzere İslam dininin üç temel boyutu olduğu anlaşılmaktadır. Nerede müslüman varsa İslam’ın bu üç boyutu orada var olmuştur.³

Bu hadiste “İslam, iman ve ihsan” kavramları ardı ardına sıralanmış ve bu sıralama bir dereceleme ifade etmiştir. İslam, işin organlara ait tarafı ve dille ikrardan ibaret olan kısmıdır. İman ise kalbe ait bir olay olup inancın gönüle temekkün edip yerleşmesidir.⁴ İhsan ise daha üst bir derecede olup “Allah’a, O’nu görüyormuş gibi ibadet etmedir.”⁵

Hadiste zikri geçen konulardan her birini inceleyen bir ilim teşekkül etmiş, İslam fıkıhın, iman akâid ve kelâmın, ihsan da tasavvufun konusu olmuştur.⁶

Fıkıh ibadetlerin zahir kısmını inceliyor, tasavvuf da ibadetin gayesi olan huşu’, huzur gibi bâtinî kısmını inceleme konusu yapıyordu. Bu ilimlerle meşgul olan kimselerin birbirlerinden farklı olarak kendilerine has bir takım teknik ve metodları bulunmaktadır. Fakat hepsi İslam’a mensuptur. Bu ilimleri birbirinden soyutlamakta mümkün değildir. Bu ilimlerle meşgul olan herkes İslam ismini kullanır, kendileri ve başkaları için İslam’ı yorumlarlar. Hepsi İslam için çalışmaktadırlar. Özde ne fıkıhçıyı mutasavvıftan ne de mutasavvıfı bir müfessirden

¹ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhâri, *Sahih*, “İman”, 1, Beyrut 1991.

² Himmet Konur, ‘Şeriat ve Tasavvuf’, *İslâmiyat Dergisi*, sayı: 4, Ankara 1998, s.119.

³ William Chittick, *Tasavvuf*, çev., Turan Koç, İstanbul 2006, s.47.

⁴ Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 2004, s.18.

⁵ Buhâri, “İman”, 37; Müslim b. el-Haccac, *Sahih-i Müslim*, “İman”, 1, Beyrut 1987; Ebu Davud es-Sicistânî, *Sünen-i Ebu Davud*, “Sünnet”, 16, Beyrut 1987.

⁶ Yılmaz, s.19.

ayırmak mümkün değildir. İslam'ın hedefi de kişiyi yüksek ahlak sahibi, günahlardan arınmış, dünyevî zaafı giderilmiş kâmil bir insan haline getirmektir. Bu hedef doğrultusunda bireye ilim, amel ve ihlâs rehberlik etmektedir. Ferdler bu vasıtalar ile Allah katında mertebelerini yükselterek gerçek maksatlarına ulaşmayı hedefler. Bu hedefi gerçekleştirebilmek için ilk yapılması gereken Allah Teâla'nın biz kullarına emretmiş olduğu farzların yerine getirilmesi ve bu yolda biz kullara yardımcı olabilecek nafilelere ve zikirle devam edilmesidir.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) müslümanları zikre teşvik etmiş ve “Allah'ı zikredenle etmeyen farkı, diri ile ölü farkı gibidir”⁷ buyurmuştur. Ashâb-ı Kiram da kendisi gibi zühd ve takva yolunda idiler. İşte tasavvuf geliştirmekte olan bu zühd ve takva hareketinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Sahabe ve Tâbiûn devrinde ruhlara hâkim olan Allah korkusu ve zühd hareketi, daha sonra tasavvuf ismiyle bir terbiye sistemi haline dönüşmüştür.⁸

Tasavvuf; İslam'ın ruh hayatı ve İslam Peygamberi'nin şahsında temsil ettiği manevî otoritenin, müesseseleşmiş ve günümüze kadar yaygınlaşarak gelmiş şeklidir. Manevî otoriteden kastedilen; Hz. Peygamber'in “Üsve-i Hasene”⁹ şeklinde ifade edilen örnek kişiliğidir.¹⁰ Allah'a iman edip O'nun rızasını isteyen, ahirette lütfedeceği emsalsiz nimetlere sahip olmayı uman ve daima Allah sevgisiyle yaşamak isteyen insanlar için eşi bulunmaz örnek, O'nun sevgili kulu ve elçisi olan Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir. Tasavvufun gayesi de, ahlakın kemal mertebesine ulaşmak için her hususta Hz. Peygamber (s.a.v.)'in gösterdiği yolu takip ederek, iç ve dış olgunluğu itibarıyla O'nun gerçek varisi olmanın yolunu göstermek, Hakk'ın rızasını kazanmak için, nefisleri temizlemek, güzel ahlak sahibi olmaya çalışmak, kısaca Allah ve Resûlünün ahlakıyla ahlaklanmaktır.¹¹

Meşhur mutasavvıflar tarafından tasavvufun pek çok tarifi yapılmıştır. Tasavvufu değişik açılardan izah eden bu tarifler, tasavvuftan ne kastedildiği hakkında temel bir fikir verecek durumdadır. Örnek kabilinden bu tariflerden bir kaçını zikrederim:

⁷ Buhârî, “Daavât”, 6.

⁸ Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, çev., Yakup Çiçek ve Dilaver Selvi, İstanbul 2004, c.I, 18.

⁹ El-Ahzab, 33/21.

¹⁰ Yılmaz, *a.g.e.*, s.17.

¹¹ Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul 1998, s. 27.

Ma'ruf el-Kerhî (ö.200/815): “Hakikatleri alıp, insanların ellerinde bulunan şeylerden ümit kesip yüz çevirmektir.”

Cüneyd-i Bağdâdî (ö.298/910): “Başka hiçbir şeye alâka duymaksızın, Allah’la beraber olmaktır”, “Hakk’ın seni senden öldürmesi ve kendisi ile diriltmesidir.”

İmâm-ı Gazâlî (ö.505/1111): “Kalbi sadece Allah’a bağlayıp mâsivâdan ilgiyi kesmektir.”

İbnü'l-Arabî (ö.638/1240): “Tasavvuf, Allah’ın ahlâkı ile ahlâklanmaktır.”¹²

Tasavvuf geniş anlamda, İslamî iman ve uygulamanın özümsemesi ve pekiştirilmesi olarak tanımlamak mümkündür. Ancak “sufî” sözcüğü, yüzyıllar boyunca hem savunanlar, hem de karşı çıkanlar tarafından çok çeşitli anlamlarda kullanılmıştır; öyle ki hem ana kaynaklarda, hem de ikinci el kaynaklarda bunun yansımaları vardır. Kelimenin nereden geldiği sık sık tartışma konusu olmuştur. Modern ilim adamları, kelimenin özgün anlamının çok büyük ihtimalle “yün giyen kimse” olduğu sonucuna varmışlardır. Sekizinci yüzyılın sonlarına doğru (hicri II. y.y.) zahitçe eğilimleri kendilerini kaba ve rahatsız edici yün giysiler giymeye sevk etmiş olan kimseler zaman zaman bu isimle anılıyordu. Giderek bu kelime, Kur’an ve Hz. Muhammed’in belli bazı öğretileri ve uygulamalarına ağırlık vermek suretiyle, kendilerini diğer müslümanlardan ayıran bir gruba işaret etmeye başladı.¹³

Müslümanlar arasında özel hal ve hareketleriyle temayüz eden ve daha sonraları “sufiyye” adı verilen bu âbid ve zâhid kimseler, kendilerine mahsus düşünce ve yaşantılarının meydana getirdiği ruh hali içerisinde Kur’an ayetlerini ve hadis-i şerifleri zâhir ulemasından (fıkıh, kelam ve hadis âlimleri) az çok farklı şekillerde anlamış ve izah etmişlerdir. Bu izahlarda, nassların zâhirî mânalarından çok bâtınî mânalarına önem vermişlerdir. Böylece, nassların izahından zâhir ulemasının yanı sıra ayrı bir ekol gelişmeye başlamıştır. Buna bağlı olarak da, kelam ilminin belli başlı konuları üzerinde bu kimselerin nisbeten farklı anlayış ve izah

¹² Osman Türer, *Türk Mutasavvıf ve Şairi Muhammed Nazmî*, Ankara 1988, s.2. Tasavvufun çeşitli tanımları ve hangi kökten türetildiği ile ilgili görüşleri için bkz. Abdülkerim Kuşeyrî, *Er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fî İlmi't-Tasavvuf*, Mısır 1996, ss.216-219. (Bu eser Süleyman Uludağ tarafından *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi* adıyla Türkçeye çevrilmiştir. 3. Baskı, İstanbul 1991, ss.450-455.)

¹³ Chittick, *a.g.e.*, s.65.

tarzları ortaya çıkmış oldu. Buna paralel olarak, sûfîlerin ruhî yaşantıları ile ilgili olan ve kendi aralarında kullanılan bir takım ıstılahlar teşekkül ediyordu. Bütün bunların neticesinde, “sûfîyye” zümresinin ilgilendikleri konuları ele alan “Tasavvuf ilmi” adı altında yeni bir ilim dalı ortaya çıkmış oldu. Bu ilim, zâhirî ilimleri teşkil eden Fıkıh, Tefsir, Hadis ve Kelam gibi nassların zâhirî mânalarının yanı sıra onlardan bâtinî manalar çıkarma yolunu benimsediği için, İslamî ilimlerin bâtinî kısmını oluşturdu.¹⁴

Sûfîler inanç konusunda muhaddis ve fakihlerle aynı görüşü paylaşan, onların ilimlerini benimseyerek esaslarına karşı çıkmayan kimselerdir. Çünkü sûfîler, bid’atlerden ve nefsin kölesi olmaktan kaçınan, güzel örneğe bağlı ve ona uymaya hazır, her türlü bilgide fakih ve muhaddislerle ortak görüşlere sahiptirler. Sûfîlerden bilgi ve anlayışta muhaddis ve fakihlerin derecesine ulaşamamış olanlar, ahkâm-ı şer’iyye ve hudûd-i islamiyye konusunda karşılaştıkları müşküllerin halli için mutlaka muhaddis ve fakihlere başvururlar. Alimlerin icma ettikleri konuda sûfîlerde icmâ ederler. Ulemanın ihtilaf ettiği konularda ise sûfîler, ihtiyatlı olmak için en güzel, en evla ve en mükemmel olanı seçerler ki böylece Allah’ın kullarına emrettiği şeyi yüceltmiş, nehyettiğinden de sakınmış olurlar.¹⁵

Sûfîlerin; ilim erbabı arasında hükmü neshedilmemiş Kur’an ayetlerini, hükmü kaldırılmamış hadisleri kullanma konusunda özel bir tavırları vardır. Bilhassa güzel ahlakı öğütleyen, davranış ve amellerdeki faziletlerden bahseden ayet ve hadislerle dinin yüce makamlarından haber veren, müminlerin manevi menzillerini anlatan ayet ve hadisler, sahabe ve tabiinin bu konudaki sözleri, onların ilgisini çekmektedir. Çünkü sahâbe ve tabiînin söz ve davranışları genellikle Allah Resûlü’nün adâb ve ahlâkından bir cüzdür.

Sûfîlerin, ulema ve fakihlerin kavramakta güçlük çektiği bazı meseleleri, kendilerine göre bir takım keşfî yollarla kavrama usulleri mevcuttur. Çünkü sûfîlerin ibaredeki bazı latîf manaları kavrama gücü vardır. Onların görüş beyan ettikleri ince manalı konular, genellikle dünya bağ ve ilgisi ile masiva perdesi, ihlâs makamları, marifet ahvali, ubûdiyyet gerçekleri, ezeli varlık karşısında kâinatın yok

¹⁴ Türer, *Türk Mutasavvıf ve Şairi Muhammed Nazmî*, s.3.

¹⁵ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma’*, haz., H. Kamil Yılmaz, İstanbul 1996, s.14.

sayılması, kadim ile mukayese edildiğinde muhdesin kaybolması, fenâ, bekâ ve itirazı terk gibi özel konulardır.¹⁶

Fakihler, kitaplar yazarak Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerden çıkardıkları hükümleri kaydetmişler, mutasavvıflar da eser yazarak yaşadıkları vecd ve keşfettikleri hakikatleri kaydetmişlerdir. Fakat fukahanın fikhı ile mutasavvıfların tasavvufu metod ve konuları bakımından birbirinden ayırdı. Ayrılığın sebebi, fikhın ibadetlere, âdetlere ve muamelâta dair zahiri hükümlerle meşgul olması, yani insanın dış hayatını düzenleyen ilim olması, buna karşılık, tasavvufun ruhu terbiye etmek, kalbi tatmin etmek, kısaca içe ait yönü düzenleyen ilim olmasıdır. Velhasıl şeriat ilmi iki ilim olmuştu. Biri insanın ibadetler için nasıl temizleneceğini, namazı nasıl kılacağını, zekâtı nasıl vereceğini, sonra muamelatta hangi esaslara riayet edeceğini, alışveriş, ferâiz, kısas meselelerini nasıl halledeceğini ve bütün bu işleri nasıl düzenleyeceğini anlatıyor; diğeri kalp ve nefse, bâtın işleriyle meşgul oluyor, bâtınî amellerin mahiyetini anlatıyor ve bu bakımdan kemâle ermenin yolunu gösteriyordu.¹⁷

İslam Hukuku'na fıkıh veya fikh-ı amelî, akaid ve kelâma fikh-ı itikâdî, tasavvufa da fikh-ı bâtınî veya vicdanî denir.¹⁸ Fıkıh kitapları, genelde maddî temizlik konusuyla başlar, çok nadir olarak temizliğe eşlik etmesi gereken kalbî duyguların tanzimini ve sonra namaza başlanılmasını ele alır. Namazın şartları, erkânı, farzları, vacipleri, mekruhları ve müfsidleri gibi konuları ele alırken, bu konulara paralel takdim edilmesi gereken huşu' ve onu kazanma yolu ve faktörlerine değinilmez. Hâlbuki fıkıh temel İslamî ilimlerden birisidir. Bu konuda fikhı tamamlayan ilim hangisidir? Şüphesiz bu tasavvuftur. Tasavvuf fikhın bir mükemmeli olarak gereklidir. Fıkıh ise tasavvufa bir yol gösterici ve kontrol makamında her zaman lazımdır. Her ikisi de tek başına yarım kalır.¹⁹ Allah'ın emri ile vacip olması bakımından her şeriat aynı zamanda hakikattir. Şeriat kulluğa sınıksız sarılmak hakkındaki emirdir, hakikat ise müşahade etmektir. Hakikat

¹⁶ Tûsî, s.16.

¹⁷ İsmail Köksal, "Fıkıh ve Tasavvuf İlişkisi", *Tasavvuf Dergisi*, Sayı 2, Ankara 1999, s.84.

¹⁸ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul 2004, s.275.

¹⁹ Köksal, s. 87-88.

tarafından teyit edilmeyen hiçbir şeriat makbul değildir. Şeriatla mukayyet olmayan hiçbir hakikat da makbul değildir.²⁰

Esas itibariyle tasavvuf, İslamî hükümlerin bir müslümanın hayatı ve yaşam tarzı üzerinde amelî ve ince bir şekilde tatbik edilmesinden ibaret idi. Müslümanın söz konusu yaşama tarzı ister kendisi ile Rabbî arasındaki münasebetlerle ilgili olsun, ister halk ile olan alakası ve bağı ile ilgili bulunsun durum aynıdır. Çünkü bir müslümanın gerek bedene ait zahîrî fiilleri ve gerekse kalbe ait bâtınî fiilleri İslam nazarında aynı derecede önemli bir ilgiye layık idi. İslam her iki nevi fiili aynı derecede ehemmiyetle kendi hedefi istikametine yöneltmiş ve bu nevi fiillerin kendi hükümlerine boyun eğmelerini sağlamıştır.²¹

Çalışmamızın konusunu oluşturan Muharrem Efendi gerek hayatında gerekse eserlerinde zâhir-bâtın dengesini çok iyi kurmuştur. Kendisi yaşadığı bölgede tarikat şeyhliği yapmış birisi olmasına rağmen, yazmış olduğu birçok fikhî esere bu yönünü yansıtmamayı tercih etmiştir. Çünkü Muharrem Efendi daha fazla sayıda bireye hitab edebilmek için yazmış olduğu eserlerine kendi iç dünyasını yansıtmamış ve böylelikle objektif bir yaklaşım tarzı sergilemiştir. Bu da Muharrem Efendi'nin halk nazarında kabulüne imkân sağlamıştır. Tezimizde konusuna dail olan fıkıh tasavvuf ilişkisini Muharrem Efendi'nin yazmış olduğu eserlerinden ziyade kendi yaşantısında görebilmekteyiz. Hayatı boyunca birbirinden ayrılmaz olan bu iki bütünü bir çatışma ortamına sokmadan bütün olarak yaşayabilmiş olan Muharrem Efendi bu yönüyle örnek alınmaya değer bir sufî ve fakîhtir. Tezimizde Muharrem Efendi'nin hem bu yönünü hem de *Hubbu'l-mesâil* adlı eserinde çok sık olmasa da ortaya koyduğu tasavvufî yaklaşımları ele alacağız.

²⁰ Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, haz., Süleyman Uludağ, İstanbul 1999. s.176.

²¹ İbn Haldun, *Şifâu's-Sâil*, haz., Süleyman Uludağ, İstanbul 1977. s.287-288.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHARREM EFENDİ’NİN HAYATI, TARİKATI, ESERLERİ

Bu bölümde müellifimiz Muharrem Efendi’yi elde etmiş olduğumuz bilgiler doğrultusunda daha yakından tanımaya çalışacağız. Yazmış olduğu eserleri ile kendi döneminde ve sonraki dönemlerde bu denli kendisinden söz ettirebilmeyi başarmış bir şahsiyet olarak Muharrem Efendi’nin hayatına değinmeden önce içinde yaşamış olduğu zamanın şartlarını çeşitli yönleri ile ele aldık. Müellifimizin yaşadığı zaman diliminde ilmî, ictimaî ve ekonomik gelişmelerden habersiz olarak müellifimizin hayatını araştırmaya çalışmak çok da sağlıklı bir araştırma olmazdı. Bu vesileyle Muharrem Efendi’nin kendisini ve eserlerini daha iyi tahlil edebilme amacı ile o devrin sosyo kültürel şartlarını bir başlık altında topladık. Tüm bu değerlendirmelerden sonra ikinci bir başlık altında da Muharrem Efendi’nin hayatı, tarikatı ve eserleri hakkında bilgiler sunduk. Yine bu bölümde üçüncü bir başlıkla müellifimizin *Hubbu’l-mesâil* adlı eserini çeşitli yönleri ile değerlendirdik ve son olarak dördüncü bir başlık altında eserde Fıkıh-Tasavvuf ilişkisini araştırdık.

A- EBU’L-LEYS MUHAREM BİN MUHAMMED EZ-ZÎLÎ’NİN YAŞADIĞI DÖNEMDE SOSYO-KÜLTÜREL HAYAT

Bir alim veya bir mutasavvıfın yetişmesinde zamanın siyasi, sosyal ve kültürel yapısının izleri görülür. Onları bu şartları göz ardı ederek tanımaya çalışmak, bizi sağlıklı ve yeterli bir sonuca iletmeyebilir. Çünkü bir âlim ve mutasavvıf içinde yaşadıkları toplumun kültürel birikimlerinin en olgun meyveleridir. Onlar kendi dönemlerinde meydana gelen problemlerle ilgilenmişler ve çözümler üretmeye çalışmışlar. Bu itibarlar Muharrem Efendi’nin yaşadığı dönemi ve çevreyi çeşitli yönleri ile kısaca tanıtmakta yarar görüyoruz.

Günümüzde dahi iki kıtada yayılmış bulunan Türk dünyası, XV ve XVI. asırlarda ancak üç kıtaya sığabiliyordu. Bir ucu Yakutistan’la Asya’nın en kuzey-doğu bölgesine uzanan o zamanki Türk Dünya’sı, Kuzey Afrika’nın batı kenarı Fas’a kadar gitmişti. Orta Avrupa’da bir yandan Viyana kapılarına dayanan Türk akıncıları kuzey batıya doğru daha da ilerleyip Vistül Irmağı’nda atlarını suluyorlardı. Güney-

doğuda ise Hindistan, Türk hâkimiyetine girmiş, İran, Afganistan, Pakistan zaten asırlardan beri Türk idaresinde kalmıştı.²² Şüphesiz XV ve XVI. Asırlarda, tarihinde hiçbir zaman kaplamadığı kadar geniş bir alana yayılan Türk dünyasının bu dönemde en kuvvetli ve en parlak devleti Osmanlı Devleti idi.

1.) XVI. Asırda Osmanlı’da İlmî Hayat: Osmanlı döneminin XV ve XVI. asırlarında gerek müsbet gerekse dinî ilimlerin her şubesi ile meşgul olan bilginler birçok sahada fikir, düşünce, eser ve talebeleri ile zamanımıza kadar tesir etmeye devam etmektedirler. Edebî hayat, İstanbul, Edirne ve Bursa’dan başka, şehzâde sancaklarında, Bağdat, Diyarbakır, Konya ve Rumeli’de bir ilim merkezi haline gelmiş olan Üsküp ile Yenice-i Vardar’da da inkişaf ediyordu. Osmanlılar’ın, ilim adamlarına olan rağbetleri ve onları himayeleri, daha kuruluş yıllarından itibaren bilindiği için dışarıdan da pek çok kimse buraya gelmeye başlamıştı. Bu dönemlerde “Alimler Yuvası” diye isimlendirilen İznik Şehri, medreseleri ile bir ilim merkezi haline gelmişti.²³

XVI. asırda Osmanlı dünyasında, ilim idare işbirliği, başka bir ifade ile kültür-devlet bütünleşmesini son derece belirgin ve çarpıcı örnekleriyle görmekteyiz. Öyle ki, âlim, bilgisini büyük ve mamur ülke yönünde geliştirirken, idareci de kültürel şuura sahip güçlü devlet idealini, yönetici olmanın temel şartı bilmiştir. İşte bu karşılıklı ortak anlayış, bir yanda güçlü devlet adamları çıkarırken, bir yandan da kuvvetli ilim adamlarını fikir ve kültür hayatımıza kazandırmıştır. Fikir hayatımıza damgasını vuran birçok ilim ve din adamı arasında en ünlüsü, kuşkusuz bu döneme maddi ve manevi damgasını vuran Ebu’s-suûd Efendi’dir. Kaynaklara göre Ebu’s-suûd Efendi yaşadığı asırda kalemle kılıcı birleştirmiş, servet ve makamın imkânlarını en iyi şekilde ve ilim hizmetinde kullanarak ölmez eserler ortaya koymuştur.²⁴

Yine bu dönemde çeşitli bilim sahalarında klasik İslam bilim birikimine yeni ve orijinal katkılar yapılmış, özellikle matematik, astronomi, coğrafya ve tıp sahalarında klasik İslam bilim birikimi son sınırlarına ulaştırılmıştır. Bu dönemde

²² Ahmet Taşağıl, “Türk Dünyasının Coğrafyasına Genel Bir Bakış”, *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler Sempozyumu*, İstanbul 1997, s.33.

²³ Ziya Kazıcı, “Osmanlılar’da İlmî Hayat”, *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler Sempozyumu*, İstanbul 1997, s.263–264.

²⁴ Ziya Kazıcı, s.271.

Osmanlılar'da matematik sahasında yaklaşık kırk üç müellif tarafından yine yaklaşık olarak altmış üç eser kaleme alınmıştır.²⁵ Sultan II. Bayezid döneminden XVI. asrın sonlarına kadar olan dönemde Osmanlı Devleti'nde astronomi sahasında yaklaşık doksan sekiz müellif tarafından yine yaklaşık olarak üç yüz yirmi iki eser kaleme alınmıştır.²⁶

Osmanlı dünyasında eğitim, yüzyıllarca resmi ve gayr-ı resmi müesseseler yolu ile yürütülmüştür. Bu farklı müesseseler arasında en önemlisi ve ilim ile ilgili faaliyetlerin başta gelen kaynağı hiç şüphesiz kuruluşundan yirminci yüzyılın çeyreğine kadar varlığını sürdüren medreselerdir.²⁷ Kuruluş tarihi bakımından medrese sisteminin yapısı, fıkıh (hukuk) ilmi uzmanları tarafından tanımlanan, yorumlanan ve korunan hukukî bir temele dayanıyordu. Teşkilat bakımından medreselerde yürütülen tahsilde fıkıh ve ona yardımcı olan bütün sahalara öncelik tanınmış, buna karşılık aklî ilimlere dayanan çalışmalar müfredat programının dışında tutulmuştur.²⁸ XVI. asırda en yüksek seviyelerini yaşayan Osmanlı medreselerinin XVII. asırdan itibaren gerilemeye başladığı da bir gerçektir.²⁹ XVI. asır sonlarında ve XVII. Asırda medreselerde, devletin diğer müesseselerinde olduğu gibi tedricî bir bozulmanın varlığından bahseden bazı Osmanlı müellifleri, medreselerin XVI. asrın sonlarına doğru müderrislik kanununa aykırı davranışlar yüzünden yavaş yavaş eski seviyesini kaybetmeye başladığı ve bu bozulmanın hem müderris, hem tedrisat, hem de talebelere tesir ettiği konusunda birleşmektedirler. Bunlardan Gelibolulu Mustafa Ali Efendi (ö.1541–1599) medreselerin bozulma sebeplerini, ilme rağbetin azalmasına, mevâlîzâdelerin zuhuru ve kısa zamanda yükselmelerine, iltimasla ilmiye yoluna girilmesine, kadılık ve müderrisliğin rüşvetle verilmesine ve âlimlerle cahillerin tefrik edilmemesiyle telif eserlerin azalmasına bağlamaktadır.³⁰

2.) XVI. Asırda Osmanlı'da Toplum Yapısı: Osmanlı toplumu aslen Türk unsuruna dayalıdır. Ancak milliyetçi bir anlayışın tercih edilmediğini görüyoruz. Hatta kuruluş devrinde milli kültüre sahip çıkıldığını gösteren pek az delil vardır.

²⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1999, c.II, 384.

²⁶ İhsanoğlu, *a.g.e.* c.II, 388.

²⁷ İhsanoğlu, *a.g.e.* c.I, 229

²⁸ İhsanoğlu, *a.g.e.* c.I, 232.

²⁹ Cahit Baltacı, *Osmanlılar Dünyayı Nasıl Yönetti*, İstanbul 2005, s.255.

³⁰ İhsanoğlu, *a.g.e.* c.I, 248.

Bunun yerine ümmet bilincine sahip olan idareciler, dini kriterleri ön planda tutmaya çalışmışlardır. Fakat yükseliş devrinin başlamasıyla birlikte, ulusal kültür anlayışında da kıpırdanmalar yaşanmaya başlamıştır. Türk birliğinin sağlanmaya çalışılması, bu bilincin doğmasında birinci amildir. Devlet büyüdükçe sistem de oturmaya başlamış ve dünya devleti olma arzusu içinde bazı siyasi kararlar alınmak zorunda kalınmış ve dolayısıyla toplum yapısı etkilenmiştir. Bu kararlardan en önemlisi devşirme sisteminin kabulüdür. Sistem toplumsal dengeyi yeniden belirlemiş, askeri açıdan çok başarılı sonuçlar vermiştir.³¹

Osmanlı toplum yapısının şekillenmesinde hâkimiyet anlayışının da katkısı büyüktür. Eski Türk devletlerinde görülen karizmatik hâkimiyet anlayışı ile örffi sultanî yasağ tabir olunan kanunların bileşiminden ortaya, karizmatik kanuni hâkimiyet anlayışı çıkmıştır. Buna göre padişah devletin sahibidir ve hâkimiyet padişahın sülalesine dayanması, Max Weber'in tabiriyle patrimoniyal bir özellik sergilemesi şehzadelerin her birini tahta geçmede hak sahibi yaparken, padişah sülalesinden olmak şartıyla tahta kim geçerse geçsin, reayanın ona itaat etmesi dışında başka hiçbir seçeneği akla getirmemiştir. Yapı olarak devlet hanedan üyeleri arasında bölüştürülmediği için merkezîyetçi bir özellik kazanmıştır. Devletin merkezîyetçi bir yapıyı benimsemiş olmasına rağmen, halk kendi arasında yatay ve dikey hareket serbestisine sahiptir. Devlete bağlı kalmak şartıyla, halkın statüsü değişebilir. Bundan dolayı Osmanlı toplumunda Batı'da görülen sınıflar görülmez. En basit olarak asker ve reaya olarak ayrılan halk, birinden diğerine geçebiliyordu.³² Askeri sınıfa girmeyen diğer bütün halk, yani şehir-kasaba tüccarı ve esnafı, çiftçilikle ya da hayvancılıkla geçinen köylü ve göçebeler reayayı oluşturuyordu. Ticaret, zanaat ya da tarımla uğraşan üretici halk, himayesinde yaşadığı devlete, yani askeri sınıfına vergi ödüyordu. Demek ki siyasal düşüncede toplumu oluşturduğu kabul edilen dört unsurdan ikisi, kılıç ve kalem erbabı askeri sınıfına, diğer ikisi, tüccar ve tarımsal üreticiler, reaya sınıfına ayrılmıştı.³³

Devlete belli hizmetler karşılığında bazı reayanın vergileri affedilebilir. Fakat bu vergi affı reayanın sınıf değiştirmesi, askeri olması demek değildir; olsa olsa

³¹ Hüseyin Vehbi İmamoğlu, *Bir Dünya Devleti Osmanlı*, Samsun 2008, s.151.

³² İmamoğlu, s.152.

³³ Metin Kunt, *Osmanlı Devleti 1300-1600*, İstanbul 1991, s.132.

imtiyazlı reaya gözüyle bakılabilir vergi muaflarına. Zaten böyle askeri-reaya sınıfları arasında kalan kişilerin sayısı da azdır.

Askeri sınıfın ya da reayanın kendi içinde de ayrımlar vardı tabii. Toplumsal köken, yetiştirme biçimi, devlet görevi bakımından askeriler kılıç ya da kalem ehli olarak iki ana grupta toplanır. Reaya içinde ise hem dinsel hem toplumsal ayrımlar gözlenebilir. Müslüman olmayan reaya, diğer halktan farklı olarak cizye vergisini ödemekle yükümlüdür, fakat cizye dışında müslüman ya da gayri müslim reayanın konumu, yani Osmanlı kanunları karşısındaki durumu aynıdır. Ancak reayanın kişisel durumu, yani günümüzün medeni kanunu ile belirlenen evlilik, boşanma, miras gibi konular dini kurallara bırakılmıştır. Müslüman halk için kişisel konum şeriatla belirlenir; müslüman olmayanların kişisel hukuk sorunları kendi dini toplulukları, cemaatleri içinde çözülür. Dini ne olursa olsun, reayanın hayatının büyük bir kısmı padişah kanunu ile düzenlenir. Padişahın koyduğu ceza kanunu, çarşı-pazar düzeni ile ilgili kurallar şeriata uygun olabilir, hatta şerî kurallar kanunname içinde yer alabilir. Bu kanunnameler aynı zamanda yöresel ve toplumsal gelenekleri de içerir. Fakat kanunnamelerde yer alan kuralların kökeni ister şeriat olsun, ister gelenek, önemli olan nokta şu ki, bir kuralın kanun hükmünü kazanması için padişah tuğrası ile padişah adına ilan edilmesi gerekir.³⁴

3.) XVI. Asırda Osmanlı'da Ekonomik Gelişmeler: Yükselme devri ekonomisi, Kuruluş döneminden farklı olarak geniş ölçeklidir. Devletin ekonomi politikasını ve stratejisini belirlemesinde dış gelişmeler daha etkindir. Kuruluş dönemindeki potansiyeller ise çok değişmiştir. Coğrafi keşifler başta olmak üzere, sistemlerdeki değişiklikler, ekonomik anlayışlarında yeniden belirlenmesine sebep olmuştur. Avrupa'nın bu noktada epey aşama kaydettiğini görmekteyiz. Buna karşın Osmanlı ekonomisinde, anlayış olarak pek bir değişiklik yoktur. Devletin temel niteliklerini koruma arzusu ve merkezîyetçi yapısının gereği olarak, tarım ekonomisinden yana tavır koyduğunu ve buna bağlı olarak denetimci vasfını kaydetmek istemediğini söyleyebiliriz. Ekonomik girdilerin dünya çapında farklılaşması ise, Osmanlı ekonomisinde daha çok siyasi bazda değerlendirilmeye alınmıştır. Örneğin Avrupa ekonomisinin tarımdan ticarete kayması söz konusu

³⁴ Kunt, *a.g.e.*, s.133-134.

olduğunda, Osmanlı ticaret yollarına sahip olmak için tedbirler almayı ön görmüş, aynı değişimi kendisi için düşünmemiştir. Bir diğer değişim, piyasada serbestlik ilkesinin benimsenmesidir. Oysa Osmanlı ekonomisinde serbest piyasa ekonomisine asla yer verilmek istenmemiştir. Fakat sürecin özellikle para piyasalarında ortaya çıkardığı dayatmalar, ekonomide yeni bir boyutu gözler önüne sermiştir; Kapitülasyon Devri. Avrupa devletleriyle olan siyasi ilişkilerin en önemli alt başlığı olarak ticaret antlaşmalarının yer alıyor olması, alınan ek tedbirlere örnektir. Fakat tedbir olarak düşünülen kapitülasyonlar, başlangıçtaki fonksiyonlarından bilerek veya bilmeyerek uzaklaşmışlar ve zaman ilerledikçe sorun haline gelmiştir. Devletin sıkı denetim politikası, ticaret söz konusu olduğunda delinmiştir. Her ne kadar ithalat ve ihracat dengesi korunmaya çalışılmışsa da, çoğu yabancı tüccarların faaliyetlerine engel olmak her zaman mümkün olmamıştır. Buna karşılık Osmanlı vatandaşının aynı yollardan geçmesine müsaade edilmemiştir. Yükselme devrinin sonuna doğru ekonomide görülen gelişmeler, devletin kendine göre zorunlu olarak toplumsal yapıda daha önce izin verdiği hareketliliğe engel olmamasını gerektirmiştir ya da söz konusu engellemelerin bahanesini oluşturmuştur.³⁵

4.) XVI. Asırda Osmanlı'da Tasavvufi Hayat: Osmanlı'nın ihtişam dönemi olarak kabul edilen bu asırda, devlet ricâlinin tasavvuf ve tarikatlara karşı yakın alaka duydukları görülmektedir. Kuruluşundan beri Osmanlı'nın tasavvuf ve tarikatlara karşı yakın alakası bilinmekle birlikte, devletin güç ve imkân bakımından zirveye ulaştığı bir dönemde de o eski alakanın artarak devam etmiş olması önemli bir husustur. Hans George Mayer'in de dediği gibi, devlet protokolünde yer verilen şeyhler, Dîvân-ı Hümâyûn'da temsil edilmemiştir, fakat yine de halkın yanı sıra devlet ricalini de manevi tesirleri altına almayı başarmışlardır. Bu dönemde devletin tarikatlara olan desteği, manevi otoritenin mümessili olarak kabul edilen şeyhlerin, diğer bütün otoritelerden; ilmi, askeri, hatta siyasi otoriteden bile üstün tutulmasına yol açmıştır. Osmanlılar'dan büyük destek gören tarikat şeyhleri, bu desteğe mukabil devleti her fırsatta destekleyip ellerinden gelen maddi ve manevi hiçbir yardımı esirgememişler ve devletin muhafazası ve devamından yana olmuşlardır.³⁶

³⁵ İmamoğlu, *a.g.e.*, s.154.

³⁶ Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, İstanbul 2000, s. 235.

Padişahların mutasavvıflara karşı duydukları bu meyil XV. asrın başlarından itibaren devletin çeşitli bölgelerinde tasavvuf ehline kendi tarikatlarının hareket tarzlarını ve akidelerini yayma imkân ve fırsatını vermiştir. Böylece Bektaşî, Mevlevî, Rifâ'î, Kâdirî, Halvetî, Ekberî, Bayrâmî ve daha başka tarikatlar XVI. asrın ortalarına kadar geçen zaman zarfında memlekette görülen alaka ve desteğin bir tezahürü olarak daha kuşatıcı bir havaya bürünmüştür.³⁷

Osmanlılar devrinde tarikat şeyhlerinin yöneticilerle çok yakın ilişkiler kurması başlıca şu iki önemli unsurun devamına yardımcı olmuştur: I. Yöneticilerin şariat ile tarikatı birlikte muhafazası, II. Yönetimde adaletten sapmamaları. XV. ve XVI. asırlarda mutasavvıflar tarafından kaleme alınan eserlerde, padişahın vasıfları arasında bu iki önemli vasıf, değişik şekillerde husûsiyle dile getirilmekte, şeyhlerden görüşme imkanı bulanların ise bunları bizzat sultanların yüzüne söyledikleri görülmektedir. Fatih Sultan Mehmed Şeyh Akşemseddin'in (ö.863/1459) çadırına kadar giderek, şeyhden kendisini halvete sokmasını istediğinde, Akşemseddin bunu kabul etmemiş ve halkın idaresi elinde bulunan bir kimsenin halvet ile ulaşacağı mertebeye, adaletle ulaşabileceğini ifade etmiştir. Şeyh Muhammed Bedahşî (ö.922/1516) Yavuz Sultan Selim'le Şam'da buluştukları sırada ona, "Hepimiz Allah'ın kuluyuz; şu farkla ki, senin omuzlarında insanların yükü var, bende ise yok. O halde insanların yükünü zayi' etmemeye gayret et" demiştir.³⁸

XVI. asırda devlet ricali gibi medrese çevrelerinin de tasavvufa ve tasavvuf erbâbına oldukça fazla rağbet ettikleri gözlenmektedir. Bu dönem ilmiye mensupları bir kısım tasavvufî meselelerde meşâyıhtan farklı düşünmekle birlikte, yine de genel manada tercihlerini tasavvuftan yana koymuşlardır. Öyle ki, o dönem kaynaklarında tasavvufa karşı olduğu bildirilen âlimlerin adedi üç beş kişiden ibaret kalırken, pek çok medreselinin tarikata intisap ettiği ya da sevgi duyduğu açıkça belirtilmektedir.³⁹

XV ve XVI. asırlardaki tasavvufî anlayışın bir özelliği de, Vahdet-i vücûd anlayışının sistemli bir şekilde sunucusu Muhyiddin İbn Arabî'ye (ö.638/1241) nispet edilen Ekberîyye mektebinin etkisidir. Bu etki dönemin ileri gelen mutasavvıfları tarafından kaleme alınan eserlerde açıkça görüldüğü gibi, bu ekolün

³⁷ Cengiz Gündoğdu, 'Abdülmedid-i Sivasi Hayatı Eserler ve Tasavvufî Görüşleri' (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Osman Türer, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997) s.37.

³⁸ Öngören, "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı'da Tasavvuf Anlayışı", s.411.

³⁹ Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 342.

görüşlerini anlatan temel eserlerin o dönemde tercüme ve şerh edilmiş olmasından da anlaşılmaktadır. O dönemde sufilerin, İbn Arabî ve talebelerinin eserlerini şerh ya da tercüme etmelerinin yanı sıra, müstakil olarak Vahdet-i vücûd meselesine dair risaleler yazdıkları da görülmektedir. Mesela Şeyh Cemaleddin İshak Karamanî (ö.933/1527), Şeyh Nureddinzâde (ö.981/1574) ve Seyyid Seyfullah (ö.1010/1601) efendiler bu hususta müstakil birer risale yazmışlardır.⁴⁰

XV ve XVI. asırlarda İbn Arabi etkisinin yanı sıra, Mevlana tesirini de burada kaydetmek gerekir. Mevlana'nın Osmanlı'da etkisi daha ziyade meşhur eseri Mesnevi'nin şerh ve tercüme edilmesi suretiyle meydana gelmiştir.⁴¹

B- EBU'L-LEYS MUHAREM BİN MUHAMMED EZ-ZÎLÎ'NİN HAYATINA GENEL BİR BAKIŞ

1. HAYATI

Ebu'l-Leys Muharrem b. Muhammed ez-Zîlî hicrî 910 (m.1504) tarihinde Zile'de doğmuş ve hicrî 1000 (m.1591/92) tarihinde yine Zile'de vefat etmiştir. Tokat-Zileli olan Muharrem Efendi, şeyhler ve mutasavvıflar faslında sözü geçen biridir. Halveti büyüklerinden Abdülmecid Şîrvânî'nin halifesidir.⁴²

XVI. asırda Sivas'a bağlı olan Zile'de Halvetî şeyhi olmuştur. Kabri Zile Devlet Hastanesi'nin önünde babasının kabrinin yanındadır. Evliyâullahtan sayılmıştır.⁴³ Babası, Arif Efendi'nin oğlu Ebu'l-Berekât Efendi'dir.⁴⁴ Ebu'l-Berekât'ın şeyhi, Habib-i Karamânî'nin halifesi Şeyh Hacı Hızır-ı'l-Amâsî idi.⁴⁵ Annesi Sultan Hatun'dur.⁴⁶ Sivaslı olmasının yanı sıra Kastamonulu olduğu da rivâyet edilmektedir.⁴⁷

⁴⁰ Öngören, “Osmanlı'da Tasavvuf Anlayışı”, ss.418-420.

⁴¹ Öngören, “Osmanlı'da Tasavvuf Anlayışı”, s.421.

⁴² Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, sadeleştiren: A. Fikri Yavuz- İsmail Özen, İstanbul 1975, c.I, 393.

⁴³ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul 1996, c. IV, 97.

⁴⁴ Bağdadlı İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-Ârifin*, İstanbul 1955, c.II, 5.

⁴⁵ Receb Sivasî, *Necmü'l-Hüdâ*, haz., M. Fatih Güneren, İstanbul 2000, s. 8.

⁴⁶ Sivasî, s. 9.

⁴⁷ Ziriklî, onun ismine “Kastamonî” nisbesini de eklemiştir. Bkz. Hayrüddîn Ziriklî, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim*, Beyrut, 1389/1969, VI, 172. Bu nisbe Muharrem Efendi'den bahseden ona yakın kaynakların hiç birisinde yer almamaktadır. Kanaatimize göre Ziriklî ona bu nisbeyi Süleymaniye vaizi olan Kastamonu'lu müderris Muharrem Efendi (ö.983/1575) (Bkz. Mehmet Süreyyâ, *a.g.e.*, c.IV, s.1097.) ile karıştırmış olduğundan dolayı vermiştir. Bkz. Bağdadlı İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-Ârifin*, Beyrut 1955, c.VI, s.5.

Muharrem Efendi Hanefî mezhebindendir ve Halvetî'dir.⁴⁸ Ebu'l-Leys fakih, nahiv ilmine vakıf ve bazı ilimlere de hakimdir. Vefatında kitaplarından başka bir şey bırakmamıştır. Muharrem Efendi'nin dört oğlu ve bir kızı bulunmaktadır. Yaş itibariyle en büyük oğlu Feyzullah Efendi'dir. Ondan sonra "Şeyhî" lakabı ile bilinen ve Halvetiyye'nin dördüncü kolu Şemsiyye'nin bir şubesi olan Sivasîyye'nin kurucusu Abdülmecid Efendi'dir (ö.1049/1639). Bu zat aynı zamanda Abdülmecid Şirvânî'nin talebesi ve halifesidir. Diğer bir oğlu Abdülkerim Efendi Zile Camii'nin imam hatibi idi. En küçük oğlu Abdürraûf Efendi'dir,⁴⁹ kızının adı ise Safa Hatun'dur. Safa Hatun, Abdülehad-ı Nurî'nin (ö.1061/1651) annesi olup kocasının vefat etmesi üzerine Abdülmecid Sivasî'nin himayesinde evlatları ile birlikte İstanbul'a hicret etmişlerdir.⁵⁰

Ebu'l-Berekât Efendi'nin dört oğlu vardır. Hepsi de alim ve salih kişilerdir. Yaş itibariyle en büyüğü Muharrem Efendi'dir. Ebu'l-Berekât Efendi'nin bir diğer oğlu İbrahim Efendi'dir. Sâlih, müttakî, gece gündüz Kur'an okur, Allah yolunda kimseden korkmaz, çekinmez, büyüğe küçüğe tevazu ile muâmele ederdi. Şemseddin Sivâsî ile birlikte Sivas'a hicret etmiş, Hasan Paşa Camii'nin imamet vazifesini yapmıştır. Sivas'ta Erzani denilen kabristanda medfundur.⁵¹ Şemseddin Sivâsî'den sonra Sivas'ta Hasan Paşa (Meydan) câmiinde imâmette iken 1000 (1591/2) tarihi dolaylarında vefât etmiştir.⁵²

Ebu'l-Berekât Efendi'nin İbrahim Efendi'den sonra dünyaya gelen üçüncü oğlu Şemseddin Sivasî'dir. Şemseddin Sivâsî 926/1520'de Tokat-Zile'de doğmuş, bilhassa *Menâkıb-ı İmâm A'zam*, *Menâkıb-ı Çehâr-yâr-ı Güzîn*, *Heşt-Behişt*, *Süleyman-nâme*, *Gülşen-âbâd*, *Divân* ve *Mevlid* adlı eserleriyle meşhur olmuş önemli bir mutasavvıftır.⁵³ Hayatını başından sonuna kadar izzet ve hürmete mazhar olarak yaşamıştır. Hazretin sesi de çok güzel ve te'sirli olduğu rivayet edilmektedir. Şemseddin Sivasî'nin yedi kız ve üç erkek evladı vardır. Yaşça en büyükleri

⁴⁸ Bağdadlı İsmail Paşa, c.VI, 5. Bkz. Halid Reyhan, *Fihrist Mahtutâtü Daru'l-Kitâbi'z-Zâhiriyye*, Dimaşk 1973, s. 465.

⁴⁹ Sivasî, *a.g.e.*, s73.

⁵⁰ Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, haz., Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul 2006, c.III, 357; Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, I/51.

⁵¹ Sivasî, *a.g.e.*, s73.

⁵² Hasan Aksoy, *Şemseddin Sivasî, Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı, Eserleri*, CÜİFD, c. IX/2, ss. 1-43, 2005.

⁵³ Aksoy, s.2.

Mehmed Efendi'dir. Hazretten sonra iki sene yaşamıştır. Bir diğeri Hasan Çelebi'dir. İsmi gibi güzel, âlim, zeki, doğru düşünür, kalbi geniş ve cömerttir. Hicri 999 senesinde Hazret ile birlikte hac ettikten sonra İstanbul'a gidip Ayasofya medresesinde mevâliden Seyfullah Efendi'den dört sene boyunca ilim tahsil etmiş ve Sivas'a döndüğünde Sahibiyye Medresesinde müderris olmuş ve bilâhare de Arapkir'e kadı olduktan sonra kadılık mesleğini terk ederek babasının mesleğini tercih etmiştir. Hazretin en küçük oğlu Müeyyed Çelebi'dir.⁵⁴

Ebu'l-Berekât Efendi'nin Şemseddin Sivasî'den sonra gelen oğlu İsmail Efendi'dir. Sâlih, temiz, hakdan ayrılmaz bir zât idi. Şemseddin Sivasî ile birlikte Hicaz'a gitmiştir. İsmail Efendi'nin de iki oğlu vardır. Büyüğü Fazlullah Çelebi, Hasan Paşa Camii'nin imam hatibi idi. Sivas'taki eşkıyaların fitnesinde öldü. Diğer oğlu da Avnullah Efendi'dir.⁵⁵

2. TARİKATI

Muharrem Efendi'yi daha yakından tanıyabilmek, eserlerini ve ilmi kişiliğini daha iyi tahlil edebilmek ve belki de en önemlisi düşünce yapısını iyi bir şekilde idrak edebilmek için mensubu olduğu Halvetiyye tarikatı hakkında bir nebze bilgi vermemizde fayda vardır.

Halvetilik: Halvet tasavvuf dilinde Hak ile gizli konuşmaktır. Lugat manası ise yalnızlık ve tenhada olmaktır. Halvet, şeyhin emriyle mürid, karanlık ve dar bir odaya çekilerek ibadetle meşgul olmasıdır. Bu odaya halvethâne adı verilmektedir. Halvet'in Hz. Musa'dan kaldığı söylenmektedir.⁵⁶

Halvetin tarihi konusunda birçok mutasavvıfın kabul ettiği olay, Hz. Peygamber'in bi'setten önce Hıra mağarasındaki ibadeti ve yaşantısıdır. Bilindiği gibi Hz. Peygamber, vahye hazırlanış devresinde tam bir halvet hali yaşamaktaydı. Mutasavvıflar tarafından bi'setten önce, Hz. Peygamber'in Hıra mağarasında yaptığı bu uzlet ve ibadet hali tasavvuftaki halvetin tarihi kaynağı olarak nitelendirilmiştir. Mutasavvıflar arasında Hz. Peygamber'in Hıra'daki uygulamasını esas alarak halveti

⁵⁴ Sivasî, *a.g.e.* s.74.

⁵⁵ Sivasî, *a.g.e.* s.74.

⁵⁶ Mustafa Aşkar, "Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili", *AÜİFD.*, sayı 39, 1999 s.536. Bkz. Mehmet Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, İstanbul 1922, s.130.

sünnet olarak kabul edenler de vardır. Aslında mutasavvıfları halvet konusunda etkileyen ve fıkıh kitaplarında bir ibadet biçimi olarak ele alınmış bir diğer uygulama da itikâf meselesidir.⁵⁷ Sözlükte “hapsetmek, alıkoymak; bir yere yerleşmek, oraya bağlanıp kalmak” anlamlarındaki *akf* kökünden türeyen itikâf, bu manaları yanında kişinin kendisini sıradan davranışlardan uzak tutmasını, fıkıh terimi olarak da ibadet amacıyla ve belirli bir şekilde camide kalmasını ifade eder.⁵⁸ Halvet ise; dervişlerin bazen şeyhin emriyle karanlık ve dar bir yere girip kırk gün ibadetle vakit geçirmesidir. Erbaîn çıkarmak dedikleri budur.⁵⁹

Halvetiyye tarikatı Ebu Abdullah Sirâcuddin Ömer ibn Ekmeleddin (ö.800/1397) tarafından kurulmuştur. Lahcan’da doğan Ömer Halvetî’nin müşşidi amcası Kerîmuddîn Halvetî’dir. Tarikatın pîri Ömer Halvetî’nin halvete çok önem verdiği, üst üste kırk erbaîn çıkardığı, bu sebeple kurduğu tarikata Halvetiyye denildiği rivayet edilmiştir.⁶⁰ İlim sahibi ve yüksek ahlaklı bir insan idi. Az zamanda yüzlerce müride sahip oldu. Tarikatı hızlı bir şekilde genişledi. Halvetiyye tarikatı değişik bölgelere dağılan halifeleri vasıtasıyla Anadolu, Balkanlar, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika, Sudan, Habeşistan ve Güney Asya’yı da kapsayan geniş bir muhite yayılmış ve zamanla en çok kol ve şubeye sahip olan bir tarikat hüviyeti kazanmıştır.⁶¹ Halvetiyye Anadolu’ya Sadreddin Hiyavî (ö.860/1455)’nin halifelerinden Amasyalı Pir İlyas (ö.837/1433) tarafından getirilmiştir.⁶²

Halvetiyye tarikatının gerçek kurucusu “Pîr-i Sâni” lakabıyla anılan Şeyh Ömer Halvetî’nin halifesi Yahya Şîrvânî’dir (ö.868/1463). Halvetilik bu zat ile dünyanın her tarafına yayılmıştır. Bu Şeyh Şîrvan’ın merkezi olan Samahi kasabasında doğmuştur. Şeyh Seyyid Yahya’nın Halvetîliği yaymakta büyük rolü olmuştur.⁶³

Halvetilik Türk insanı ve cemiyetine en fazla müessir olan tarikatlardan biri belki de birincisidir. Bu tarikat her sınıftan insana hitab eden ve mensupları

⁵⁷ Aşkar, *a.g.m.*, s. 538.

⁵⁸ Mehmet Şener, “İtikâf”, *DİA.*, İstanbul 2001, c.XXIII, s. 457.

⁵⁹ Aynî, s.130; Tûsî, *el-Lüma’*, haz., H. Kamil Yılmaz, s.516.

⁶⁰ Hüseyin Akkaya, *Abdulahad Nurî ve Divanı*, İstanbul 2003, s.67.

⁶¹ Cengiz Gündoğdu, “Türk Tasavvuf Kültüründe Bir Şeyhler Ailesi: Şems-i Sivasiler”, *Türkler*, c.XI, s.128.

⁶² Süleyman Uludağ, “Halvetiyye”, *DİA.*, İstanbul 2001, c.XV, s.394.

⁶³ Aşkar, *a.g.m.*, s.542.

arasında muhtelif meslek erbabını görmek imkânı olan bir gönül ocağı şeklinde müşahede edilmektedir. Siyaset, askerlik, fikir ve sanat dünyasının birçok ünlülerinin de ya doğrudan veya bilvesile Halvetilik'ten feyz aldıklarını bilmekteyiz.⁶⁴ Tarikatlara bu açıdan bakıldığında, farklı meslek gruplarına hitap etse de, genellikle sanatkâr ve entelektüel kesimlerin yoğun ilgi göstermesi yönüyle Mevlevîlik, yine genellikle müteşerrî denilen dinin ahkâmına daha sıkı bağlı kesimlerin rağbet etmeleri yönüyle Nakşibendîlik dikkat çeker. Ancak, söz konusu Halvetîlik olunca diğer tarikatlardan farklı olarak, hemen her kesimden insanı barındırması ve tasavvuf tarihinde birçok kollara ayrılmasından dolayı “tarikat fabrikası” diye nitelendirilmesiyle göze çarpar.

Yine Osmanlı Padişahlarının yarıdan fazlasının bu tarikata mensub olduğuna dair rivayetler, ayrıca yapılan incelemelerde tekke sayısı bakımından diğer tarikatlardan hemen her zaman fazla olması tarikatın ne denli önem arz ettiğini gözler önüne sermektedir.⁶⁵ Osmanlı padişahlarının, daha kuruluş günlerinden itibaren mutasavvıf âlimler ve bunlara bağlı dervişlerle beraber oldukları hususu, sadece tasavvuf tarihlerinin kaydettiği bir gerçek değildir. Genel tarih çerçevesinde araştırma yapan bilginler de bu noktada fikir birliği içindedir. Bugün artık kesinlikle söyleyebilmekteyiz ki, hemen bütün Osmanlı Padişahları bir veya birkaç tarikata intisab etmişlerdir. Bu intisab elbette ki, politik çıkarlarla paralel olabilmıştır; ama yine de ifade ettiği bir mana vardır: Osmanlı yönetimi, din ve tasavvuftan soyutlanamaz... Protokolde şeyhülislamı vezirden sonraya koyan Osmanlı, işin zahirini böyle idare etmektedir. Esasta ona yön veren bir numaralı adam, şeyhülislam kadar bile ortalarda görünmeyen Şeyh Efendi veya Gönül Sultanı, yani mutasavvıftır. Söğüt civarında küçük beyliğini oluşturmaya çalışan Osman Gazi'ye, gördüğü rüyayı yorumlayarak büyük dünya imparatorluğunun ufuklarını gösteren zat, bir ahi dervişi, Edebalı idi.

Yükseliş devri padişahlarının yanında hep Halvetî şeyhleri veya Halvetîlik'ten ilham almış tasavvuf büyükleri görülmektedir. Fatih'in yanında Akşemseddin (ö.863/1458), II. Bâyezid'in yanında Cemal Halvetî (ö.899/1494),

⁶⁴ Y. Nuri Öztürk, *Kusadalı İbrahim Halvetî, Hayatı, Tasavvufî Düşünceleri, Mektupları*, İstanbul 1982, ss. 25-26.

⁶⁵ Aşkar, *a.g.m.*, s.535.

Yavuz'un yanında Yusuf Sünbül Sinan (ö.936/1529), Kanunî'nin yanında Merkez Muslihuddin (ö.959/1551)...⁶⁶vb. gibi.

Halvetilik çok çabuk alt şubelere ayrılabilen bir özelliğe sahip olması açısından önemlidir. Türkiye'de yaygın bir şekilde devam etmiş olan tarikatlardan birisi olan Halvetiliğin yalnız İstanbul'da 13 dergâhı vardı. Kol ve şubeler de dâhil edildiğinde son tespitler ışığında İstanbul civarında tekkelerin dağılımı şöyledir: Halvetî tekkeleri 89, Nakşî tekkeleri 65, Kadirî tekkeleri 57, Rifaî tekkeleri 35, Celvetî tekkeleri 22, Mevlevî tekkeleri 5, Şâzelî tekkeleri 3 tanedir. Günümüz dünyasında, özellikle Türkiye'de faaliyet gösteren tarikatların yüzde olarak en çoğu Halvetiyye'nin kollarıdır.⁶⁷

Halvetilik tarikatının ilk kollara ayrılması Yahya Şirvani'nin vefatından sonradır.⁶⁸ Halvetiyye tarikatının başta dört ana kola ayrıldığını görüyoruz.⁶⁹

Tarikatın ilk dört şubesi şunlardır:

1. **Ruşeniyye-i Halvetiyye:** Bu kol Yahya Şirvanî'nin baş halifesi ve postnişini Dede Ömer Ruşenî'nin (ö.892/1487) kurduğu koldur. Dede Ömer Aydınlıdır; Ruşenî mahlasını bu yüzden aldığı söylenir. Bursa'da tahsil etmiş, Bakû'ya gidip Seyyid Yahya'ya intisab etmiş, onun buyruğunda Gence, Karabağ ve civarını irşâd edip Akkoyunlulardan Sultan Hasan (h.871-882/ m.1453-1478) ve Sultan Yakub'un (h.883-896/ m.1478-1490) davetiyle Tebriz'e gitmiş ve orada vefat etmiştir.

2. **Cemâliyye-i Halvetiyye:** Bu kol Çelebi Halife olarak meşhur olmuş, Şeyh Mehmed Çelebî'ye (ö.899/1494) aittir. Aksaraylı Çelebi Sultan olarak bilinir. Aksarayda doğdu ve orada yerleşti. Bir ara Karaman'da da muallimlik yaptı.

3. **Şemsiyye-i Halvetiyye:** Bu tarikat da Halvetiyye'nin ana kollarından biridir. Bu tarikatın kurucusu Şeyh Şemseddin Ahmed Sivasî'dir (ö.926/1520). Tarikat mensupları merkezî yönetimle Şemseddîn-i Sivâsî'den itibaren iyi ilişkiler

⁶⁶ Y. Nuri Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, İstanbul 1999, s.276.

⁶⁷ Öztürk, *a.g.e.* s.278.

⁶⁸ Hasan Küçük, *Tarikatlar*, İstanbul 1980, s. 99.

⁶⁹ Aşkar, *a.g.m.*, s.559.

kurmuşlar, devletin en üst yöneticileriyle dahi yakınlık tesis etmişler, sapkın akımlara karşı devletin yanında yer almışlardır.⁷⁰

4. Ahmedîyye-i Halvetiyye: Bu kol Ahmed Şemseddin Marmaravî'ye (ö.910/1504) aittir.⁷¹

Halvetiyye kollarının çokluğu yüzünden tarikatçılar, Halvetiliğe, tarikat kuluçkası demişlerdir. Sonradan bu söz zamana uydurulmuş ve tarikat fabrikası tarzında söylenmiş.⁷²

Görüldüğü gibi Halvetiyye Tarikatı, tasavvuf tarihi açısından olduğu kadar Türk tarihi ve kültürü açısından da hemen hemen birinci sırayı alabilecek bir tarikattır. Yine aynı şekilde İslam kültürü tarihinde, Türklük rengi ağır basan ve kırka yakın şubesi bulunan Halvetiyye tasavvuf okulu, tamamıyla sünnî karakterlidir. Özellikle Halvetiliğin alt kol ve şubelerinin kurucuları incelendiği zaman hepsinin Türk olduğunu görürüz. Halvetîlik gerek keyfiyet, gerekse kemmiyet olarak Türk insanını ve toplumunu en fazla etkilemiş bir tarikat olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Halvetîlik sadece Anadolu'da değil, diğer birçok İslam ülkesinde de yaygın tarikatlar arasına girmiştir.⁷³

3. ESERLERİ:

Muharrem Efendi'nin kaynaklardan⁷⁴ ve Türkiye kütüphaneleri veri tabanlarından tespit edebildiğimiz eserleri şunlardır:

1.*Hedîyyetü's-Su'luk fî Şerhi Tuhfeti'l-Mülük.*⁷⁵ Yazma Eser, 139 varak, konusu fikihtir.

2.*Tercüme-i Hilyetü'n-Nebî.*⁷⁶ Muharrem Efendi'nin risale şeklinde kaleme almış olduğu Peygamber Efendimiz'in hilyesini anlatan bir eserdir. 10 varaktan oluşmaktadır.

⁷⁰ Rüya Kılıç, "Sivas'tan İstanbul'a Bir Tarikat Portresi: "Şemsîyye ve Sivâsiyye", *Türkler*, c.XI, Ankara 2002, s.123.

⁷¹ Aşkar, *a.g.m.*, s.559.

⁷² Aşkar, *a.g.m.*, s.560.

⁷³ Aşkar, *a.g.m.*, s.563.

⁷⁴ Bağdadlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, s.5.

⁷⁵ Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi Bölümü, DBN: 951.

⁷⁶ Süleymaniye Kütüphanesi, Servili Bölümü, DBN: 0145.

3.*Haşiye ale'l-Fevaidi'z-Zıyaiyye li'l-Câmi fi Şerhi'l-Kâfiye.*⁷⁷ Bu eser Muharrem Efendi'nin en meşhur eseri olup Muharrem adıyla da bilinmektedir. 2 cilttir.

4.*Künûzu'l-Evliyâ ve Rumûzu'l-Esfîyâ.*⁷⁸ 38 sayfadan oluşan bu eserin Konusu: Çeşitli meselelerin ele alındığı bu eserde; faziletler, kerametler, dualar ve kıyamet gecesi, ölüm sebebi gibi ve daha birçok farkı konunun ele alındığını görmekteyiz. Eser 38 sayfadır.

5.*Sarf Tertibi Üzere Lügat-ı Fârisî.*⁷⁹ 9 varaklık bir eserdir, konusu mukayeseli dil bilimidir.

6.*Risâle Tergîbî'n-Nâs.*⁸⁰ Konusu İslam ahlakıdır. 13 varaktan oluşmaktadır.

7.*Umdetü'n-Nisa.*⁸¹ Bu eserin konusu fıkıhtır. 53 varaktır.

8.*Tergîbü'l-Müteallim.*⁸² 7 varaktan oluşan bir İslam ahlakı eseridir.

9.*Menâkıbu Ebû Hanîfe ve Eimmeti'l-Mezâhib.*⁸³ 51 varaktır. Konusu: İmam Âzam Ebu Hanife ve diğer haneî imamlarının menâkıblarından bahsetmektedir.

10.*Hubbu'l-Mesâil.*⁸⁴ Konusu fıkıhtır. 133 varaktan oluşmaktadır.

C. HUBBU'L-MESÂİL ADLI ESERİ: Çalışmamızın ikinci bölümünü oluşturan *Hubbu'l-mesâil* adlı eser, kaynaklarda Muharrem Efendiye ait eserler arasında zikredilmemektedir. Ancak kütüphane taramaları sonucunda Süleymaniye Kütüphanesinde bu eserin bir nüshasına ulaşabildik. Daha sonraki çalışmalarımızla eserin farklı farklı nüshalarını elde ettik. Elimizde bulunan nüshalar arasında kanaatimizce yazım hatalarından kaynaklanan isim farklılıkları bulunmaktadır. Bu meseleyi ayrıca “Eserin Nüshaları” başlığı altında ele alacağız. Bu açıdan eserin farklı nüshalarının olması eserin meşhurluğunu açıkça göstermektedir. Çalışmamız için seçtiğimiz nüsha 133 varaktan oluşmaktadır. Eserin sonunda yer alan müstensih

⁷⁷ Süleymaniye Kütüphanesi, Tâhir Ağa Tekkesi Bölümü, DBN: 18.

⁷⁸ Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba Bölümü, DBN: 523.

⁷⁹ Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, DBN: 140.

⁸⁰ Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah Efendi Bölümü, DBN: 395.

⁸¹ Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, DBN: 1261.

⁸² Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu Bölümü, DBN: 854.

⁸³ Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Bölümü, DBN: 1147.

⁸⁴ Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, DBN: 2155.

kaydında istinsah tarihi 1202/1787 olarak belirtilmiştir, müstensih bizzat kendi ismine de söz konusu nüshanın hâteminde yer verilmiştir; Nazif b. el-Hâc Muhammed (ö.?).

1. Eserin Muhtevası: Eserin başında bir fihrist kısmı bulunmaktadır. Fihrist kısmında eserde bulunan bablar sayfaları ile birlikte zikredilmiştir. Eser başlangıcında hamdele ve salvele ile başlamaktadır. Giriş kısmında özellikle ibadetlerin keffâretinden bahsedilmektedir ve bir hastalığın tedavisi gibi keffâretlerin de ibadetleri iyileştirici olduğu belirtilmektedir. Müellifimiz *Hubbu'l-mesâil* adlı eserini yazma amacını bizzat kendisi sayfa 3-a'da şu şekilde ifade etmektedir; “Avam katında terk edilmiş hükümleri bakileştirmek ve amel olunmayan meseleleri de ihya etmek için İmam Âzam kavli üzerine yazılmış olan kitapların hükümlerini kadir olduğum kadar yazdım.”⁸⁵

Eserin ismini *Hubbu'l-mesâil* olarak Muharrem Efendi'nin özellikle kendisinin koyduğu belirtiliyor.⁸⁶ Muharrem Efendi bu eseri yazdığında artık seksen iki yaşında olduğunu da yine kendi ifadelerinden öğrenmekteyiz.⁸⁷ Kitap iki bölümden oluşmaktadır, birinci bölümde beş bab bulunmaktadır, ikinci bölüm ise içerisinde değişik meselelerin de bulunduğu hatime bölümüdür. Birinci bölümde ele alınan babların ilki “kazaya kalmış namazın keffâreti” hakkında, ikinci bab “oruç keffâreti”, üçüncü bab “yalan yere edilen yeminin keffâreti”, dördüncü bab “hata ile adam öldürmenin keffâreti” ve beşinci bab “zihar keffâreti” hakkındadır.

2. Üslubu ve Yöntemi: Muharrem Efendi'nin *Hubbu'l-mesâil* adlı eseri didaktik türe girmektedir. Kullanılan dil oldukça yalın, anlaşılır ve ana hatlarıyla Anadolu Türkçesinin zengin özelliklerini taşır, genelde o dönemin halk dili kullanılmıştır. Eserde kullanılan dil, eserin üslubu, konu ve anlatım niteliği, ifadelerin açıklığı okuyucuda büyük bir haz uyandırmaktadır. Kitap sade, akıcı ve tatlı bir üsluba sahiptir. Eser Osmanlıca olarak yazılmış, yalnızca giriş ve son bölümdeki dua Arapçadır. Eserde işlenen dini ve içtimai en ağır konular, kısa, canlı, basit cümlelerle anlatılmıştır. Muharrem Efendi'nin bu eserinde yalın dil kullanılmış

⁸⁵ vr. no: 3-a.

⁸⁶ vr. no: 3-a.

⁸⁷ vr. no: 2-a.

olması hedef kitlesinin doğrudan halk olduğunu göstermektedir. Şöhreti tüm Anadolu'ya yayılmış bir şahıs olmasına rağmen yaşadığı bölgeden, Tokat-Zile'den ayrılmayan Muharrem Efendi tam bir halk adamıdır. Çünkü o, eserlerinde ağır bir dil kullanarak ilim alemine kudretini göstermek yerine halka hitap etmeyi tercih etmiştir, şöhreti sebebiyle devlet ricaline yakın olmaktansa kendi halkının içinde kalıp onları irşad etmeyi yeğlemiştir.

Eserde yerine göre birçok ayet ve hadis kullanılmıştır ve kullanıldıkları sahifelerde ayet ve hadisler üzerleri kırmızı çizgilerle çizilmek üzere belirgin hale getirilmiştir. Son bölümü oluşturan çeşitli meselelerden oluşan bölüm soru cevap şeklinde işlenmiştir. Soru cevap metoduyla hem okuyucuyu düşünmeye sevk etmiş hem de öğretimi disipline etmiştir. Kullanılan sorular konunun hedefine uygun, tutarlı ve konu ile uyumlu bir haldedir.

3. Eserin Nüshaları: Muharrem Efendi'ye ait bu eserin tespit etmiş olduğumuz nüshalar şunlardır:

1. *Hubbu'l-mesâil*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, DBN: 2155, Sınıflama: 297.5.

2. *Cübbü'l-mesâil*, Muharrem b. Mehmed-Zileli, Süleymaniye Kütüphanesi, Veliyuddîn Efendi, DBN: 1072, Sınıflama: 297.541, Yayın Tarihi: 1061.

3. *Cübbü'l-mesâil*, Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Arşiv Numarası: 34 Atf 277/8, Müstensih Seyyid Abdülkerim b. Şaban.

4. *Cübbü'l-mesâil*, Muharrem b. Ebû'l-Berekât Muhammed b. el-Ârif b. el-Hasan ez-Zîlî, Milli Kütüphane-Ankara, Arşiv Numarası: 60 Zile 153/5.

5. *Cübbü'l-mesâil*, Muharrem b. Ebû'l-Berekât Muhammed b. el-Ârif b. el-Hasan ez-Zîlî Sîvâsî, Milli Kütüphane-Ankara, Arşiv Numarası: 06 Hk 5049/2.

6. *Cübbü'l-mesâil*, Ebû'l-Leys Muharrem b. Mehmed el-Ârif Zîlî, İzmir Milli Kütüphanesi, Arşiv Numarası: 1707/1.

7. *Cübbü'l-mesâil*, Ebû'l-Leys Muharrem b. Mehmed el-Ârif Zîlî, Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi, Arşiv Numarası: Râşid Efendi 311.

Araştırmalarımız sonucu elde ettiğimiz Muharrem Efendi'ye ait bu eserin ilk nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümünde bulunan *Hubbu'l-mesâil*

nüshasıdır. Daha sonra bu isim ile yapmış olduğumuz araştırmalarda eserin hiçbir nüshasına rastlayamadık ve tek nüsha olabileceğini düşündük. Ancak bu kadar önemli bir eserin tek nüsha olarak kalabilmesi de bize pek makul gelmedi ve bizi değişik araştırmalara sevketti. Eserin ismi üzerinde yaşadığımız bu sıkıntı asıl olarak Muharram Efendi'den ve eserlerinden bahseden biyografi eserlerinin hiçbirisinde Muharrem Efendi'ye ait bu eserin zikredilmemiş olmasıdır. Bu sebepten dolayı tezimizi genellikle tek nüshadan yola çıkarak oluşturmaya başladık. Bu arada devam etmekte olduğumuz değişik nüsha araştırmalarımızda aynı eserin isim benzerliği olan *Cübbü'l-mesâil* şeklinde başka bir nüsha tespit ettik. Yine Muharrem Efendi'ye ait olan *Cübbü'l-mesâil*'in içeriğine baktığımızda iki nüshanın da aynı eser olduğunu gördük. Bundan sonra araştırmalarımıza *Cübbü'l-mesâil* olarak devam ettik ve değişik nüshalara bu isim üzerinden ulaşabildik. Yine bu noktada karşımıza çıkan ikinci bir sıkıntı *Cübbü'l-mesâil* ismindeki nüshaların bazılarının değişik eserler içerisinde bir bölüm olarak sunulmuş olmasıydı ve en sonunda o nüshalara da ulaşmayı ve sonucunda tüm nüshalardan istifade edebilmeyi başardık.

4. Başvurduğu Kaynaklar: Muharrem Efendi bu eserini oluştururken birçok kaynaktan istifade etmiş ve bu eserlerin isimlerini eserinde yer yer zikretmiştir. Ancak zikretmiş olduğu eserlerin ya da müelliflerinin isimlerini kısaltarak vermiştir, tam isimleriyle zikretmemiştir. Bu da kullanılan kaynakların o dönemde ne denli meşhur oldukları ve bu sebepten dolayı tam isimleriyle anılmadıkları anlaşılmaktadır. Biz bu eserleri tespit ederken zaman olarak o döneme uygun ve konu itibarıyla en meşhur olanlarını olabileceğini düşünerek seçtik. Müellifimizin çok sayıda eserden istifade etmiş olması çalışmamızın konusunu teşkil eden *Hubbu'l-mesâil*'in değerini bir kez daha ortaya koymaktadır. Bu kaynak eserlerin çoğunluğunu fıkhi eserler oluşturmaktadır ve bunun haricinde tasavvuf, tefsir, hadis kitapları ve bir de lugat bulunmaktadır. Eserinde adı geçen kaynaklar şunlardır:

1. **el-İcma'.** Bu, İbn Hubeyre Avneddin Ebû'l-Muzaffer Yahya b. Muhammed'in (ö.560/1165). *Kitabü'l-icma'* ve *'l-ihtilâf* adlı eseridir. Konusu fikihtir.

2. **Ravdatu'l-Ulemâ.** Bu, Ali el-Buhâri ez-Zendüstî el-Hanefî'nin (ö.400/1009) İslam ahlakı üzerine yazmış olduğu eseridir. İslami hikmetlerden bahseden bu eser ahkam ve mecalis kitabıdır.

3. **Hulâsatü'l-Fetava.** Bu eser İftihârüddîn Tahir b. Abdürreşid el-Buhâri'nin (ö.542/1147) '*Hulâsatü'l-Fetava*' adıyla meşhur olan fetvâ kitabıdır.

4. **Hızânetü'l-Müftîn.** Bu, Hüseyin b. Muhammed el-Hanefî'nin (ö.740/1239) yazmış olduğu fıkıh eseridir.

5. **Hızânetü'l-Fıkh.** Ebu'l-Leys es-Semerkandî'ye (ö.373/983) ait bu eserin konusu fıkıhtır.

6. **Muhtasar-ı Kudûrî.** Bu, Ahmed b. Muhammed el-Bağdadî'nin (ö.362/973) yazmış olduğu fıkıh eseridir. Binlerce fikhî meselenin kısa ve öz olarak ifâde edildiği bu eser, Hanefî fikhının temel kitaplarındandır.

7. **Tuhfetu'l-Fukaha.** Alaaddin es-Semerkandî'nin (ö.539/1144) yazmış olduğu bu eserin konusu Hanefî fikhıdır.

8. **Câmiu'l-Fetava.** Ebu'l-Kazım Semerkandî'nin (ö.556/1161) yazmış olduğu bu eserin konusu kelamdır.

9. **Kenzü'd-Dakâik.** Ebu'l-Berekat Hafizüddin Abdullah b. Ahmed Ebû'l-Berekât (ö.710/1310) tarafından kaleme alınmış olan bu eserin içeriği Hanefî fikhına dairdir.

10. **el-İzah.** Ebu'l-Fazl Abdurrahman b. Muhammed el-Kirmanî'nin (ö.543/1149) yazmış olduğu bu eserin konusu Hanefî fikhıdır.

11. **Nevâzil.** Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin (ö.373/973) yazmış olduğu bu eserin konusu Hanefî fikhıdır.

12. **el-Hidâye.** Ali b. Ebi Bekr Merginânî'nin (ö.573/1197) yazmış olduğu bu eser el-Bidâye'nin şerhi olup, müellifinin ilmi kudreti ve seviyesi, konularının derli toplu bir bütün halinde sistematik oluşu sebebiyle Hanefî fikhının en önemli kitaplarından kabul edilmiştir.

13. **el-Haniyye.** Fahrüddîn Hasan b. Mansur'un (ö.592/1196) yazmış olduğu bu eserin konusu fıkıhtır.

14. **el-Bidâye ve'n-Nihâye.** İbn Kesir'in (ö.774/1373) geniş hacmiyle kendi alanında eşsiz eserler arasında yer alan bu eserin konusu İslam Tarihi'dir. Genel tarih niteliğinde olan bu eser, kâinatın yaratılışından başlayarak İbn Kesir'in hayatının son günlerine kadar geçen olayları anlatmaktadır.

15. **ez-Zâhidi.** Necmüddin Muhtar b. Mahmud'un (ö.658/1260) yazmış olduğu bu eser meşhur *Kuduri* adlı eserin şerhlerinden biridir.

16. **Cevâhirü'l-Fetava**. Ebû'l-Fazl Rükneddin Abdurrahman b. Muhammed b. Emirveyh Kirmânî'nin (ö.543/1149) yazmış olduğu bu eserin konusu fıkıhtır.

17. **Fusûlü'l-İmâdî**. Semerkand'ın Fergana bölgesinden olan Abdurrahman b. Ebubekir (ö.651/1253), meşhur “*el-Hidâye*” müellifinin torunu olup o da dedesi gibi Hanefî fukahâsındandır. Bu eserin bir ismi de “*Fusûlü'l-ihkâm li usûli'l-ahkâm*” olan eser on bölümdür ve muâmelâta aittir.

18. **en-Nuket ve'l-Uyun fi Tefsiri'l-Kur'an**. el-Maverdî'nin (ö.450/1058) yazmış olduğu bu eseri tefsir, tercüme ve tevillerden oluşmaktadır.

19. **Uyunu't-Tefâsir**. Şihâbuddîn Ebussenâ Ahmed b. Mahmud es-Sivasî'nin (ö.803/1400) yazmış olduğu bu eserin konusu tefsirdir.

20. **Tenbihu'l-Gâfilîn**. Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin (ö.393/1003) yazmış olduğu bu eşsiz eserin konusu İslam ahlakı ve tasavvuf hakkındadır. Hem bir ahlâk, hem bir tasavvuf, hem de bir şeriat kitabıdır. Fıkıh, ahlâk ve tasavvufla ilgili konuların bir araya toplandığı bir eserdir.

21. **es-Sihâh**. Arap kültürü ve dili üzerine yaptığı geniş araştırmalardan sonra Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî'nin (ö.393/1003) yazmış olduğu bu eser en hacimli arapça sözlüklerden biridir.

22. **Tefsiru'l-Kur'an**. Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin (ö.393/1003) yazmış olduğu tefsir eseridir.

23. **el-İhtiyar**. Mavsilî'nin (ö.683/1284) yazmış olduğu bu eser Hanefî fikhının temel eserlerindendir.

24. **Tefsiru'l-Keşşaf**. ez-Zemahşerî'nin (ö.538/1143) çok sayıda müellif ve müfessirin kaynak olarak kullandığı bu eseri dil ve belâgat açısından önemli bir yere sahip, eşsiz bir tefsir eseridir.

25. **er-Risâle**. İmam Şâfi'nin (ö.204/820) “*Risâle*” adlı bu eseri fıkıh usulünde ilk kaleme alınan usul kitabıdır.

26. **Zübdetü'l-Esrar Şerhi Muhtasari'l-Menar**. Şemseddin Sivâsî'nin (ö.1006/1597) yazmış olduğu bu eserin konusu fıkıhtır.

27. **Hulviyyat-ı Şâhi**. İbn İsfendiyâr'ın (ö.862/1457) Türkçe olarak yazmış olduğu fıkıh eseridir.

28. **Gunyetü't-Tâlibîn**. Abdulkadir Geylânî'nin (ö.561/1166) İslam ahlâkı ve tasavvuf alanında yazmış olduğu eşsiz eserlerindendir.

29. **Tebyinü'l-Hakâik fi şerhi Kenzi'd-Dekâik.** Ebu Muhammed Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcen, Ebu Muhammed ez-Zeylaî'nin (ö.743/1343) yazmış olduğu bu eserin konusu Hanefî fikhıdır.

30. **Hayâtü'l-Hayvan.** Kemâleddin Muhammed b. İsa ed-Demirî'nin (ö.808/1405) yazmış olduğu ve Türkçe'ye çevrilmiş olan⁸⁸ *Hayâtü'l-Hayvan* adlı Zooloji kitabında alfabetik sıra ile bine yakın hayvan adı geçmektedir. Eser, bir tür hayvanlar alemi ansiklopedisi kabul edilebilir.

31. **Şerhu Şirâti'l-İslam.** Yahya b. Bahşi b. İbrahim el-Gonanî es-Sûfî'nin (ö.840/1436) yazmış olduğu bu eserin konusu İslam Ahlakı'dır.

32. **İ'câzu'l Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an.** Ebû'l-Kasım Necmeddin Mahmud en-Nisaburî'nin (ö.550/1155) yazmış olduğu ve günümüze ulaşmış olan lugavi tefsirlerdendir.

33. **el-Fetava.** Necmeddin Yusuf b. Ahmed el-Hassî'nin (ö.634/1237) yazmış olduğu fetva kitabıdır.

34. **Fetevâ-ı Ebu's-Suud.** Şeyhü'l-İslam Ebu's-Suûd Efendi'nin (ö.982/1574) fetvalarından oluşan fıkıh kitabıdır.

35. **el-Fetava'l-Bezzâziye.** Tanınmış Hanefî alimlerinden olan Bezzâzî'nin (ö.827/1424) yazmış olduğu fıkıh eseridir.

36. **Umdetü'n-Nisâ.** Müellifimiz Muharrem Efendi'nin (ö.1000/1591) yazmış olduğu kadınlara ait meselelerden oluşan fıkıh eseridir.

37. **Şerhu Cem'i'l-Cevâmi'.** Celâleddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mahallî'nin (ö.864/1459) yazmış olduğu fıkıh usulü eseridir.

38. **Meşâriku'l-Envâri'n-Nebeviyye.** Hasan b. Muhammed es-Saganî'nin (ö.650/1252) hadis ve hadis ilmi alanında yazmış olduğu eseridir.

39. **Ahi Çelebi Hâşiyesi.** Ahi Çelebi'nin (ö.930/1524) yazmış olduğu bu eserin konusu da Hanefî fikhıdır.

40. **Fetevâ-i Kadıhan.** Hanefî fikhının otoritelerinden kabul edilen Hasan b. Mansur el-Ferganî'nin (ö.710/1310) yazmış olduğu fıkıh eseridir.

41. **Vâkıatü'l-Müftîn.** Abdülkadir b. Yusuf el-İstanbulî el-Hanefî Kadri Efendi'nin (ö.1083/1672) yazmış olduğu bu eserin konusu fikihtir.

⁸⁸ Kadir Meral, *Hayâtü'l- Hayvan*, İstanbul 1997.

42. **Uyunu'l-Mesâil**. Haneî mezhebinin büyük âlimlerinden ve mutasavvıf Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin (ö.393/1003) yazmış olduğu fıkıh eseridir.

43. **ed-Dürrü'n-Nazım fi Fedâilî'l-Kur'ani'l-Azim**. Ebu Muhammed Afîfüddîn Abdullah b. Es'ad b. Ali, Ebu Muhammed el-Yâfiî'nin (ö.768/1367) Kur'an ilimleri alanında yazmış olduğu eseridir.

44. **Dav'ü's-Şerhu'l Ferâizi's-Sirâciyye**. Mahmud b. Ebu Bekr Ali el-Buhâri el-Kelabâzî'nin (ö.700/1301) miras hukukuna dair yazmış olduğu eseridir.

45. **Şerhu'l-Meşârik**. İbn Melek'in (ö.821/1418) yazmış olduğu hadis kitabıdır.

46. **Meâlimu't-Tenzîl**. el-Begavî'nin (ö.516/1122) yazmış olduğu kıymetli bir tefsir eseridir.

47. **Duraru'l-Hukkâm fi Şerh Gurâri'l-Ahkâm**. Zamanının Ebû Hanife'si olarak anılan Molla Hüsrev'in (ö.885/1480) yazmış olduğu fıkıh eseridir.

48. **Mi'râcü'd-Dirâye ilâ Şerhi'l-Hidâye**. Kivâmüddin Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Hucendi el-Kaki'nin (ö.749/1348) yazmış olduğu fıkıh eseridir.

D. ESERDE FIKIH TASAVVUF İLİŞKİSİ

Büyük bir âlim ve sufi olan Muharrem Efendi yazdığı eserlerinden de anlaşılacağı üzere birçok ilmi bünyesinde barındıran ve bu sayede farklı farklı ilmî metodları eserlerinde kullanabilen ender şahsiyetlerden biridir. Bu farklılıklar sayesinde fıkıh, siyer, Arap dil bilimi, İslam ahlakı ve tarih alanında çeşitli eserler meydana getirmiştir. Gerek Muharrem Efendi'nin kendi eserlerinde olsun gerekse kendisinden bahseden diğer eserlerde olsun kendisine ait Ehl-i Sünnet düşüncesine aykırı hiçbir görüşüne rastlanmamıştır. Dini nassları yorumlama ve uygulama bakımından ne fukahânın ne de meşâyihın olumsuz bir hitabına uğramıştır. Bu da Muharrem Efendi'nin özelde şahsının genelde ise eserlerinin halk nazarında kabulüne imkân sağlamıştır. Bu yüzdendir ki tamamıyla tasavvufî bir kültür içerisinden geliyor olmasına rağmen yüzyıllarca Osmanlı medreselerinde Muharrem Efendi'nin "Muharrem" adlı Molla Cami Haşiyesi okutulmuştur ve günümüzde dahi medrese geleneğini devam ettiren ilim çevrelerinde okunmasına ve okutulmasına devam edilmektedir. Fukahâ ile meşâyih arasında dönem dönem meydana gelen

zıtlaşmaların ve denge politikalarının hiçbir örneğine Muharrem Efendi’de rastlamamaktayız.

En özgün ifadesiyle Muharrem Efendi, yazmış olduğu eserlerinde madalyonun iki yüzünü de gösterebilmektedir. Eserlerinde ele almış olduğu hukukî meselelere tasavvufî bir yorum katarak değişik bir anlatım tarzı sergilemiştir. *Hubbu’l-mesâil* adlı eserinde bazı hukuki meseleleri ele alırken tasavvufi yaklaşımlar da getirmiştir. Eserinde Kur’an ve Sünnet’ten çokça örnek vermektedir. Bu da onun Kur’an ve Sünnete olan aşinalığını göstermektedir. Ayrıca eserde kaynak olarak zikredilen kitapların çokluğu ve bu kaynakların içerisinde hem hukuki hem tasavvufi çok sayıda eserin bulunması da müellifimizin bu zengin yönünü tasdik eder niteliktedir. İsimlerini vermek suretiyle zikrettiği kaynakların haricinde, metindeki konu anlatımlarında kaynak zikretmeden kullanmış olduğu ifade ve örnekler de bulunmaktadır. Örneğin eserde kaynak gösterilmeden zikredilen, Mevlâna’ya ait olduğunu tespit ettiğimiz bazı ifadeler vardır. Mesela “Kalp huzuru olmadan namaz olmaz” ifadesi bunlardan biridir. Bu ifadeyi Mevlâna Mesnevisi’nde kullanmıştır.⁸⁹ Kitapta diğer fıkıh kitaplarından farklı olarak salt namaz bahsinin anlatılmayıp buna ilâveten kalbi özelliklerin de bedeni ibadetler ile birlikte bulunması gerektiği anlatılmaktadır. Kitabımızın asıl konularından birisini oluşturan keffâretler ile ilgili olarak da⁹⁰ “hastalıkları iyileştiren bir tedavi” olarak bahsetmektedir. Ayrıca *Hubbu’l-mesâil*’de yine namaz konusu işlenirken birçok kitapta yer alan “başsız arslan” hikayesi konu bütünlüğü içerisinde ele alınmış⁹¹ ve işlenen meselelere az da olsa tasavvufî yaklaşımlar sergilenmiştir. Tüm eserin aynı üslup ve yorum tarzıyla ele alındığını söylemek büyük bir yanılgı olacaktır. Bizler fıkıh ve tasavvuf ilişkisini Muharrem Efendi’nin *Hubbu’l-mesâil* adlı eserinde değil de ilmi kişiliğinde daha yoğun bir şekilde görebilmekteyiz. Yine de Muharrem Efendi’nin bu eseri üslup ve yorum farkı olarak diğer fıkıh eserlerinden bi-nebze de olsa ayrılmaktadır. Ekseriyetle fıkıh kitapları amelî meselelerin zahirî sıhhat şartlarını bildirirken, *Hubbu’l-mesâil*’de farklı olarak bu meselelerin derunî zeminini ve öz manasını ifşa edecek yaklaşımlara da yer verilmiştir. Örneğin namazın önemi anlatılırken gök

⁸⁹ Mevlâna Celâleddin Rumi, *Mesnevi*, İstanbul 2007, c.I, (380).

⁹⁰ vr. no:1-b.

⁹¹ vr. no:9-a.

ehli'nin nasıl namaz kıldığını ve bu kılınan namazda bazı ince nüansları zikretmektedir.⁹² Yine namazın önemine binaen namazın “enbiyânın nübüvvet tâcı ve evliyânın kerâmet ağacı ve asfiyânın sirâcı etkiyânın ibtihâcı ve sulahânın minhâcı ve suedânın mi'râcı ve şühedânın nekâcı ve imânın nuru ve İslâm'ın surûru ve cennetin miftâhı ve cehennem kilidi” olduğu ifade edilmektedir.⁹³ Yine namazı tehavüen terk edenin Hanefî mezhebi haricindeki diğer üç mezhebe göre katlinin vacip olduğu belirtilmek suretiyle bir mümin için namazın ne denli önemli bir ibadet olduğu caydırıcı bir üslupla okuyucuya sunulmuştur.⁹⁴ Tüm bu ifadelerle namazın İslam dinindeki mertebesine işaret edilmiş ve aklı başında olan hiçbir müslümana bu konuda ruhsat verilmemiştir. Abdest konusunda da diğer fıkıh eserlerinde olduğu gibi mevzuyla doğrudan girilmemiş, abdestin hikmetinden ve Hz. Adem (a.s.)'ın sünneti oluşundan bahsedilmiştir.⁹⁵ Böylelikle eserde mükemmel bir anlatım tarzıyla Cenab-ı Allah'ın biz kullarından murad ettiği hakiki manaya bir adım daha yaklaşmış olmaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki her ne kadar eserde amellere yönelik zahiri yorumların yanı sıra batını yorumlar olsa da bu tarzda örneklerin fazla olduğunu söyleyemeyiz. Eserde gönül âlemimize hitap eden ifadeler ve bir takım batını yorumlar yalnızca ihtiyaç duyulduğu yerlerde ve konuların önemine binâen başvurulmuş bir metod olarak görülmelidir.

⁹² vr. no:5-b.

⁹³ vr. no:6-a.

⁹⁴ vr. no:7-a.

⁹⁵ vr. no:58-a.

İKİNCİ BÖLÜM

HUBBU'L-MESÂİL'İN BUGÜNKÜ HARFLERLE İFADESİ

Bu bölümde eserin bugünkü harflere aktarımını gerçekleştirdik. Metni yeni harflere aktarırken Osmanlıca metinden çok fazla uzaklaşmamayı tercih ettik. Nüshaların hemen hemen aynısı denebilecek derecede birbiriyle uyuyor olması eserin önemine binaen nüshalanırken ne derece özen gösterilerek titizlikle kaleme alındığını göstermektedir. Yine de karşımıza çıkan ender farklılıkları gerekli açıklamalar ile dipnotlarda belirttik. Yeni harflere aktarırken asıl metne genellikle bağlı kaldığımız için çalışmamızın en sonunda bir de sözlük koymayı uygun gördük. Eserin orijinalinde başlıklar Arapça olarak verilmiştir. Ancak biz bunları tercüme ederek vermeyi uygun bulduk.

(1-b) Her bir bedeni hastalığa bir şifa yarattığı gibi dini hastalıklarla ilgili her bir hataya bir silici ve yok edici yaratan Allah'a hamd olsun. Bu keffâret, daha fazlasını yapmayı gerektiren keffârettir. Aynı zamanda hastalığı iyileştiren bir tedavidir. İlmi yücelten ve zulmü defeden Hz. Muhammed (s.a.v.)'e ve kerem sahibi ehline ve ashabına ve kıyamette kendisine tabi olan ümmetlerin en hayırlısına salât u selam eyle. Bundan sonra bu zulüm görmüş, çelimsiz, yaşlı ve zayıf Ebu'l-Leys Muharrem bin Muhammed ez-Zelekî⁹⁶; Allah, gizli ve açık lütfuyla o ikisinin günahlarını affetsin, kusurlarını örtsün ve her ikisine de Allah rahmet etsin. Bu Türkçe tercümeyle sebep oldur ki bu küçük, kıymetsiz ve çok yetersiz ve vaktâ ki seksen iki **(2-a)** yaşıma girdim, cismanî gönülsüzlükten ve bedenî hastalıktan zayıf, yaşlı ve ömrü musibetlerle dolu olup bu cümlelerin yumuşaklık, incelik, durgunluk ile tâate tâkat kuvvâde bidâat kalmayıp hâlet-i ye'se düşüp âkıbet-i hamîdeye ve hüsn-i hâtımeyle vesile tecessüs olundukta bu hâtıra oldu ki meğer senden sonra bir sadaka-i cariyeye eser koyup ol eser dillerde mezkur olup Allah'ın rahmeti ile mağfur olasın, gerçi yanlış okutan Arabî ve Türkî kitaplar yazılmış idi, mü'minlere mesâil-i ilmiyye ve muamele-i diniyye istimâ'ına tâlipler ve istedikleriyle amel etmeğe râğib olmanın

⁹⁶ “Zelekî” ifadesi kanaatimizce yazım hatasından dolayı yanlış yazılmıştır. Ancak diğer nüshalara baktığımızda ‘Zelei’ ifadesinin kullanıldığını görmekteyiz. ‘Zelei’ ifadesi ise bir yazım hatası değildir, “Zile” isminin tarih içerisindeki farklı kullanımlarından kaynaklanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. “Tokat, Zile”, http://tr.wikipedia.org/wiki/Zile,_Tokat, (30 Ağustos 2010).

mecmualarda müzâkire-i ilmiye ve muhâvere-i ameliyye olmakla hoşdil ve gönül ferahlığı hâsıl ola.

Pes diledim bu babda birkaç evrak dahi cemi' idem ki mecâlisde okunduk da umarım ki bir sahib-i dile hoş gelip **(2-b)** duasıyla nidâ edip ehl-i nâdiye dahi birer fatiha feda etmekle ruhumu şâd u zinde nâm-ı dilküşâ ile edeplenip rahmet ve mağfîret sebebi ola.

Yokladım mahalle menâsib ahkâm-ı şer'iyeden beş umûru mühimme buldum. Üçünün amel-i vâcib terki menhîdir, savm, salât ve yemin-i billâhdır. Namazı vaktinde edâ ve ramazan gününde imsak ve yemininde bâri olmak vâcibât-ı islâmiyedir. Ve ikisinin dahî terki vâcib ameli menhîdir, haksız yere katl-i nefis ve zihar ibâretidir ki Allah'ın helal ettiğini haram eylemek menhîdir. Bu beş umûr-ı mühimmeyi tebdîl eylemek Allah katında kat'i haram-ı azîmdir. Ama Hak Teâla kemâl-i kereminden ve fedâil-i rahmetinden her iffete bir garâmet ve her ma'siyete bir keffâret verdi. Lakin zamanda mûcib-i keffâretin vukûu çoktur hükmüyle ve mucibiyle amel eden **(3-a)** dahi yok hatta keennehü şeriat-ı mensuha gibi olmuştur. Pes diledim ki avâmın katında ahkâm-ı metrukeyi ibkâ ve amel olunmayan mesâili ihyâ etmek için İmam Âzam kavli üzerine kitapların hükmün kâdir olduğum kadar tahrîr ettim. Ta ki âlem-i kirâmı görüp müstefid olduklarında bu remide-i remimi hayr ile yâd u rahmet duasıyla ruhumu şâd edeler. Ve bu kitaba *Hubbû'l-mesâil* diye ad verdim içi dopdolu mesâil-i şer'iyeye olduğu için dahî ihvân-ı dinden ve hullân-ı azîzandan mennen ve mütemennendir oldur ki bu aç muhtaç müstemendîyi duaları nimetinden ve fatihaları rahmetinden nesiy buyurmamakla kabrimize mevâhib-i heniiye ve avâtıf-ı seniyyeleri birle muğtenim ve mütene'im kılalar, Fâtîha.

Ve bu kitabı beş bâb ve bir hâtimeye mahsus kıldım. Evvelki bâb özür ile kalmış namazın **(3-b)** keffâreti, ikinci bâb hevâ-i nefis ile ifsâd olunan savmın keffâreti, üçüncü bâb hıns-ı vâki' yeminin ve nezrin keffâreti, dördüncü bâb hatâen katl-i nefsin keffâreti, beşinci bâb zihar ibaretiyle haram olanın keffâreti ve hâtime-i es'ûle-i vâcibe mesâil-i garîbe irâdındadır.

Birinci Bab; Namazın Keffâreti ve Namaza Hazırlık Süreci

Fetavâ-i Fusûl'de der; şol mükellef ki onun üzerine hakk-ı abd yâhud hakkullah vardır. İmdi onun üzerine vâciptir ki hâl-i hayatında ol hukuku mümkün

mertebe kendi ihtiyarıyla eda eyleye ahirete koymaya. Her kim bu hukukları yerine getirip hayatında eda azminde olup kâdir olduğunca edâ eyleyüb âciz olduğu hukuku zimmetinde kalmış olsa **(4-a)** ona vâciptir ki marad-ı mevtinde evvelâ hukûku ibâdî ki halka borcudur ve fukaraya zekat ve sadaka-i fitre ve keffârât ve eyyâm-ı nahrda kurban etmeyip kıymeti borcudur. Bunları bu tertîb üzerine vasiyet eyleye, ondan sonra hukukullahda olan namazı ne miktar kaldı ise onun keffâreti edasına ondan sonra ifsâd ettiği savmın keffâretin ondan sonra hıns olan yeminin keffâretin ondan sonra hata olan keffâretin ve katlin keffâretin vasiyet eyleye. Beyân-ı bab-ı zihârın âhirinde gelse gerektir. Vasî olana dahi vâcibdir ki bu vasiyeti 1/3 malından tenfiz eyleye, şöyle ki vasiyeti tamam eda eylese idi meyyit hayatında cümlesin kendi eda etmiş gibidir, zimmetin hukuktan kurtulmuş olur. Eğer mükellef hukuk-ı ibâdî **(4-b)** ve hukukullahı hayatında edaya kudreti var iken edada tehâvün ve tekâsül edip öldüğümde vasiyet ederim malım ile öderler diye irade ihmâl eylese dahi sonra cümle hukuku vasiyet eylese vasî dahi meyyitin malından cümle borcu ve keffâreti edâ eylese edâya geçmez. Bunca hukuk henüz meyyitin boynundadır. Fehûve fi'n-nâri ya'ni ol meyyit bu hukuk-ı metâlibesiyle cehennemde azap olunur diye hüküm eyledi. Yine bunun gibi meyyit-i müflisin velisi meyyitin deynine kendi yanından teberrüan meyyitin borcun bi't-tamam eda eylese meyyitin borcu ödenmez ve onun üzerine rucû' dahi edemez. Zira dar-ı ahirette henüz dahi metâlibe hakkı zâil olmadı. *Fusûl'*ün nakli tamam oldu.

Biz mukaddimeye geldik. Mukaddime imdi Hak Teâla kullarına evvela iman-ı bi'l gayb ile emreyledi ki **(5-a)** asıldır, ondan erkân-ı iman ile ya semerât-ı iman ile emreyledi ki furu'dur, savm salât ve hac ve zekât bu dört rüknün a'zam u efdâli ve başı beş vakit namazdır. Hak Subhânehü ve Teâla kelâmında bu manaya işaret buyurur, a'zam u rükni mukaddem edip felahi iman bi'l gayb ve erkân-ı İslami amele götürenlere hasr u kasr eyleyip haber verdi ki; *"Elif Lâm Mîm. Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir. Onlar gayba inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar. Onlar sana indirilene de, senden önce indirilenlere de inanırlar. Ahirete de kesin olarak inanırlar. İşte onlar Rab'lerinden*

(gelen) bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de işte onlardır.”⁹⁷ Felâh budur ki mü'min dünyada ve ahirette korktuğundan kurtulup hem murâdına ve umduğuna yetişmeğe derler. Bu mana saâdet-i azmî ve saâdet-i kübrâdır. Cümle ehl-i imana müyesser ola eğer erkân-ı **(5-b)** İslâm'da namazdan ekrem ve ehem bir amel olsa idi Hak Subhânehû ve Teâla meleklerine onunla emrederdi ki gök ehli ki hadd u hesâbın Allah'dan gayrı kimse bilmez. Onlar şöyle ayak üzerine muallâk halk-ı evvelden beri fenâ-i âlemden Cenâb-ı İzzete karşı kâimen kıraat üzere dururlar. Ve bir gök ehli dahi lâ yeudde ve lâ yahsa rukûda belin büküp halk-ı evvelden beri fenâ-ı âlemeden “subhâne rabbiye'l-azîm” tesbihinde dururlar. Ve bir gök ehli dahi lâ yuadde'l-âdûn huzuru hakda ubudiyet yüzün mezellet toprağına koyup “subhâne rabbiye'l-a'lâ” demededir, Hak Celle Şânühû. Bu cümle meleklerin ibâdetin cem' edip ümmet-i Muhammed'e ikrâmen günde beş nöbet Rabbisiyle münâcât vaktin muayyen eyledi. “Bizi buna erdiren Allah'a hamdolsun. Eğer Allah bizi doğru yola sevk etmeseydi biz doğru yola erişemezdik”⁹⁸

(6-a) Her kim bu beş vakitte cemaatle namazı kılrsa Hak Teâla ol mukarreb meleklerine ne kadar ecir u kerâmât verirse cemaat ile kılan mü'minlerin her birine ol kadar ecir u kerâmât verir. Azizim dahi bilgil ki namaz enbiyânın nübüvvet tâcı ve evliyânın kerâmet ağacı ve asfiyânın sirâcı, etkiyânın ibtihâcı ve sulahânın minhâcı ve suedânın mi'râcı ve şühedânın nekâcı ve imânın nuru ve İslâm'ın surûru ve cennetin miftâhı ve cehennem kilididir. Bu namazı Muhammed Mustafâ (s.a.v.) ve cemî-i enbiyâ kıldılar, sahabe-i izam ve tabiin-i kiram kıldılar selef-i sâlihîn ulemâ-i müctehidîn kıldılar, bunlardan gayrı kılanlar kıyamette bu sultanlar safında bulunur. Bu namazı şeytan kılmadı ve Firavun ve Ebu Cehl ve Ebu Leheb ve cemî-i müşrikin **(6-b)** kılmadı. Her kim bunlardan gayrı namazı kılmazsa kıyamet gününde mel'unların bölüğünde olur. Bu iki bölüğün sen hangisini seversen sen onun bölüğünde gidersin, kıyamette her kişi sevdiğiyle olur. Ve kim ki öğrenirse yani dünyada kime müşâbehe olursa onunla olur. Allah Resûlü şöyle buyuruyor: “Kişi sevdiğiyle beraberdir, kim bir kavme benzemeye çalışırsa ondandır.”⁹⁹

⁹⁷ Bakara 2/1-5.

⁹⁸ A'raf 7/43.

⁹⁹ Ebu Davud, “Libas”, 4. Ahmed b. Hanbel 6:50.

İbn Hubeyr *İcma'* adlı kitabında yazmış ki, Allah Resûlü buyurdular: “*Kim namazı kasten terk ederse kâfir olur.*”¹⁰⁰ Yani bir kimse ezanı işitip özürsüz cemaate hazır olmayıp namazı kasten terk eylese kâfirdir. Görelim imdi ezan işitip namazı terk eden namazın farzıyyetini inkârıyla terk ederse niza' yoktur ve cemî-i mezâhibde kâfirdir. Ve eğer ol i'tikâd üzere üç gün sabit olursa mürteddir katli vâciptir. Eğer namazın farzıyyetine ikrar ve **(7-a)** i'tikad edip tehavünen terk ederse İmam Âzam ve ashabı katında onu mescide namaza davet edeler gelmezse darb-ı şedîd ile döveler, yine gelmez ise hapsedeler şol hadden ki namazın terkine tövbe edip simâsında sâlah eseri zuhur edinceye dek hapisten çıkarmayalar. Eğer sâlah eseri zuhûr ederse ne âlâ ve eğer etmezse ebedî hapis ve şiddetli darb ile ömrünü geçireler. Üç İmam ki; İmam Malik (ö.179/795), İmam Şâfi (ö.204/820) ve İmam Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) rahimehumullah, bunlar namazı tehâvünen terk edenin katline hükmeyletiler. Lâkin mürteden mi katl olunur ya siyâseten mi katl olunur? Onda ihtilaf eylediler. Ashâb-ı Malik'ten İbn Habîb (ö.238/852)¹⁰¹, hadis-i şerîfin zâhiri ile hükmedip mürteden katl olunur diye hükmetti mürteden katl olunmanın mûcibi küfürdür diye katl olunur. Riddeti halinde olan kişi verisesine intikal etmeyip beytü'l mâla zabt eder ve hem üzerine cenaze namazı kılınmaz ve mekâbir-i müslimîne **(7-b)** konulmaz, meyyitin yabana bırakıp leşini ite ve kurda ve kargaya ve kuzguna kût ola, hınzır leşi gibi. Ama İmam Malik siyaseten katl olunur dedi, yani adam öldüreni siyaseten astıkları gibidir. Siyaseten öldürmenin mucibi oldur ki üzerine cenaze namazı kılınır. Ve müslümanlar makberesine defnolunur ve malı verisesine intikal eder. Ama İmam Şâfi ve ashabı katında namazı terk eden siyâseten katl olunur. Lâkin ashâb-ı Şâfiî, ne vakit katl olunur onda ihtilaf eylemişler. Ebû Ali b. Ebî Hureyre (ö.?) der ki, bir vakit namazı kastıyla terk eylese ikinci vakit dahi namazın vakti daralsa kılmak kastında olmasa onu öldürmek gerek. Ve Ebû İshak el-İsferâyînî (ö.418/1027) iki vakit namazı terk edip üçüncüsün kılmak azminde olmasa bu namazı kıl **(8-a)** diyeler kılmazsa öldürmek gerektir dedi, Ebu Saîd el-İstahrî (ö.328/940) üç vakit namazı terk edip dördüncünün dahi vakti daralsa kılmak kastında olmasa öldürmek gerektir diye hükmeyleti. Üçü dahi İmam Şâfi'den böyle naklederler. Ama İmam Ahmed b. Hanbel der, bir kimse namazın vücûbunu inkâr

¹⁰⁰ Müttakî el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâ'l fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Efâl*, Beyrut 1993, 5008/18876.

¹⁰¹ Isabel Fierro, çev., Murat Gökalp, “Hadis'in Endülüs'e Girişi”, *AÜİFD.*, sayı 2, 2006, s.239.

eylemese dahi namazı tehâvünen terk eylese siyâseten katl olunur. Ahmed b. Hanbel ashâbından İmam Muhammed el-Mervezî (ö.275/888) ne vakit katl olunmak gerektir. İmam Ahmed'den üç kavl vardır ki rivayet eyledi. Ashâb-ı Şâfi'den nakil olduğu gibi *İcmâ*'ın nakli tamam oldu.

Ey mü'min malum ola ki din-i İslâm'da namaz bu mertebede emr-i mühimdir ki akli başında oldukça terkine asla ruhsat yoktur. Hatta bir hasta ayak üstüne kılmaya kâdir olmasa oturduğu yerde kıla **(8-b)** ve oturduğu yerde kılmaya kâdir olmasa arkası üstüne yatıp imâ ile kıla. Eğer imaya kâdir iken kılmayıp kazâya koysa kıyâmette mes'ul ve muâhaz olunur.

İmam Zendustî (ö.400/1009) *Ravda*'sında der; bir harâmi dağda veyahut beldede bir adamı tutup malın veya başın almak kastında iken kaçıp harâmi ardınca kovarken namazın vakti oldukça abdestli bulunup kaçarken ol namazı vaktinde ima ile kıla kılmaya dahi kazaya koysa yahut bir müslüman denize düşüp batıp çıkarken namazın vakti olup hâleti gargda can kuyusunda iken başıyla imâ ile kılmaya kazaya koysa, yahut bir kişi sel olup can kuyusunda kurtulmak için kâh ayak üzerine durup kâh sel basarken helak halinde imâ ile namazı kılmayıp kazaya koysa bu cümleden kıyamette **(9-a)** niçin emri te'hir ettin diye azâb ve ikâb olunur. Bir kimse ki başı canı kuyusunda helâk vaktinde namazın te'hirinde muazzeb ve muatab olacak hâl-i hayatında kudreti var iken dibelik terk edene müslüman mı denir? Yahut tövbe ile af mı olunur? Hatta Ebu Hafs Neccârî (ö.?) hazretleri buyurur ki, bir kişinin avratı beynamaz olsa kıldırmaya külli dikkat ve ihtimam eyleye, kılmazsa mehrin vere mehri verecek nesnesi yok ise de boşsasın kıyamette Hazreti Hakk'a mehir borcuyla buluşmak âsândır. Dünyada beynamaz avratın döşegine girmek ukubetinden.

Rivayettir ki o ilde bir üstâd musavvir var idi. Bir civân mert ki vurmaya dağıtmaya ve hasmına kahr u galebe etmeye kadir ola kendinin kuvvet ve şecaatine zahirde bir alamet olsun diye ol üstâda **(9-b)** vardı. Ol dahi iğne ile alnına şîr-i zebân şekli tasvir edip kanına siyah boyaya çivîd ekerdi, yarası okladıkta alnını yuyup bir mehib arslan sureti zuhur ederdi. Ol merd alnın açıp çıkarıp cenge girdikte karşısına kimse durmayıp kaçardı. Bir gün bir bi-neva civan dahi dilâverlik temennâsıyla ve şecaât hevesiyle musavvirin karşısına gelip bir kenarın nazarında koyup dedi ki; "Ey usta ben dahi dilerim ki beni bahadırılık ünvânıyla muanven kılıp aslan şekliyle musavver kıl, mümtâz olayım" dedi. Usta bunu dahi yatırıp alnına birkaç iğne

vurdukta acısına dayanmayıp dedi ki; “usta yazdığın neresidir?” Usta dedi ki; “kuyruğundan başladım.” Ol namert dedi ki; “usta kuyruğun kopar gayri yerden dahi başla **(10-a)** kuyruksuz olsun.” Usta dahi ayağından başladı, yine acısına dayanamayıp dedi ki; “usta yazdığın neresidir?” dedi ki; “ayağıdır” namert dedi ki ayaksız olsun bir ahir uzvundan dahi başla bu defa’ ustabaşından başladı, ol civan yine sordu ki, “ol usta neresidir yazdığın” dedi. Usta “başıdır”. Dedi ki ‘usta, başın kopar bir ahir uzvundan dahi başla. O usta dahi gazaba gelip dedi ki; “be hey namert çoban hiç ayaksız başsız aslan mı olur? Var zenan çobanlar ile dur otur” diye meclisinden kovdu. Kıssadan hisse bu oldu ki başsız ayaksız suret-i aslan olmadığı gibi namazsız zekatsız suret-i İslam dahi olmaz. Ol nâmert çoban huzur-ı zenan meclisine sürüldüğü gibi kıyamette **(10-b)** nâmert beynamazı dahi ümmet-i Muhammed’im diye ümmet-i Muhammed safına varmak istedik de siz bizim yolumuza girmezsiniz ve sünnet-i cemaâte uymazdınız diye ol beynamazı şeytan katarına bağlayalar.

Eğer sual olunursa ki Resûlullah (s.a.v.) “*Günahlarından tövbe eden hiç günah işlememiş gibidir*”¹⁰² buyurdu, namazı terk eden dahi namazın terkine tövbe eylese mâfât kalan namazlarının günahları af olunmaz mı? Cevap budur ki her zehrin bir tiryâki vardır, her günahın bir keffâreti vardır. Ehl-i Sünnet ve’l Cemaât katında günah-ı kebâirenin keffâreti istiğfâr tövbedir. Ve fevt olan namazın keffâreti elbette hayatta kaza eylemektir. Kazası mümkün olmayan olduğunda vasiyet edip fidyenin vermektir. Kalan namaz tevbe ile af olunmaz. *Mi’râcü’l-Dirâye*’de ve gayri muteber kitaplarda mesturdur ki fevt olan savm ve salat tövbe ile sakıt olmaz. Sukutu ancak hayatında kaza etmekledir ya öldükte keffâretini yani fidyasını vermekle olur ancak.

Fasıl. Kalmış olan namazın keffâreti ve sureti hakkında. Bir kimse tazeliğinde kalan namazını tamam kaza etmeden ölse ona vaciptir ki ne miktar namazı kaldı ise “iskât edesiniz” diye vasiyet eyleye ve hem ne miktar namazı kaldı ise onu dahi ta’yin eyleyip velilerine ve vasîsine dahi vaciptir ki 1/3 malından vasiyetini tenfîz eyleyeller. *Kudurî*’nin *Zahidî* şerhinde ider, eğer meyyit vasiyet eylemese velilerinin üzerine vaci değildir ki kendi re’yi ile meyyitin faitesi için fide vere. Eğer verseler dahi meyyite sadaka sevabı olur. Ama meyyitin faitesine fide

¹⁰² Ebu’l-Fazl Cemâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr Suyuti, *Câmiu’s-Sağîr fî Ehâdisi’l-Beşiri’n-Nezîr*, Mısır 1903, I-137.

olmaz yani faitesi sakıt olmaz. Ama *Fetavâ-i Fusûl*'de ider, velilerin fidye için teberruan verdikleri sahihtir. Bundan anlaşılır ki teberruan verilen ile meyyitin faitesi sakıt ola. Bu dahi malum ola ki meyyit kalmış namazının ve savmının kazasıyla vasiyet eylese dahi velileri veya vasî meyyitin ne kadar namazı ve kaç savmı kaldı ise kazası niyetine namazını kılsalar ve orucunu tutsalar meyyitin borcu ödenmez.¹⁰³ Hatta namazın ve orucun fidyesi verilmeyince. *Fetavâ-i Fusûl*'de bir hasta **(11-a)** kimsenin fevt olan namazının ve orucunun adedinin ne miktar olduğunu bilmeseler ta'yin etmek için ictihâd edip zann-ı gâlib üzerine ne miktar ta'yin ederse ona göre fidye vasiyet eyleye. Eğer yakînen ya zannen ta'yin edemezse meçhul iken vasiyet bâtıldır. Meğer velileri ya vasî fâitesinin miktarın bileler ve ona göre fidye vereler. Eğer bir kimse götürü ömründe kalmış namazının fidyesini verin diye vasiyet eylese eğer ol kimsenin ömrünün tarihi malum ise vasiyet sahihtir caizdir ve illa batıldır. Eğer bir kimsenin fâitesinin fidyesini fakir olan Zeyd'e verin diye vasiyet eylese vasî ya kadı fakir olan Amr'a verseler caizdir, ama bazıları dediler ki, Zeyd'den gayrıya vermek caiz değildir, meğer ki Zeyd'in gınâsı zuhur ede. Eğer bir kimse malının üçte birini orucunun veya namazının fidyesi için fukarâ-i muayyineye vasiyet eylese vasî dahi onlardan **(11-b)** müstehâkına tebdîl eylese günahkar olmaz. *"Kim vasiyet edenin yanılacağından korkarsa ona günah yoktur.."*¹⁰⁴ kabilinden olur. Eğer verisesi dahi muhtaç ise fidyeyi verisesine vermek efdâldir. Eğer bir kimsenin malı az olsa verisesi muhtaç olsa malı götürü veriseye kalsın diye vasiyeti terk etmek dahi efdâldir. Gerekse verise yetimler yahut bâliğlar olsun zira verisenin yediğinden meyyite hem sadaka ve hem sıla sevabı hâsıl olur. Ama ecnebi yediğinden ancak sadaka sevabı hâsıl olur.

Yine *Fusûl*'de der ki; bir kişi ölse hal bu ki on aylık namazı kalmış olsa, ona fidye için verecek nesne terk eylese, velileri peygamber kilesiyle ödünç bir kile buğday alalar iki vakit namazın fidyesi için bir miskine teslim edeler dahi ol fukara verisenin birine teslim ede **(12-a)** ve tasadduk eyleye, ol dahi yine iki vakit namazın fidyesi için ol miskine devreyleye miskin dahi geri hibe eyleye, üç dörde bir günlük namazın fidyesi tamam olur. Bir günlük farzları vitir ile altı vakit olur. Bu üslup

¹⁰³ Bu paragraf asıl olarak çalıştığımız Süleymaniye Kütüphanesi Fatih bölümü 2115 nolu nüshada bulunmamaktadır, ancak diğer nüshaların hepsinde mevcuttur.

¹⁰⁴ Bakara 2/182.

üzerine on aylık namazın fidyesi tamam olduk da müstakriz ol bir kile buğdayı mukrazâ red eyleyip borcun eda eylese caizdir. Zira namaza ve oruca fide olan miskine devr olan meblağdır, sonra fukaraya ulaştırdığı değildir. Ve hem miskine fide devr etmeye miskin için belli bir sayı yoktur. Miskinin adedine itibar yemindedir on çıplağa birer giysi eylemektir bir çıplağa on giysi eylemek caiz değildir. Namazın keffâreti için fide devrinin sureti budur ki, meselen bir er kişi altmış yaşında ölse on beş **(12-b)** yılı sabâvet âlemine add olunduk da kırk beş yıl teklîf zamanı kalır. Görelim ol meyyit zaman-ı teklîfin üçte birini kılmış olsa otuz yıllık namazın fidyesi devr olunur. Eğer altmış yaşında olan kadın ölse, on beş yılı çocukluk haline tutulup, on beş yılı dahi tahminen hayız ve nifas tuttuk da otuz yıl teklîf zamanı kalır, onun dahi on yılını kılmış tutulsa yirmi yıllık kalmış namazın fidyesini vasiyet eyleye. Bu dahi malum ola ki bir vakit namazın fidyesi sâ-ı nebînin buçuk kilesidir, vezin yönünden beş yüz yirmi dirhem buğdaydır. Bir günün namazı vitir ile altı vakit olur. Pes her günün namazının fidyesi sâ-ı nebî ile üç kile buğday olur. On günlük namazın fidyesi otuz kile buğday olur, bir aylık namazın fidyesi sâ-ı nebî ile doksan kile olur, bu meblağ **(13-a)** vezin yönünden rum batmanı ile otuz dokuz batman buğday olur. Altı aylık namazın fidyesi sâ-ı nebî ile beş yüz kırk kile olur, bu kadar kile rum kilesiyle ne miktar olursa ol miktar buğday ol zamanda ne miktar akçe ederse hesap ede hazakâtı olanlar hesap edip ol miktar meblağı meyyitin altı aylık namazının fidyesi için devr edeler. Meselen meyyitin yirmi yıllık fâite için bir yıllık fide buğdayının kıymetini bir mendile bağlayıp yirmi fakire devr eyleyip diye ki; falan müteveffânın bir yıllık kalmış namazının keffâreti için şu meblağı kabul ettin mi? diye meblağı fakire vere, ol fakir dahi eline alıp kabul ettim yine sana hibe ettim deyip devr edenin eline vere, yirmi fakirin her birine bu minvâl üzerine devr eyleye. Ama devrde zinhâr nâ-bâliğ uşağı ve mecnunu oturtmayalar, ona devr ettikten sonra meblağı elinden **(13-b)** almak caiz olmaz. Zira bunların meccânen hibesi ve temlikî caiz değildir. Eğer devirde oturan fukara otuz olsa, sekiz aylık miktarı devr edip falan müteveffânın sekiz aylık fâitesinin fidyesi için bu meblağı kabul ettin mi diye, eğer devirde otuz fukara kırk olsa devr ettiği meblağ altı aylık namazının fidyesi miktarı edip devr eyledikte diye ki falan müteveffânın altı aylık namazının fidyesi için şu meblağı kabul ettin mi diye, eğer meyyitin kalmış namazı on yıllık ya on beş yıllık veya otuz yıllık olsa zikrolunan minvâl üzerine fukaranın

azlığına ve çokluğuna göre meblağı arttıra veyahut eksilte dahi devr eyleye. Dahi malum ola ki ıskât-ı devrine oturan fakir olmak lazımdır. Eğer ganîye devr etseler fidiye keffâretine geçmez, hatta devrde fakir kafir oturmak caizdir, ganî müslüman **(14-a)** oturmak caiz değildir ve fakir cahil oturmak caizdir, ganî alim oturmak caiz değildir. Fakir ile ganî ne ile malum olur denilse nisab-ı ashıyyeye malik olan ganîdir olmayan fakirdir. Devr akçesi alınırsa zekat dahi olsa caizdir.

Namaz ıskâtı tamam oldukta meyyitin sâbikan hastalığından ya seferinden Ramazan-ı Şerîf'i götürü yemiş olsa bir aylık fâite savmını kaza etmeden fevt olsa velisi ya vasîsi sâ-ı nebî ile on beş kile buğday yahut kıymetini bir fakire verip falan müteveffânın bir aylık savmının fidyesi için bu meblağı kabul ettin mi diye. Eğer Ramazan Şerîf'in on günün yemiş olsa sâ-ı nebî ile beş kile buğdayın kıymetini bir fakire verip falan müteveffânın on günlük savmının fidyesi için **(14-b)** kabul ettin mi diye, ol dahi ettim yine sana verip hibe eyledim deyip yine vere. Ramazan-ı Şerîf'te yediği gün artık eğer eksik buna kıyas eyleye. Ramazanda özürsüz yediğinin keffâreti savm babında gelse gerek. Savm fidyesi dahi tamam oldukta.

Yemin-i mun'akid hınsından taam ile keffâret verse kaç kere hıns vâki' olmuş ise, hânis yeminini bozan kişidir. Hânis kendisi hayatında hesap edip her bir hınsına on fakirin her birini sâ'-ı nebî ile buçuk kile buğday, ya birer kile arpa vere, keffâret-i yeminde masrafın adedi mu'teberdir. Nitekim sâbikan işaret olunmuştur. Eğer kendisi vermeden ölse kaç kere yalan yere and içtiyse kendisi hesap edip her and başına on miskine keffâret yeminim veresiniz diye vasiyet eyleye. İki hıns var ise yirmi fakirin her birine **(15-a)** buçuk kile buğday vere, üç hıns var ise otuz miskinin her birine buçuk kile buğday keffâret vere. Yeminde keffâret on miskinden eksik caiz değildir. Bir hânis bozduğu yeminin keffâretini vermese vasiyet dahi etmese ukubeti bab-ı yeminde gelse gerektir.

Bu dahi malum ola ki fevt olan salât ve savmın ve hıns miktarı tahkîkan ya tahmînen malum olmasa ona fidiye olmaz. Malum olduğu takdirce zikrolunan tarîk üzere olmayınca ıskât olmaz, yani meyyitin borcu ödenmez. Mahalle imamlarının meyyitin yaşın ve zaman-ı teklifin ve fâitenin miktarın bilmeden buğday ve hububattan ıskât diye ettikleri bâtıldır, bu babda günahkârlardır zira vasiyetini tebdil eylemişlerdir. Fidyenin edasın vech-i meşruh ve meşru' üzeri olmayınca fâite meyyitin zimmetinden sâkit olmaz. Aldıkları akçe dahi haramdır **(15-b)** hususan

ekser-i nisab udhiyyeye maliktir. Zekatın ve sadakanın ve fidyenin masrafı fukara ve miskindir. Bu dahi malum ola ki savm ve salâta keffâreti olan fukaraya devr olunan meblağdır, ulaştırdıkları akçe değildir. Hatta meyyit fakir ölse devrden sonra meyyitin ıskât-ı salatı tamam olur. Fukaraya akçe ulaştırılsa dahi caizdir.

İkinci Bab; Savmın Keffâreti ve Gerekenleri Hakkında

Bir kimse Ramazan'da gündüz gıda için ya deva için azcık yese ya içse yahut hanımının ihtiyarıyla cima' eylese ikisine bile başka keffâret lazım olur. Ama hanımı ihtiyarıyla vermese dahi güçle ya uyurken dahi cima' eylese hanıma keffâret lazım olmaz. Eğer hanımını güçle basıp hanımı dahi def'ine kadir olmadığından âlet âlete değmek ile **(16-a)** hanımını soyup nefsinin teslim eylese hanıma yine keffâret olmaz, kaza lazım olur. *Hulâsa*'da der ki bir kişi hanımına dese ki "var pencereye bak gece midir? Yahut sabah mıdır?" hanımı da bakıp dahi "gece" der demeğin er dahi cima' eyledik de zahir olsa ki baktığı halde tan yeri ağarmış imiş, sahih rivayet budur ki ere keffâret lazım gelmez, ancak hanıma lazım gelir. Bir güçlü kişi Ramazan'da güçle bir âhiri bir hanıma cima' ettirse İmam Âzam katında ere ve hanıma keffâret lazım olur. Zira zevkini bunlar birlikte eylediler. Bir rivayette ikisine bile lazım olmaz. Zira mükreh ma'siyetten mes'ul olmaz. Ama savmın ifsâdının ukubetini mükrih çeker eğer bir kimse Ramazan'da nefsinin tekada eyledikte ehlinin uyruğu arasına ya göbeğine ederken inzâl **(16-b)** olsa ya eliyle calk eylese kaza lazım olur ancak kaza şehveti eksik olduğu için. *Hızâne*'de der ki eğer bir kimse Ramazan'ı unutup gündüz ehline cima' ederken Ramazan hatırına gelse yahut gecedir diye cima' ederken görse ki tân yeri ağarmış ikisi bile fi'l hâl çıkarıp ferâgat eyleseler kaza ve keffâretten hiç birisine lazım gelmez. Eğer meni gelecek vakitte, güneş doğmuş olsa dahi nefsinin yenemeyip cima' tamam olsa ancak kaza lazım olur. Eğer bir kimse Ramazan-ı Şerif'te kast ile yemekle ya cima'la ifsâd ettik de, onun keffâretin verdik de yine ifsâd eylese tekrar keffâret lazım olur. Eğer Ramazan'da birkaç gün yese yahut birkaç kere gündüzün cima' eylese cümleye bir keffâret kifâyet eder Ama İmam Âzam katında. Ama bazı **(17-a)** ulemâ-i müctehidîn buyurdular ki cima'la ifsâd müteaddid olsa keffâret dahi müteaddid olur. Zira sebab-i keffâret müteaddid olsa müsebbibin dahi teaddüdün icab eder. Nitekim yeminde hınsın adedince keffâret müteaddid olduğu gibi. Eğer bir kimse bulutlu günde

sahurluk yerken tân yeri ağarmadan şek eylese layıktır ki yemeye. Ama yese dahi tân yeri ağarmış olsa kaza lazım olur. Ancak zira sahurda gece olmak yakîn olandır, gündüzlük şüpheli olandır, şekle yakîn zail olmaz. Ama bulutlu günde gün dolandı mı diye şek eylese vacip budur ki yemeye. Eğer yese ve gün dolanmadığı zahir olsa keffâret lazım olur, yakîni terk edip şekle amel ettiği için. Ama *Kudurî* ibaretinde keffâret olmamak mütefehhim olur.

(17-b) *Tuhfe*'de der ki eğer bir kimse Ramazan-ı Şerif'te kast ile yediği gün ittifakî hasta olsa ya bir avrat kast ile yediği gün hayz görse bunlara ancak kaza lazım olur. Zira hasta ile hayz Şari-i Alîm'in irâdeti ile oldu. Eğer bir kimse kast ile yese dahi ol gün zaruret üzere yol icab edip sefere gitse bu meselede kıyasla keffâret lazım olmamaktır. Ama kast ile yediği gün güçle sefere gönderilse yahut kendi ihtiyarıyla sefere gitse keffâret lazım olur. Zira iskât-ı şari' kabilinden olmadı. Eğer bir kimseyi ısıtma bir gün tutup bir gün kor olsa ısıtmanın nöbeti gününde tutamazım diye savma niyet eylemeyip yese, ol gün ısıtma dahi tutmasa ancak kaza lazım olur. Yine bunun gibi bir hanım her ayın muayyen **(18-a)** bir gününde hayz görmek âdeti imiş ol gün hayz görmek vehimiyle savma niyet eylemeyip yese dahi ol gün hayz görmese kaza lazım olur. Ama ısıtma nöbetinde savma niyet edip yese dahi ol gün ısıtma tutmasa keffâret lazım olur. Yine bunun gibi hatun hayz vehim ettiği gün savma niyet edip yine yese dahi ol gün hayz görmese keffâret lazım olur.

Bu dahi malum ola ki mü'min mükellef Ramazan-ı Şerif'i yemek caiz değildir. İlla dokuz özrün birisiyle mübahtır. Evvelkisi hastalıktır. Bir hasta ahvalinden anlayan mü'min eğer oruçlu olursan hastalığın artar dese mübahtır. Yahut hasta ifâkât bulsa dahi zayıf iken eğer oruçlu olursan üzülürsün deseler yine yemek mübahtır. Ama **(18-b)** hasta mücerred zayıf için yemek caiz değildir. Meğer hastalık avdetinde korkarsa yemek mübahtır. *Fetavâ-i Fûsul*'de der, herhangi hasta oruçla arttığı bilinse yemek caizdir. İmam Âzam hazretine sordular "kim göz ağrısı yahut illeti savmla ziyade olsa yemek mübah olur mu?" Dedi ki: "Olur." *Câmiu'l Fetevâ*'da der bir hasta oruçlu olsa idi zayıflığından namazı ayaküstünde kılmaya kadir olmasa ama yemek yese kaimen kılmaya kadir olsa, ol kimse oruçlu olsa dahi oturduğu yerde kılsın ta ki iki ibadeti bile cem' ede.

İkincisi misafirdir, misafir oldur ki evden çıkıp yaya yürüyüp üç güne dek varacak yere azmeylemiştir. Yolcunun meşakkati muhakkak olduğu için Hak

Subhane ve Teâla yemeğe ruhsat verdi. Allah Teâla şöyle buyurdu: “*Sizden her kim hasta veya yolculukta olursa, sayılı olarak başka günlerde (oruç tutmak) vardır.*”¹⁰⁵

(19-a) Yani hastalıkta ve seferde kaç gün yediysen sıhhat ve hazırda onun adedince oruçlu olun demektir. Eğer bir kimse seferde oruç tutmadan gücenmez ise tutması efdâldir. Ama namazı kasr etmek efdâldir. Bu ikisi sonra eyleye fidye vermek caiz değildir.

Üçüncüsü yüklü hanım oruçlu olacak karnımdaki oğlana ya nefsimi zarar yetişir diye korkarsa ona dahi yemek mübahtır.

Dördüncüsü uşak emziren hanım oruçlu olacak küçüğe ya nefsimi zarar yetişir diye korksa yemek mübahtır. Bu iki suretinden sonra kaza eyleye, fidye vermek caiz değildir.

Beşincisi pir-i fânidir. Er eğer hanım kati’ pir olup kuvvetleri gitmiş takatleri kalmamış açlığa ve susuzluğa dayanamazlarsa bunlar Ramazan-ı Şerif’i yiyip her gününe beş yüz **(19-b)** yirmi dirhem buğday fidye vereler. Bunlara kaza yoktur. Zira gittikçe zayıflıkları terakkiyedir. Eğer şöyle ki bunlara sonradan kuvvet gelse dahi oruca kadir olsalar savmlarına kaza lazımdır, verdikleri fidye savm yerine durmaz sadaka olur.

Altıncısı hayızdır. Hatunlar Ramazan-ı Şerif günlerinde hayz görürseler ol günü yemek vaciptir. İftar edip oruçlulara benzemek için imsak eylesinler.

Yedincisi nifastır. Nifas şol kana derler ki oğlan doğduktan sonra aka doğururken akan istihâze kanıdır. Oruca ve namaza mani’ olmaz nifas dahi tuhur ettiği günde iftar edip bakıyye gününü imsak eyler. Hayza ve nifasa müteallik mesâil-i hâtimedede bab-ı hayzda gelse gerektir. Bu ikisi sonradan oruçlarını kaza ideler. Ama hayzlının ve nifaslının **(20-a)** namazı bağışlanmıştır.

Sekizinci cünundur, yani delirmektir. Cûnun galebe eyledik de Ramazan’ın kaç günü fevt oldu ise kaza eder.

Dokuzuncusu isteme hararetî, müstevli olup yürek yanmasından takati kalmasa ol halde su içmek mübahtır.

Fetavây-i Fûsul’de der, eğer Ramazan-ı Şerif’te iki asker mukabil olup vuruşmaya başladıklarında oruç ile zebun olurum bana kafir galebe eyleye diye

¹⁰⁵ Bakara 2/184.

korksa yemek mübahtır. Mukîm eğer misafir *Nevâzil*'de der bir oruçlu Ramazan'da eğer bugün yemezsem hanımım boş olsun dese ol gün yemek mübahtır, bir gün yer yine kaza eyleye. Eğer bir hizmetkâr cariye'nin ağası yavuz huylu olsa, cariye dahi hizmetinde zayıf olup yemeyince hizmetimi tamam edemezim diye korksa yemek caizdir, **(20-b)** sonra kaza eyleye. Eğer Ramazan gününde bir oğlan bâliğ olsa, ya bir kafir İslam'a gelse ol günü imsak edip akşama dek yemek yemeyeler. Oruçlu olanlara benzemek için. Eğer yeseler kaza eylemezler zira bunlar sabahta oruca ehil değillerdi. Eğer sabahtan yayan misafir ol gün evine gelse ya hasta sıhhat bulsa ya hayız ve nifas gündüzün erseler ya sahur yiyen görse ki sabah olmuş bu cümlesi ol günü yemeyip imsak edip sonra kaza eyleyeler.

Dahi malum ola ki oruç keffâretinin vücûbu ancak Ramazan gününde yemekle ve içmekle yahut cima' etmekle olur. Ramazan'ın kazasında ya nezrinde yahut başka bir oruçta yemekle ya cima' etmekle keffâret lazım olmaz ancak yine kaza lazım olur. Ramazan'da gündüz kasdıyla **(21-a)** nohut kadar taam yese ya bir katre su içse yahut cima' etse keffâret lazım olur ve vacip olur. Orucun keffâreti zihar keffâreti gibidir üçten birisi vaciptir. Ayn, sad, mim harfleri gibi mürettebdir. Yani ol vacip olan keffâret atık-i rakabedir yani bir kul âzad eylemektir. Keffâret verdiği kul kâfir ya müslüman ya erkek ya dişi ola herhangi olsa caizdir. İkincisi keffâret veren kimse fakir olup kul almaya ya bulmaya kâdir olmasa iki ay peşpeşe oruçlu olmaktır, iki ay arasında savmı haram olan beş günden biri olmaya ki peşpeşe oruca mani' olur. Ol beş gün ki ikisi bayram günleridir ve üçü dahi teşrîk günleridir. Zira bu beş günde oruç haramdır yemek lazımdır. Eğer şöyle ki iki ay keffâret orucunun arasında özür ile ya özürsüz bir gün **(21-b)** yese idi oruca tekrar başlamak lazımdır. Şöyle ki iki aydan bir gün eksik olursa keffâreti geçmez hadd-ı şuru' nakıs olur. Bu keffârette vacip olan oruç altmış bir gün olur. Bir günü kaza niyetine, altmış günü keffâret niyetine. Üçüncüsü eğer mükeffir erkek eğer hanım pîr-i fâni olup oruca dahi tâkati olmasa altmış miskinin her birine başka başka sa'-ı nebi ile buçukar kile buğday ya birer kile arpa vere. Allah Teâla şöyle buyuruyor: "*Köle azad etmeli ve kim buna imkan bulamazsa iki ay peş peşe oruç tutar ve kim buna da imkan bulamazsa altmış fakiri doyurur.*"¹⁰⁶ Eğer orucu ifsâd eden fakir olup doyurma

¹⁰⁶ Mücadele 58/3-4.

keffâretine dahi kadir olmasa onun hesabı kıyamette Rabbisinin meşiyetindedir, O Rahman ve Rahim olandır.

Kenz u İzah Şerhinde der. Rivayettir bir ârab-i ayyârî bir kıl şalı bürünüp Hazret-i Aleyhisselam’a gelip dedi ki: “Ey Allah’ın Resûlü **(22-a)** ben helak oldum hem ahiri helak ettim”. Hazreti Aleyhisselam buyurdular ki: “Ne işledin ki böyle oldu?” Dedi ki: “Nefsim bana galip olur, Ramazan gününde hanımına güçle cima’ eyledim.” Hazreti Aleyhisselam buyurdular ki: “Ya âsi ne büyük hata eylemişsin, sana kıyamette bunun ukubetinden kurtulmak yoktur. Ta zıhar keffâretin vermeyince.” Dedi ki: “Ya Resûlallah zıhar keffâreti nedir?” dedi. Hazreti Aleyhisselam buyurdu ki: “Bir cürmün azabından kurtulmak için bir kul azad eyle.” Arabî dedi ki: “Ya Resûlallah kendi canımdan başka hiçbir nesneye malik değilim.” Hazreti Aleyhisselam buyurdular ki: “Var iki ay mütevâliyen oruçlu ol.” Arabî dedi ki: “Ya Resûlallah ben bu belaya bir ay oruçtan uğradım, iki ay oruçta dahi artık belaya uğrarım.” Kolaycasını buyur dedi. Hazreti Aleyhisselam buyurdu ki: “Var altmış miskine otuz kile buğday ver.”**(22-b)** Arabî dedi ki: “Allah bilir ki arkamdaki şalımdan başka nesnem yoktur.” Hazreti Aleyhisselam buyurdular ki: “sabreyle” Bir saatten sonra Benî Zureyk sadakâtından on beş kile hurma geldi. Hazreti Aleyhisselam buyurdu: “Hele bunu götür on beş fakire keffâretin için tasadduk eyle bakisine de hayr ola.” Arabî dedi ki: “Ol Allah hakkı için seni hak peygamber olarak göndermiştir. Medine’de ve nevâhisinde benden ve ıyalimden aç ve ahveç yoktur” dedi. Hazreti Aleyhisselam buyurdu ki: “Ya Arabî cümlesini götür sana ve ıyâline nafaka olsun bunu sana caiz gördüm. Ama senden gayrı bir ferde ve senden sonra birine caiz görmedim ve görmeziz” diye buyurdular. Eydan hak nakli tamam oldu. Bu dahi ma’lum ola ki mükeffirin fakiri ve zengini keffâreti eda vaktinde itibar olunur. Hatta keffâret vacip olduğu vakitte gani olsa da eda vaktinde **(23-a)** fakir olsa oruç lazım olur. Eğer eda vaktinde zengin olsa köle azad etme lazım olur.

Üçüncü Bab; Yalan Yere Yeminin Keffâreti

Yani bu bab yalan yere and içmenin keffâreti beyanındadır. Evvela malum ola ki yemin üçtür. Evvelkisi yemin-i gamûstur. Bu oldur ki bir kişi geçmiş zamanda işlediği nesneye kast ile vallahi işlemedim deye, yahut işlemediği nesneye vallahi işledim deye. Buna yemin-i gamûs denilir “yemin-i facir dahi denilir doğrudur”, kat’i

ulu gûnahtır. Sahibini evvela günah denizine daldırır ondan sonra ondan cehennemin dibine daldırır. Onun için yemin-i gamûs denilir. Mezheb-i Hanefî’de yemin-i gamûs keffâret-i yemin yoktur zira kebîredir. Kebîrenin keffâreti nedâmetle istiğfar eylemektir. Ama İmam Şâfi yemin-i gamûsta keffâret lazımdır diye buyurmuştur.

İkincisi yemin-i mün’akidedir. Bu oldur ki gelecek zamana and içmektir. Vallahi erte falan işi işleyeyim **(23-b)** deye dahi işlemeye yahut falan işi falan işi işleyeyim işlemeye. Bu hınsın hükmü keffâret vermektir. Keffâret dahi ayın sad mim kef ile remz olunmuştur. Yani on uryâna libas giydirmektir. Ama İmam Âzam (ö.150/767) ile Ebu Yusuf (ö.183/798) katında edna-i libas âmme-i bedeni örtecektir. Gömlek gibi, tuman keffâret olmaz zira yalnız tuman giyene örfte uryân derler. Ama *Kuduri* ibâretinde anlanur ki tuman keffârette mutlak caiz ola. Ama İmam Muhammed (ö.189/805) katında keffârette libasın ednâsı tumandır. Şer’de libas olduğu için zira “*elbiselerinizi giyin*”¹⁰⁷ hükmünce setr-i avret edip onunla namaz caizdir. Ama İmam Âzam kavli daha doğrudur. Eğer libasın giyilmişin giydirse görelim yeni libasın paralanacağı zamanın nisfindan artık giyilir olsa caizdir. Örneğin yeni libas altı ayda paralanırsa bu giyilmiş libas dört ayda paralanır olsa caizdir. Zira libas birbirinden **(24-a)** mütefâvittir. Eğer giyilmiş yeni libasın nısfı kadar giyilse keffârete geçmez yahut on miskine taam vermektir. *Nevâzil*’de der; buğday ile keffâret vermeli olursa, on miskine her birine beş yüz yirmi dirhem buğday vere. Ya bin kırk dirhem arpa vere. Bu kadardan iki dirhem eksik verse caiz değildir. Bunda adet u miktar mu’teberdir. Ama yenecek yemek ile keffâret verse on miskinin her birine doyuracak kadar yemek kifayet eder. Eğer iki nefis lokma ile doyurursa dahi kifayet eder. Zira yiyecek yemek ile keffârette adet muteberdir, miktarı muteber değildir. Yahut bir kul azad eylemektir. Kul dahi müslüman ya kafır ya erkek ya kadın herhangisi olsa caizdir. Eğer hasta kulun ölümlü tarafı galip olsa keffârete caiz değildir. Eğer sıhhat tarafı galip olsa caizdir. *Fetavâ-i (24-b) Fûsul*’de der; hânisin bir kulu var hizmetinde, hânis ona muhtaç olup ondan gayrı dahi malı yok, hânis ol kulu keffâret vermek lazımdır. Ol kul var iken oruçla keffâret caiz değildir. Hânis bu üç keffârette muhayyerdir herhangisini verse caizdir. Eğer hânis fakir olup bu üçten birisini vermeye aciz olsa üç gün mütevâliyen oruç olmaktır.

¹⁰⁷ A’raf 7/31.

Allah Teâla şöyle buyuruyor: *“Yeminin keffâreti, ailenize yedirdiğinizin ortalamasından on düşkünü yedirmek yahut giydirmek ya da bir köle azad etmektir. Bulamayan üç gün oruç tutmalıdır.”*¹⁰⁸ Ama üçünden aczine i'tibar keffâret verecek vaktindedir hıns vaktinde değildir. Bir kimse yeminde hânis olup bu keffâretleri terk eylese Allah Teâla katında ukûbâtı mev'uddur, tövbe ile affolunmaz. Ahirette şeytani bölüğünde bulunurlar ki beyan olursa gerektir. Bu dört keffârettten birisinin edasıyla hânis ukubet-i azîmeden ismet etmek için yemin **(25-a)** keffâreti ayn-sad-mim-kef ile işaret olundu bu yemine münakide denildi. Zira bir kişi fiiliyle bir şeyi işlemeye azmedip kalbini yemine akd eder ta ki ol fiili işlemeye. Bu dahi malum ola ki hıns olmazdan evvel keffâret vermek caiz değildir. Eğer hınsı mukarrer bilip evvela keffâretin verse dahi sonra hıns vaki' olursa tekrar keffâret vermek lazımdır.

Üçüncüsü yemin-i lağv'dır. Bu oldur ki ya geçmiş zamanda ya halde hılaf-ı vaki' nesneye zann-ı galibin üzerine and içmektir. Örneğin karşıda ırakdan bir kimseyi görüp gaipteki kardeşi sanıp vallahi şol kişi kardeşi dedik de meğer ol kişi kardeşin suretiyle bir gayrı kimse imiş, bunda keffâret yoktur emindir ki Hak Teâla bu hınsın cürmünden muaheze eylemeye. Zira i'tikâdında hata eylemişsin, Aleyhisselâtu ve's-selam: *“Ümmetimden hata ve unutma affedilmiştir”*¹⁰⁹ diye buyurdu. Ve Allah Teâla şöyle buyurdu: **(25-b)** *“Allah size rasgele yeminlerinizden dolayı değil, bile bile ettiğiniz yeminlerden ötürü hesap sorar.”*¹¹⁰ Ama İmam Şâfi katında yemin-i lağv oldur ki bir kimse sözü arasında yemin kast etmeden diline cârî olan “vallâhi, lâ vallâhi ve bela vallâhi” gibi yahut bir kimseyi istihlâf etmeden vallahi şöyle, billahi şöyle diye kasemî kelimâtından haber vermektir dedi. Ama İmam Âzam katında bunlar yemindir. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *“Üç şey vardır ki bunun ciddisi de şakası da ciddidir”*¹¹¹ manası ehline malumdur.

Dahi malum ola ki yemin-i gamûs ve mun'akide altı kelime ile olur; “vallâhi, ve'r-Rahman, ve'r-Rahim, ve İzzetullah, ve Celâlehü, ve Kibriyâühü.” Üç evvelkisi Allah'ın isimlerindendir, üç âhiri Allah'ın sıfatlarındandır. Bu altının herhangi biri ile yalan yere kasem eylese hükmü lazım olur. Yani eğer geçmiş zamana

¹⁰⁸ Maide 5/89.

¹⁰⁹ Zeynüddin Muhammed Abdurrauf b. Tâcilarifin b. Ali Münâvi, *Feyzu'l-Kadir Şerhi'l-Câmü's-Sağır*, Mısır 1972 c.VI, 46/4461.

¹¹⁰ Maide 5/89.

¹¹¹ Ebu Davud, “Talak”, 9.

eyledi ise yemin-i gamûs olur, kebiredir **(26-a)** nedametle tövbe ve istiğfar eylemek gerektir. Eğer gelecek zamana eylediyse mun'akidedir, keffâret vermek gerektir, beyan olunmuştur.

Ve dahi malum ola ki mahlukta evvel yalan yere and içen şeytan idi, Adem atamız ile Havva anamızı Cennet'ten çıkarmak için hile düzüp dostluk suretinde buğday ağacından yiyen cennette ebedi kalır, ben size hayr u havah ve siddikınızım dedi. Bunlar dediler ki; senin sözün Allah emrine muhalifdir, biz sana niçin inanalım dedik de iblis pur telbis dedi ki Hak Teâla sizi cennetten çıkarmak murad eder. Onun için ol ağaçtan yemen dedi. Ve dedi ki vallahi ben sizi sevdiğimden nâsihim ve hayr sanarım dedi. Bunlar dahi yalan yere and içilmez diye inanıp buğdaydan birer lokma yediler ve cennetten sürüldüler. Ve Allah Teâla şöyle buyurdular: *“Doğrusu ben size öğüt verenlerdenim diye ikisine yemin etti.”*¹¹² Ve ibtidâ-i İslam'da yalan **(26-b)** yere and içenler münafıklar idi. Münafık kafirden eşeddir, hem makamları cehennemde kafirler derecesinden esfeldir. Bunlar peygamberi aldatmak için şahadet edip vallahi sen peygambersin ve Allah'ın Resûlüsün derlerdi. Allah Teâla şahadet eder ki münafıklar yalan söylerler sana iman getirmediler. Yani şahadetleri dillerindedir gönüllerinden değildir. Şimdi dahi muamelesinde bir kimse vallahi demeyi adet edinse yevm-i kıyamette sûrî hesap yerine geldiklerinde vallahi mü'min idik vallahi namaz kılıyorduk ve zekat veriyorduk diye yalan yere and içerler. Hak Teâla bunlara diye ki yalan and ile peygamberimi ve gayrı kullarımı aldattığınız gibi beni dahi aldatmak mı dilersiniz hod alîmu'n bizâti's sudûr. Zebanilere buyura bunları tutup şeytan katarına bağlayalar. Allah Teâla şöyle buyurdular: **(27-a)** *“Allah, onların hepsini tekrar dirilttiği gün, size yemin ettikleri gibi O'na yemin ederler, onlar şeytanın yandaşlarıdır.”*¹¹³ Bir âsi ki kıyamette şeytan katarında buluna dil ne söyleye ve kalem ne yaza ki onun azabından ve ikâbından binden biri beyan oluna.

Velhasıl bir kişi mümin mütedeyyin midir ya değil midir bilmek ister isen gör eğer niye gerekse vallahi derse bil ki ol kişinin diyaneti yoktur. Hadis-i şerifte buyurur ki: *“Kişinin imanı onun imanından bilinir”*¹¹⁴ ve bir hadis-i şerifte dahi

¹¹² A'raf 7/21.

¹¹³ Mücadele 58/18-19.

¹¹⁴ Kaynağı bulunamamıştır.

buyurur ki “*imani olmayan kimsenin imanı yoktur.*”¹¹⁵ Yani yalan yere vallahi deyenin imanı yoktur. Hadis-i şerifte buyrulmuş ki yalan yere and içenin elbette üç ukubeti vardır. Birisiyle muâkib olunur. Ya dünyasına uğrayıp çok malı gide yahut bedenine uğrayıp bir uzvu telef olur ya canı telef olur bu ikisinden biri helak **(27-b)** olsa bilsin ki dini gitmiştir. Büyük devlet oldur ki dinine gelecek zarar malına gele ya bedene gele ondan aşağı devlet oldur ki bedene gelecek zarar, mala gele. Saâdet-i Kübra oldur ki dinine mal u beden feda ola. Zulüm ve adaletsizlikten Allah’a sığınırız.

Hikâye olunur, bir külli meblağa malik olan yahudi hatayla bir müslüman’ı öldürmüş, yahudi bütün malını ve memâlikini ve tüm elbiselerini maktulün velisine verip çıplak kalıp bir çuvalı delip boğazına geçirip evine geldi. Aşireti bunu bu halde görüp ağlaştılar. Yahudi dedi ki; ağlaşmayın Allah’a hamd olsun ki dünyam gitti ise dinim elimde. Hüsrân ve hezelen oldur ki güçle müslüman edelerdi. Dinden çıkarıp magbun olaydık dedi. Gör şol müslüman geçinen yahudi ki azıcık dünya hatası için vallahi deyip dinden çıktığın girmez.

a. Yeme İçme Konusunda Yemin Fashı

Kenz u Nevâzil’de der ki; bir kimse dese ki vallahi et **(28-a)** yemeyim balık eti yese hânîs olmaz. Zira örfte mutlak et çarpa etidir. Ama kıyasta hânîs olmaktır. Zira ol dahi lahm-ı tarîdir. Eğer bir kimse vallahi sığır eti yemem dese kömüş eti yese hânîs olur. Ama kömüş eti yemem dese karasığır etin yese hânîs olmaz. Ama *Hidâye*’de der; vallahi sığır etin yemem dese, kömüş eti yese hânîs olmaz suda iş etmede ve surette sığıra muhalif olduğu için. Eğer vallahi et yemem dese baş ve ayak eti yese hânîs olur. Baş ve ayak yeminde ettir, ama satışta ete dahil değildir. Eğer vallahi şahım yemem dese hayvanın iç yağını yese hânîs olur. Ama semiz ete karışan yağı yese hânîs olmaz. İmâmeyn katında hânîs olur. Zira erimede iç yağıyla birdir. Eğer et ve şahım yemem dese kuyruk yese hânîs olmaz. Eğer vallahi **(28-b)** şol buğdaydan yemem ekmeğin ya kavudun yese hânîs olmaz. Meğer buğday yer gibi dişleye yiye İmâmeyn’in hilafı vardır. Eğer vallahi şu undan yemem dese ekmeğin

¹¹⁵ Hadisi metindeki şekliyle kaynaklarda bulamadık. Ancak “*La îmane limen la îmane lehû*” hadisini bir kelimesi değişik versiyonuyla kaynaklarda bulabildik. Ve farklı süshalarda da hadis aynı lafızlarla zikredilmektedir. Bulduğumuz Hadis-i Şerif ise “*La îmane limen la emâneti*” “Emânet sahibi olmayan kişinin gerçek imânı yoktur”, Ahmed b. Hanbel 3: 135-154-210-251. Taberânî, Mu’cemu’l-Kebîr 8:230.

yese hânis olur. Ama unun kendisin sefufle yese hânis olmaz. Eğer vallahi ekmek yemem dese ol vilayette âdeten yenen buğday ekmeğın ya arpa ekmeğı yese yemek ile hânis olur. Darı ekmeğı ya pirinç ekmeğı ya kadayıf ekmeğın yese hânis olmaz. Ama canın velayetinde vallahi ekmek yemem dese darı ekmeğı yese budur ki hânis olur. Zira anda yemine mutad olan darı ekmeğidir. Eğer şol buğdaydan faydalanırsam hanımım boş olsun dese buğday satıp bahâsıyla faydalansa hânis olmaz.

Kadihân'da eğer bir yağ ve pişmiş yahni yemem dese, bu iki ibaret ete mahsustur, her ne neviden pişmiş **(29-a)** yese hânis olur. Vallahi küllü yemem dese çarşıda başçı dükkanında pişendir ki sığırın başı eğer ufak davar başı ise de hânis olmaz. İmâmeyn katında küllü keçi ve koyun başına mahsustur sığır başı yese hânis olmaz. Bu ihtilaf ihtilaf-ı zamânîdir ihtilaf-ı burhânî değildir dediler. Pes *Fetavâ*, İmâmeyn'in kavli üzerinedir. Eğer vallahi yemiş miyim dese elma ve karpuz zerdâli yese hânis olur. Yaş üzüm ve nar ve yaş hurma yese hânis olmaz. İmâmeyn katında bu altısıyla bile hânis olur. Zira örfte cümlesine bile yemiş derler. Ama hıyar ve şîn-i hıyar ve kiraz yese hânis olmaz zira ittifakla yemiş değildir. Eğer vallahi ekmeğimi katıkla yemem dese, zeyt ya sirke ya pekmez ya bal ya yoğurt yahut tuzla yese hânis olur. Zira idâm etmek boyayana derler. Bu cümlesi ekmeğı boyar etmekle ettiyse ya peynir **(29-b)** yese ya yumurta yese ya bunlara benzer nesne ile yese hânis olmaz. Ama İmam Muhammed katında ekmekle yenenin götürüsün idamından herhangisin yese hânis olur.

Eğer vallahi gada yemem dese, gada, tân namazından öğle namazına varınca yenen yemeğe derler, bu surette öğle namazından sonra yemekle hânis olmaz. Eğer vallahi aşâ yemem dese aşâ, öğle namazından sonra nısfu'l-leyle dek yenen yemeğe derler. Bu surette öğle namazından sonra yese hânis olur, evvel yese hânis olmaz. Eğer oruçta vallahi sahur yemem dese gecenin evvelinde ya nısf evvelinde yese hânis olmaz. Zira sahur örfde nısfu'l-leyleden sonra yiyene derler, sabah yeri ağarınca dek.

Eğer vallahi ırmaktan içmeyeyim dese yüzükoyun yatıp içse hânis olur. Zira **(30-a)** ırmaktan hakikat içmek yatıp içmektir nitekim hayvanlar öyle içerler. Eğer vallahi kuyudan içmeyeyim dese her ne ile içse hânis olur nitekim çekip tekneye dökmeyince hayvan içmez. Avucuyla yahut bir kapla içse hânis olur. Eğer

vallahi şu ırmağın suyundan içmeyeyim dese, ağzıyla eğer eliyle eğer kapla içse hânis olur. İmâmeyn katında evvelkinde dahi hânis olur. Eğer şu bardağın suyundan bugün içmezsem kulum azad olsun dese meğer bardağın suyu yok olsa yahut olup dökülmüş olsa hânis olmaz. Eğer şu bardağın suyundan içmezsem kulum azad olsun dese ama bugün demese meğer bardağın suyu yok imiş hânis olmaz. Eğer suyu var imiş dökülmüş ise hânis olur *Nihâye*'de der ki, vallahi şu bardağın suyunu **(30-b)** içmeyeyim dese dahi suyunu ahir bardaktan koyup dahi ondan içse hânis olur. Eğer vallahi şol bardaktan içmeyeyim dese dahi suyunu içse hânis olur. Eğer hamr bana haram olsun dese sahih kavl budur ki yemindir. Eğer hamrı içse hânis olur yani keffâret lazım olur. Malum ola ki bu babın mesâilinde hânis olur dediğimiz surette keffâret lazımdır demektir. Gerekse hıns lazım gelen fiili hâlif kendi ihtiyarıyla işlesin, gerekse hâlife kerihle yani güçle işletsinler.

b. Çeşitli Meseleler Hakkında Fasl

Kudûrî'de der, bir kimse at üstünde iken vallahi şu ata binmeyim dese fi'l hâl inse hânis olmaz. Eğer bir saat üzerinde eğlense hânis olur. Eğer bir kişi ev içinde dururken vallahi şu eve girmeyim dese **(31-a)** bu evde bir müddet durmak ile hânis olmaz ta çıkıp yine girmeyince. Eğer vallahi şu konağa girmeyeyim dese damı üstüne girip ve çıksa ya kapı ardına girse hânis olmaz. Eğer kapının arasına girse kapı örtüldükte dışarıda kalırsa hânis olmaz, eğer içerde kalırsa hânis olur. Eğer vallahi şol beyte girmeyeyim dese ol beyt yıkıldıktan sonra girse hânis olmaz. Eğer bir kâfir küfrü halinde and içip Müslüman olduktan sonra hânis olsa keffâret lazım olmaz. Eğer kâfir yine küfrü halinde hânis olup İslam'a gelse keffâret lazım gelmez. Eğer her helal bana haram olsun dese mubâhâttan ne yerse ve ne içerse keffâret lazımdır ve hanımı boş olur. Eğer bir kadın kocasına sen bana haram ol ya sen bana haramsın dese **(31-b)** yahut seni haram ettim dese erinden boş olmaz, hanımı ihtiyarıyla yahut güçle cima' eylese hanıma keffâret lazım olur.

Kezâ fi Şerhi'z-Zâhidî şerhinde, eğer vallahi alım satım etmeyim dese dahi bey' u şirâya ahiri vekil eylese dahi vekili alım satım etse hânis olmaz. Eğer vallahi hanıma talak vermeyeyim ya kulumu azad etmeyeyim dese dahi vekili talak verse ve kulu azad etse hânis olur. Eğer vallahi yer üstüne oturmaya dahi hasır üstüne otursa yahut döşek üstüne otursa hânis olmaz. Eğer vallahi tahta bend üzerine

oturmayayım dese de tahta bend üstüne ya döşeğe otursa hânis olur. Eğer tahta bend üzerine bir tahta bend dahi edip üstüne otursa hânis olmaz. Eğer vallahi döşek üstüne oturmayayım dese dahi **(32-a)** çarşafı döşek üstüne otursa hânis olur. Eğer döşek üstüne bir döşek dahi bırakıp otursa hânis olmaz. Eğer falana borcumu bugün vermezsem kulum azad olsun dese dahi o gün vermese yahut borcunu götürü verdikte akçenin bazısına ahir müstahak çıkıp elinden alsa yahut akçenin bazısı züyuf yani geçmez çıksa hânis olmaz. Ama bazısı kalay ya kurşun ya kılıç çıksa hânis olur. Eğer vallahi falan işi işlemeyeyim dese hiçbir vakit işlemek caiz olmaz ahir ömründe işlerse dahi hânis olur. Eğer vallahi bir gün ya birkaç gün söz söylemeyeyim dese Kur'an okusa ya tesbih eylese hânis olmaz. Zira ona örfen kârî ve müsebbeh derler mütekellim demezler. Ama kıyas budur ki hânis ola. Zira Kur'an da ve tesbih de kelimâtı dilden gelir. *Kudûrî*'nin ve şerhinin nakli tamam oldu.

Kenz'de **(32-b)** *Nevâzil*'de der, bir kimse babama ya bir ahir müslüman'a söylemeyeyim ya Cuma namazı kılmayayım dese ya falan adamı öldüreyim dese vacip oldur ki onlara söyleye ve Cuma kıla ve öldürmek fiilinden nedâmet edip yemin keffâreti vere. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *“yemin eden bir kimse yemininin dışında hayır görse o hayrı yapar yemininin keffâretini verir.”*¹¹⁶. Eğer vallahi ve'r-Rahmani ve'r-Rahimi falanın evine varmayım dese mükreh girse zahir rivayette ol kişiye üç keffâret lazım olur. Ama rivayeti haneфіyyede bir keffâret kifayet eder ve bu surette vallahi ve billahi ve tallahi girmeyeyim dese ve dahi varsa girse yine üç keffâret lazımdır bi'l-ittifak. Eğer yine bu surette vallahi vallahi vallahi dese yine üç keffâret lazımdır. Ama İmam **(33-a)** Muhammed katında bir keffâret kifayet eder. Eğer vallahi eve girmeyeyim dese dahi mescide ya Kâbe'ye ya kiliseye ya evin gölgeliğine ya sofasına ya kapı ardına girse hânis olmaz. Zira yeminin binası mütearif üzerine mebnidir. Bu mezkûra örfen ev denilmez adları gayrıdır. Eğer vallahi şu evde ya şu mahallede sakin olmayayım dese dahi kendi çıkıp gitse yine gelse ama ehli ya ittibâi evde kalsa hıns vaki' olur. Ama götürü nakl-i metâi mümkün olmasa hile budur ki evde kalan metâi inandığı adama bey' eyleye dahi sonra ikâle eyleye. Ebu Yusuf katında ekserinin nakli kifayet eder. Ama yemin gece ile olsa ya kapı dışarısından kilidi olsa ya evden çıkmaya bir mani' kavî olsa ma'zurdur. Sabaha

¹¹⁶ Müslim, “İman”, 11.

değin mani' (33-b) def' oluncaya dek eğer vallahi şu şehirde oturan olmayayım dese dahi kendi çıksa gitse ehliyle metâi kalsa hânis olmaz. Sahih budur ki köy dahi şehir gibidir. Eğer vallahi şu evden çıkmazım dese dahi icazetiyle götürüp çıkarılsa hânis olur. Eğer güçle çıkarsalar kendi izin vermeden hânis olmaz. Ama hanımına dese ki benim iznim olmadan evden çıkarsan boş ol dese bir kere çıkmaya izin verirse dahi sonra yine her çıkışta tekrar izin lazımdır, izinsiz çıksa boş olur. Ama eğer evden çıkarsan boş ol ancak meğer izin vereyim dese bir kere izinle çıksa sonra izinsiz çıksa boş olmaz. Eğer bir hanım bir maslahat için evden çıkmak diledikte eri eğer çıkarsan boş ol dese hanım dahi oturup bir saatten sonra çıksa (34-a) boş olmaz. Eğer vallahi senin falan kuluna ya falan hanımına söylemeyeyim dese dahi ol kul azad olsa ya hanım boşandıktan sonra söylese hânis olmaz. Eğer vallahi erkeğe ve kadına söylemeyeyim dese hünsaya söylese hânis olur. Zira Allah katında hünsa yakinen ya erkek ya kadındır, eğer ki halk katında müşkil ise de. *Tefsir-i Uyûn*'da, eğer vallahi bir zaman falana söylemeyeyim dese dahi altı ay içinde söylese hânis olur. Altı aydan sonra söylese hânis olmaz. Eğer vallahi şu kulu satmayayım dese ve kimseye bağışlamayayım dese dahi sonra kulu giydirmek lazım olsa tarîki budur ki nısfını sata ve nısfını bağışlaya zira bey'de ve hibede müteârif küllidir. Bu mesele dahi bunun naziridir bir kimse bir lokma (34-b) ağzına koydu bir yoldaşı dedi ki lokmayı yemezsen hanımım boş olsun dedi ol ağzında lokma olan dahi dese ki eğer lokmayı yersem hanımım boş olsun, ikisinin bile hanımı boş olmamağa tarîki budur ki lokmanın bazısını yuta ve bazısını ağzında bıraka. *Kenz*'in ve *Nevâzil*'in nakli tamam oldu.

c. Nezirler hakkındaki fasıl

Nezrin manası bir mukaddimeye mevkuftur. İcmâlen beyan edelim. Evvela malum ola ki mü'min nâzirin üzerine iki vacip vardır, birisi Allah'ın emriyle vaciptir namaz kılmak zekat vermek gibi. Bu emrin medlûlu farzdır. Birisi dahi abdın kendi icabıyla ve iltizamıyla vaciptir. Eğer Allah için namaz üzerime olsun gibi veya şu günde sadaka vermek üzerime olsun gibi ikisinin bile edası vaciptir. Eda olmasa kazası vaciptir. Şâri' emriyle olan vacibi beyana ihtiyaç yoktur. Ama nezrin beyanı budur ki bir kimsenin Türkçe falan fiili işlemek üzerime (35-a) olsun dese ve nezir ibaretini telaffuz eylese ol fiil ma'siyet değilse işlemek vaciptir. Eğer bu Cuma

gecesi elli rekat namaz kılmak üzerime olsun dese, nâzirin üzerine vacip olur, yani nezir eden kimsenin üzerine ol Cuma gecesi eda etmek vacip olur. Allah Teâla şöyle buyuruyor: “*Ey İnananlar! Akidleri yerine getirin.*”¹¹⁷. *Tefâsir*’de der, akidlerden murâd ahidler demektir. Yani ey mü’minler ahdinize vefa edin, burada murad Allah’ın ahdi ile olan ahde ve halkla olan ahde şamildir. İkisine bile vefa lazımdır. *Kenz* şerhinde der, İmam Âzam ile Ebu Yusuf katında nezir ibaretinin iki manaya şümülü vardır. Birisi mânây-ı mutâbakasıdır, nezirdir. Birisi dahi mânây-ı tazammunasıdır ki yemindir. Nezir ibareti mutlak telaffuz **(35-b)** oldukça hakikat manası murâddır ki manası mutâbakasıdır. Ama mana-ı tazammuna niyet mukâreneti ile murad olunur. Yani nezir ibaretinin mecaz manası ki yemindir, niyet ile mukarrer olur. *Ravzatu’l-Ulemâ*’da der, İmam Muhammed katında nezir ibaretinin hakikat manası yemindir. Vaat edilene vefa eylemese kaza lazım olmaz yemin keffâreti lazım olur. Allah Resulü şöyle buyurdular: “*Nezir yemindir.*”¹¹⁸

Pes bu Cuma gecesi elli rekat namaz üzerime olsun dediği dört vecih üzeredir Ama İmam Âzam ile Ebu Yusuf katında. Birincisi, ancak nezre niyet eylemiş ola. İkincisi, nesneye niyet etmemiş ola bu iki vecihte ancak nezir olur. Zira hakikat manası ibaretten hasıl olur, niyet ederse de etmezse de. Niyet etmeden “sen boşsun” örneğinde olduğu gibi, bu surette vaat ettiği elli rekat namazı terk **(36-a)** ettiği takdirce ahir vakitte kaza lazım olur. Üçüncüsü, yalnız yemine niyet eylemektir. Bu surette güya vallahi bu Cuma gecesi elli rekat namaz kılayım demiş olur. Vaat ettiğine vefa etmediği takdirce yemin keffâreti lazım olur ancak bi’l-ittifak. Dördüncüsü, hem yemin hem nezir niyet eylemiş ola dahi vaat ettiğine vefa edemezse hem ahir günde elli rekat kazası ve hem yemin keffâreti lazımdır. Ve dahi bilgil ki cemi’ ibadette nezir ibareti cârî olur. Örneğin otuz rekat namaz üzerime olsun dese yahut bir ay oruç ya bin akçe sadaka üzerime olsun dese dahi vaat ettiğine vefa edemezse bunlara yemine niyet eylemediyse kaza lazım olur, yemine niyet eylediye keffâret lazım olur. Ama İmam Muhammed katında iki halde bile **(36-b)** keffâret lazım olur. Asıl nezirde Şeyh Alaaddin-Tukâdî (ö.?) *Mukaddime*’sinde bir kanunu latif buyurmuş; biri şol ibadettir ki Kur’an ile buyrulmuştur, farzdır onun cinsi bir kimse nafilaye nezir eylese nezir ile ol nafil dahi farz olur, oruç, namaz,

¹¹⁷ Maide 5/1.

¹¹⁸ Kaynağı bulunamamıştır.

sadaka gibi. Ama nezir ile itikâfın vücûbu oruç şart olduğu içindir. Hatta oruçsuz itikâfa nezir eylese vacip olmaz. Onun içindir ki itikâfa şurû' ile vacip olmaz sair nafileler şurû'la vacip olduğu gibi. Ama şol nafile hayrat gibi ki onun cinsinden farz yoktur, hasta sormak, cenaze ardınca varmak ve yolculara han yapmak ve susuz yollara musluk yapmak gibi bunlara nezir eylese vacip olmaz. Bu takdirden **(37-a)** malum oldu ki günde Kur'an'dan bir cüz ya iki cüz okumak üzerime olsun dese nezir olmaya. Zira haric-i salâttır, tilavet farz olanlardan değildir.

Nevazil'de nezrin tarifinde buyurur ki, kulun nezri bir mubah olan fiili kendi üzerine vacip kılmaktır, ama şol şartıyla ki Allah Teâla ol fiili kullarına vacip kılmış ola, oruç namaz gibi. Ve eğer dese ki bu kadar tesbih ve tahmid üzerime olsun dese sahih değildir. Yani kulun kendi icabı ile vacip olmaz. Bilgil yine nezir dahi birinci türlüdür, taata nezir, ma'siyete nezir ve fiil-i ma'siyet bedel-i taata nezir ve faydasız meşakkate nezir ve abesle iştigal etmeye nezir. Ama taata nezir zıkr olunan misallerden malumdur. Nezrine vefa edenler hakkında **(37-b)** Hak Teâla buyurdu ki: *"Onlar verdikleri sözleri yerine getirirler"*¹¹⁹ Ayet-i kerimenin sebep-i nüzulü bu oldu ki Hak Teala ebrar kullarını medh eyleyip buyurdu ki: *"Şüphesiz iyiler bir tasta içerler..."*¹²⁰ Yani kıyamette Arasat meydanında gayetiyle ıssı günde halk sual ve hesapta iken benim ebrar kullarım sualsiz ve hesapsız dar-ı neîmde türlü türlü nimetimle mütena'im ve esnâf şerbetler ile mütezevvik ve mugtenimlerdir diye haber verdi ise. Keennehu sâil sual eyledi ki acaba halk Arasat'ta elem meşakkatte iken ebrar zümresi bu saadete ve keramete neden yetiştiler? Hak Teâla bunlara cevap buyurdu ki: *"Onlar verdikleri sözleri tutarlar..."*¹²¹ Bunların dünyada halleri budur ki Rabbilerinin emriyle vacip olan amelleri bi't-tamam işledikten sonra onunla kanaat eylemeyip kendileri dahi nafilelerden bazı ibadete nezir ile iltizam edip ahidlerine dahi vefa ederlerdi. Biz dahi **(38-a)** ahdimize vefa edip cennete koyduk. *"Ve şerri yaygın olan bir günden korkarlar."*¹²² Bu manaya işaret buyurur ki, nezirleri amellerinden taksirlik olmuş olsa idi şol şiddeti fâş ve şâyi' olan günde halimiz nice ola diye korkularından kendileri muhtaç iken dahi malik oldukları taamlarını keffâret verip fakirlere ve yetimlere ve esirlere it'âm ederlerdi. Allah

¹¹⁹ İnsan 76/7.

¹²⁰ İnsan 76/5.

¹²¹ İnsan 76/7.

¹²² İnsan 76/6.

Teâla şöyle buyurdu: “*Onlar içleri çektiği halde yemeklerini yoksullara, yetimlere ve esirlere yedirirler.*”¹²³ Çünkü bu kullarım bizimle böyle muamele eylediler. Biz dahi onlara ol günün elem ve şiddetlerini göstermeyip sualsiz hesapsız cennet makamlarına ulaştırdık. Allah Teâla şöyle buyurdu: “*Sevdiğiniz şeylerden sarf etmedikçe iyiliğe erişemezsiniz.*”¹²⁴ Dinle ey rütbesiyle ahid edenler sözümü anladınızsa sakın noksan ahid eyleme, eylersen dahi kaza keffâret **(38-b)** ide, gör ta ki ebrar zümresinden olasın.

Ma’siyet-i mahza nezir, örneğin falan kimseyi öldürmek özerime olsun dese, ya hamr içmek ya mescid yıkmak üzerime olsun dese bu nezir sahih değildir. Bu nezri terk edip batıl fiile azim ve ahid eylediğine istiğfar ve tövbe eyleye. *Nevâzil*’de der, abdestsiz namaz kılmak üzerime olsun dese bu nezir sahih değildir. Ama kıraatsız namaz kılmak üzerime olsun dese bu nezir sahihtir, ol kişiye kıraatsız namaz kılmak lazımdır. Zira kıraatsız namaz fi’l-cümle ibadettir, dilsizin ve ümmînin namazı gibi.

Ama şol ma’siyet ki bedeli tâattir, ona nezir derler. Örneğin bir kimse eyyâm-ı muharrem’in savmı üzerime olsun dese Hanefiyyûn katında bu nezir sahihtir ki bedelinin orucu sahihtir. Eyyam-ı **(39-a)** muharrem oruç keffâretinde geçmiştir ki iki bayram günüdür. Mah-ı Zilhicce’nin on birinci günü, on ikinci günü on üçüncü günüdür, ona eyyâm-ı teşrîk derler. Hazreti Aleyhisselam buyurdu ki: “*Dikkatli olun, bu beş günde oruç tutmayın, o günler yeme ve içme günleridir. Yani ehliyle yatma ve durma günüdür*”¹²⁵ Vatkâ ki Hazreti Aleyhisselam bu eyyâm-ı hamsenin orucundan nehy buyurduysa, bu beş günün orucu haram ve ma’siyet oldu, yemek lazım geldi ama hak nezri eda için eyyâm-ı mübâhda kaza lazım oldu. Lakin ol beş günün orucuna iltizam ettikten sonra görelim nezre niyet eylediyse yuyub dahi yemin keffâreti lazım olur. Eğer ikisine bile niyet eylediyse hem kaza hem keffâret lazım olur. Eğer ikisine bile niyet etmediyse nezir muteayyendir. Ama *Kenz*’in *Seyyid Şerhinde* **(39-b)** der, Muharrem ayının orucuna nezir ettikte yemese yani oruçlu olsa arucunun ahdinden gelmiş olur. Zira ona kaza iltizam ettiyse nâkısan eda etmiş olur. *Nevâzil*’de der, yine bunun gibi, bir hanım eyyam-ı hayzımın orucu üzerime olsun

¹²³ İnsan 76/8.

¹²⁴ Al-i İmran 3/92.

¹²⁵ Müslim, “Sıyam”, 142-143.

dese, vaciptir ki eyyâm-ı hayzını yiye, dahi nezre niyet eylediyse de eyyâm-ı tuhurda kaza eyleye, yemine niyet eylediyse keffâret vere. *Kenz'de Seyyid Şerhinde* bu nezir sahih değildir. Yani kaza ve keffâret lazım olmaz dedi. Bir kimse eyyâm-ı teşrîkte oruca şuru' ettiği halde kuşluk vaktinde ya dahi sonra yese İmam Âzam katında ol günün kazası lazım olmaz, zira edası lazım değildir. İmameyn katında şuru' dahi nezir gibidir, kazası lazım olur.

Ama faydasız meşakkatle ibadete nezir eyledikte. Örneğin kış gecelerinde nefesine kahr ve cefa için yalın kat **(40-a)** libas ile teheccüde durmak üzerime olsun dese, soğuk eleminden nefsinin saklayacak miktarı giyinmek üzerine lazımdır. *Ravzatu'l-Ulema*'da rivayet eder ki, Mekke feth oldukta Hazreti Aleyhisselam gördü ki bir kişi Harem'de ıssı günde ve sıcak kumun üstünde ve açık namaz kılar. Hazreti Aleyhisselam buyurdu ki şol kişiye ne oldu ki bu ıssı meşakkatle namaz kılar? Dediler ki Ya Resûlallah ol kişi nezir edip demiş ki eğer Peygamber Aleyhisselam Mekke'yi fethettiği zamana yetişirsem uzun günde üç gün oruçlu olup, ıssıda ve açıkta namaz kılmak üzerime olsun demiş. Nezrine vefa ile amel eder. Hazreti Aleyhisselam çağırıp buyurur ki: “Ya mü'min senin Hazreti Hakk'a yaklaşman oruç ve namazın iledir, ibadetinde faydasız meşakkat çektiği ki Rabbi'nin rızası yoktur. Gönünde huzuru kalple kıldığın namaz dahi **(40-b)** efdâldir ki bu ıssıda huzur-u kalple ibadet olmaz, huzuru kalpsiz ibadet kabul dahi olmaz.” “*Kalp huzuru olmadan namaz olmaz*”¹²⁶ dedi. Rivayettir Ukbe İbn Âmir (ö.58/677) Hazrete geldi rivayette der; Ya Resûlallah bir karıcak hemşirem var, yayanca hac ve umre etmeğe nezreylemiş kat'î zayıftır yayanca bu ibadeti edaya takatı yoktur. Hazreti Aleyhisselam buyurdu ki: “Hak Teâla kullarına meşakkatle ibadetin dilemez.” “Hemşirene de ki tavaftan gayrısın davarla eylesin. Hemşiren iki nesne iltizam eylemiş, birisi ibadetten, birisi meşakkatten. İbadetin davarla eylesin, meşakkat iltizamın terk eylesin.” diye buyurdu. Bundan hisse bu oldu ki ibadet ilimle olurmuş akılla olmazmış.

Ama lazım olmayan nezir etmenin beyanı rivayettir ki yine sahabeden birisi feth-i **(41-a)** Mekke günleri geldi Ya Resûlallah Hazret-i Hakk ile ahid eyleyip üzerime nezir eyledim, feth-i Mekke nasip olursa Beytü'l-Mukaddes'e şükranı

¹²⁶ Yaptığımız araştırmalar sonucunda bu ifadenin Hz. Mevlana'ya ait olduğunu tesbit ettik. Mevlâna Celaleddin Rumi, *Mesnevi*, İstanbul 2007, c.I, Beyit 380.

Mescid-i Aksa'da yüz rekat namaz kılalım, geldim ki izn-i şerifin ile ol ahde vefaya gidem. Hazreti Aleyhisselam buyurdu ki: "Ya mü'min zahmet çekme onda kılacağın namazı bunda kıl. Hakk Teâla onda verecek ecir bunda dahi verir." "*Şüphesiz Allah her mekânda kendisine ibadet edilendir.*"¹²⁷ Ebu Yusuf Rahmetullahi Aleyh Muhayyer¹²⁸ adlı kitabında buyurmuş ki: "Bu hususta görelim kendi olduğu mekân mı efdâldir, yahut nezrettiği mekan mı? Her hangisi efdâl ise onda kılmak efdâldir. Şüphe yok ki Kabetullah Beytü'l-Mukaddes'ten efdâldir. Hazretin buyurduğu ona göredir." diye buyurmuşlardır. Ebu Yusuf'un cevabı mümkündür ki Hazret'in murad-ı şerifi mutlaktır ki abesle **(41-b)** işigalin def'idir. Zira ki "*Şüphesiz Allah her mekanda kendisine ibadet edilendir.*"¹²⁹ buyrulduğu, bu ki delildir. Eğer murâd ile istemişse Kudüs'te kılınandan bunda dahi efdâldir dedi. Zira Kabe'de kılınan Aksa'da kılınandan efdâldir dedi ki mansustur. Zira her yerde ibadet Allah'adır. Gerek camide ola ve gerek mahalle mescidinde yine bunun gibidir.

Bir kimse Cuma günü oruçlu olmak ya elli rekat namaz kılmak üzerime olsun dese dahi yevm-i hamisi oruçlu olsa ya elli rekat yevm-i hamiste kılsa yahut Receb Ayı'nın orucu üzerime olsun dese uharâ-ı sıyam oruçlu olsa ve eğer erte bin akçe sadaka vermek üzerime olsun dese dahi bugün veya bir gayrı günde tasadduk eylese yahut nezri bir zaman ta'yin eylese dahi tebdil edip ahir zamanda yahut bir gayrı mekanda eylese **(42-a)** bu cümlede ahbine ve nezrine vefa etmiş olur.

İmam Âzam ile Ebu Yusuf katında zira nezreden iki nesneye iltizam etmiştir. Birisi ta'yin-i ibadet, birisi dahi ta'yini zaman ya mekândır ibadet olanı vacip kıldılar, maksûd-ı bi'z-zât olduğu için ta'yin-i zaman ve mekân olanı iskât eylediler abesle işigal olduğu için. İmam Muhammed katında nezir yemindir. Nâzir yeminiyle ta'yin ettiği zamanı yahut mekânı tebdil caiz olmaz. Husûsan nâzir ta'yin ettiği zamanı yahut mekanı efdâl i'tikad eyleye. *Ravzatu'l-Ulema*'nın nakli tamam oldu. Bu dahi malum ola ki İmameyn katında nezreden ta'yin ettiği zamanı tebdil eylese nezir ahdesinden gelmiş olur demektir, tebdili lazımdır demek değildir. Meğerki eyyam-ı Muharreme'nin orucuna nezr etmiş olanın tebdili lazımdır.

¹²⁷ Münavi, *Feyzu'l-Kadir*, c.V, s.200.

¹²⁸ Kaynaklarda Ebu Yusuf'a ait böyle bir esere rastlanamamıştır.

¹²⁹ Münavî, *Feyzu'l-Kadir*, c.V, s.200.

Hızâne'de der, bir kimse ömrüm oldukça oruç üzerime olsun dese dahi çok yaşamak **(42-b)** ile zayıf olup takati kalmasa, kış günlerinde tutmaya kadir ise tuta, ama yaz günlerinde yiye dahi her gün başına beş yüz yirmi dirhem buğday fidye vere. Eğer nâzir fakir olup fidyeye malik olmazsa abesle iştigal cezâatına nedametle tövbe eyleye. Eğer oğlum olursa bir aylık namaz üzerime olsun dese oğlu olursa, vitir ile bir aylık farz namaz miktarı nafîle namaz kılmak vacip olur. Lakin akşam namazı ile vitir namazı yerine dörder rekat nafîle kıla. Ama İmam Bakkâli (ö.562/1167) günde iki rekat namaz kifayet eder demiş. *Kezâ Fi't-Tenbîh Nevâzil*'de der, yılın ya bir ayın orucu üzerime olsun dese ol oruç vacip olur dilerse ulaştırı sâim ola dilerse müteferrikan sâim ola ama şol yılın veya şol ayın orucu üzerime olsun dese ikisinde bile ulaştırı sâim olmak vacip olur, ay ve yıl işaretiyle ta'yin **(43-a)** eylediği için. Eğer ay ve eğer yıl nezrini tamam oruçlu olmazsa eğer nezrettiği gün yemine niyet etmiş olsa yemin keffâreti lazım olur, eğer nezr niyet ettiyse kalan günleri ahir ayda kaza eyleye. Ve eğer bir kimse yayanca hac eylemek üzerime olsun dese, kadir ise tavaf ziyareti tamam edince yayanca hac eylemek lazım olur. Zira Allah Teâla'ya takarrûbe iltizam eyledi. Takarrüb sıfat-ı kemaliyle olmak layıktır.. Eğer Mekke ya Medine fukarasına bin akçe sadaka etmek üzerime olsun dese, dahi gayrı şehir fukarasına verse caizdir. Eğer on akçelik ekmek sadaka eylemek üzerime olsun dese, dahi ol on akçeyi tasadduk eylese yahut on akçelik gayrı taâm tasadduk eylese caizdir. Eğer şol kesede olan akçeyi tasadduk üzerime olsun dese, dahi kesedeki akçe zayi' olsa nâzirden nezr sâkıt olur.

Eğer nezrini şartla ta'lik eylese, örneğin falan kimseye söylersem kulum azad olsun dese **(43-b)** ya bin akçe sadaka üzerime olsun dese, dahi ol kimseye söylese yemin keffâreti lazımdır. Zira bu ta'lik yemin manasınadır, ama ibadet i'tibarıyla nezir suretidir. Nezrine dahi vefa etmek lazımdır. Pes nâzir kimse bu ikisinin beyninde muhayyerdir dilerse ibadet i'tibarıyla nezrine vefa ede dilerse yemin keffâreti vere. Eğer bir kimseye ta'lik eylese ol nesne nâzirin matlubu ve maksudu olsa, örneğin Allah Teâla hastama şifa verirse ya gaybım seferden gelirse ya oğlum olursa bir dahi hac etmek üzerime olsun dese, dahi matlubu olurse hac etmek lazımdır. Zira surette yemin manası yoktur. Eğer falan işi işlemezsem bin akçe sadaka etmek üzerime olsun dese, hal bu ki ancak yüz akçeye malik imiş, işlediği takdirce lazım olan ancak yanında bulunan ekçedir, bin ekçe değildir. Eğer yanında

hiç nesne bulunmasa hiç nesne lazım olmaz. Mesela bir kişi bin hac etmek **(44-a)** üzerime olsun dese ömrü oldukça her yılda bir hac dahi lazımdır. Eğer nezrettiği yılda olsa bir hac dahi lazım olmaz. Bu mesele cümle *Nevâzil* naklidir.

Dördüncü Bab; Hata İle Adam Öldürme ve Bazı Önemli Meseleler Hakkında

Yani dördüncü bab hata ile adam öldürenin keffâreti beyanındadır. *Kudûrî* de ve şerhlerinde ider, adam öldürmek beş vecih üzerinedir. Evvelkisi kasten öldürmedir, ikincisi hatâen öldürmedir, üçüncüsü şibh-i amd¹³⁰, dördüncüsü mecrâ-i hata ile öldürmedir, beşincisi sebeple öldürmedir.

Ama kasıt ile öldürme bir kimse bir adamı bilâ hakkın demirden bir ağıyla ya yalmanlı nesne ile öldürmek kastına vurup mecrûhan öldürmektir. Ama İmam Âzam katında ne kadar büyük taşla ya büyük kütükle vurup öldürse yaralamadan, kısas lazım olmaz. Eğer Eba Kubeys dağın başına bırakıp öldürse de buyurdu. Ama İmameyn katında büyük taşla **(44-b)** ya büyük kütükle öldürmek kastına vurup öldürse ki gâliben onun gibi ağır nesne ile vuracak, adam ölürse silahıyla öldürmüş gibidir, kısas lazım olur. Bu iki kavîl üzerine kastıyla katlin mucibi yani hükmü oldur ki katil ulu günah kazanır ve katili kılıç ile öldürmek gerektir veya boğazından asmaktır, bu kasta keffâret budur.

Ama şibh-i kasıt büyük taşla ya büyük ağaç ile ya bir ağır nesne ile kast ile vurup öldürmektir. Bu şibh-i kastın mucibi üçtür. Ve evveli gûnahtır, ve keffâret vermektir, ve katillin âkilesi yani verisesi her birinin mirası kadar maktulün deynin vermektir. *Tefsir-i Uyûn*'nda der, âkile asabedir. Eğer katilin veresesı olmasa maktulün diyeti beytü'l-maldan vermek lazım gelir dedi. *Sıhah*'da der ki, âkile katilin asabesidir, yani babasıdır ya babası canibinden şol varisleridir ki hatâen katilin borcunu verirler. *Hızâne*'de der ki, akile araba mahsustur. Zira kabileler birbirlerinin husumetinde **(45-a)** yoldaşlık ederler. Acemde aşiretler arasında tenâsur yani yoldaşlık yoktur. Akile i'tibarı dahi yoktur, hatta Semerkand'da bir çocuk hatayla bir hanımın gözünü çıkardı, fukaha gözün diyetini çocuğun malından buyurdular, baba malından değil. Eğer çocuğun malı yok ise diyeti te'hir ederler,

¹³⁰ Müellifimiz bu kısmı boş bırakmış, Kudûrî metninde adam öldürmenin vecihlerinden üçüncüsü olarak “Şibh-i amd” zikredilmektedir. Bizim nüshamızda eksik yazılmış olan bu kısım diğer nüshalarda tam olarak verilmektedir.

çocuk büyüyüp mal tahsil edinceye dek dediler. Ama Irâkîler katında âkile de borç sahipleridir. Onlardan olmasa katilin kabilesidir, ama borçlar kitabında yazdıkları Irâkiyyûn kavlidir. Araba münasıptır, Irâkiyyûn kavli üzerine âkilenin zengini ve fakiri, yakını ve uzağı diyet edasında beraberdır. Ulufeleri çıktıkça cem edip eda oluna. İmam Âzam katında katil dahi âkileden birisi gibi hisse verir. *Keza fî İcmâ-i İbn Hübeyra* (ö. 560/1165).

Ama hataen öldürme dahi iki türdür. Birisi kasten hatadır, örneğin avcı imiş lakin şikarı süzdüğü yerde şamata işitip geyik ya gayrı av sanıp okla vurup öldürdü. Meğerki bu adam **(45-b)** imiş. Birisi de hataen fiilde hatadır, örneğin nişana ya ağaç başına bir kuş ya bir canavarı görüp ok attıkta meğer adama dokunup öldürse, bu iki katlin hükmü katil keffâret verip âkilesi dahi diyet vermektir. Bu hatada katile günah yoktur. Eğer bir mecnun ya bir çocuk hataen bir kimseyi öldürse İmam Âzam katında bunlara keffâret yoktur, gayrı imamlar katında vardır ittifakla diyet lazımdır. Ama bu diyarlarda halen katilin nesli sabit olan keffâreti ve akilenin diyetinin hükmü ahkam-ı mensûha gibi amel olunmayıp maktulün dahi diyetin heder ederler kıyamette azap ve ukubetten başlarına ne kıyamet kopacağından hazır etmezler.

Ama mecrâ-ı hata câri olan öldürme, örneğin bir kişi uyurken yuvarlanıp yanında yatan genç altında kalıp ölse bunun mucibi katil-i keffâret vermektir, bu öldürmeden diyet ve günah yoktur. Bu mesele dahi malum ola ki bu zikrolunan dört vechin bir hükmü dahi budur ki eğer bir kimse kendine mirası düşen adamı bu dört zikrolunan vecihten **(46-a)** birisiyle öldürse katil mirastan mahrum olur. Hirman kaidesi budur ki katil için ya kısas ya keffâret lazım ola, onun içindir ki sebeple katl olsa mirastan mahrum olmaz.

Ama sebep-i katl örneğin bir kimse yol yanında su kuyusu kazıp içine bir adam düşüp ölse, ya merkep taşı dikip bir adam dolaşp düşüp ölse bu katlin mucibi katilin âkilesi yani varislerine diyet vermek lazım olur. Bu katilde sebep olana günah ve keffâret yoktur, mirastan dahi mahrum olmaz.

Geldik imdi kasıtlı öldürmede kısas lazım olur dedik idi, kısas kime lazım olur ve kime lazım olmaz. İcmâlen onu dahi beyan edelim. Eğer bir kimse bir adamı kastıyla vurup öldürse, ölenin yerine öldüreni kısas etmek yani öyle tepelemek yahut boğazından asmak vacip olur. Hür maktûl için hür katil kısas olunduğu gibi kul için

dahi hüre kısas lazımdır. Ve dahi zımmî kafir **(46-b)** için hür müslüman kısas lazımdır. Âkil ve baliğ ve mükellef adam çocuk ve mecnun için kısas olur. Ve gözleri görmez için ve elsiz ayaksız ve kör ve kötürüm ve işitmez sağır için sahih ve salim elli ayaklı ve gözlü kulaklı adam kısas olunur ve bir aklı noksan kadın için âkil ve dâne kısas olur, erkek ile kadın nefiste birdir. Allah Teâla şöyle buyuruyor: “*Cana karşı can...*”¹³¹ Ama erkekle kadın diyetle eşit değildir, bil ki kadının diyeti erkeğin diyetinin yarısıdır. *Nevâzil*’de der, onun içindir ki bir erkek bir kadının bir elini kesse el ele bedel iken şer’an erkek eli kesilemez zira yarı diyete bütün diyet bedel olmaz. Zımmî kafir ile müslüman nefis de ve diyetle beraberdir Hanefî mezhebinde. Ama İmam Malik ile İmam Şâfi katlarında zımmî diyetle müslüman ile beraber değildir, layık budur ki diyetle beraber olmaya. İmam Malik katında zımmînin diyeti müslüman diyetinin yarısıdır. İmam Şâfi katında müslüman diyetinin üçte biridir. İmam Âzam delili bahs-i ahirde tafsil üzerine **(47-a)** ve dahi ata ve dede için oğul kısas olunur. Ama ata ve dede oğlunu öldürse übüvvet hürmeti için kısas olunmazlar lakin bu ikisi varislerine diyetin vermek lazımdır ki mü’minin kanı heder olmaya, hem diyet hem kısas yerine tuta.

Mesele: Oğul babasının kısasına varis olsa idi kısas yine sakıt olur. Sûret-i mesele Amr ve zevcesi Hind’in babası Zeyd’i kasten öldürse, Zeyd maktûlün Hind’den gayrı velisi olmasa Hind dahi eri Amr’ı kısas etmeden ölüp atası Zeyd’in kısası mirasla oğlu Bekir’e intikal ederken Bekir dedesi Zeyd’in kanı için babası Amr’ı kısas ettirmez übüvvet hürmeti için. Ve dahi mevla kulu için müdebberî ve mükâtebî ve oğullarının kulu için kısas olunmaz. Eğer beş on adam mübaşeret edip ittifakla bir adamı kasdıyla öldürseler cümlesi bir adam için kısas olunur. Eğer bir kişi beş on adamı öldürse evliyelerinin talebiyle katil **(47-b)** kısas olunur ancak eğer evliyadan birisi katili öldürse bâkilerinin evliyasından dem talebi sakıt olur maktullerin birisi için kısas olup gayrıları için diyet alınmaz. Şâfi bunun hilafına mülâbisdir ki bakiler için diyet alırlar katilin muhallefâtından. *Kudûrî* ve şerhinin nakli tamam oldu.

Fasıl; bu fasıl hatâen katlin keffâreti beyanındadır. Hatâen katlin keffâreti ayn-sad yani ikidir ayn itk-ı rakabeye sad savm üzerine işarettir. Allah Teala şöyle

¹³¹ Maide 5/45.

buyurdu: “Bir mümini yanlışlıkla öldürenin, bir mümin köleyi azad etmesi, buna gücü yetmeyen de ardı ardına iki ay oruç tutmak lazım gelir.”¹³² Keffâret-i katl için evvel vacib olan mü'min kul azad etmektir. Katilde kâfir kul keffârete geçmez eğer katil mü'min kul bulamazsa evla şudur iki ay oruç tutmak gerektir. Keyfiyet-i tetâbu' keffâret-i savmda beyan olunmuştur. *Tefsir-i Uyûn*'da der, keffâret-i katilde azad olacak kulu mü'min ile kayd eyledi. Zira katil gafletle bir nefis-i mü'min öldürse onun bedeli hükmolmuş, bir nefis-i mü'mini azad etmekle ihya eyleye, zira nefsinin tasarrufuna malik **(48-a)** olmayan abd-i mahcur hükmen meyyit gibidir. Azad edip tasarrufa malik kılmakla ölüyü ihya etmek gibi oldu.

Pes kafir kul mü'min nefsine bedel olmaz bu hükm-ü âmdır ki eğer bir müslüman bir zımmî kafiri ya bir kafirin kulu ya müste'meni hatâen öldürse hür müslim gibi katilin verisesi maktul zımmînin diyetini velilerine teslim ettikten gayrı katil dahi bir mü'min kulu zımmînin keffâreti için azad etmek vaciptir. Yukarıda müslüman diyeti ile zımmînin diyeti birdir denilip, ama İmam Âzam'ın delili gelse gerektir diye va'de olunmuş idi. Ol delil budur; Allah Teala şöyle buyurdu: “Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir toplumdan ise ailesine teslim edilecek bir diyet ve bir mümin köleyi azat etmek gerekir”¹³³ İmam Âzam ve İmam Ahmed b. Hanbel katında mü'min ile zımmî diyetinde beraberdir. Likavlihi aleyhisselam “kasıtlı öldürmenin diyeti bin dinardır ve bu müslümanın diyetidir.”¹³⁴ Bu kavî müeyyid ve mukayyiddir, İbn Abbas'ın kavli ki buyurdular ve bu ayet-i kerime **(48-b)** iki müste'menin hakkında nazil oldu. İki müste'men Hazrete gelmişler idi. Birkaç gün durduktan sonra Hazreti Aleyhisselam bunlara at ve don ve harçlık verip gönderdi. Beriyye'de giderken Ümeyye oğlu Amr'a uğradılar. Amr bunları harbî sanıp öldürdü, atlarını ve donlarını soyup Hazrete gelip haber verdi. Resul Aleyhisselâtu ve's-selâm; niçin istiman etmedin öldürdün diye incinip Amr'dan iki diyet-i kâmile alıp ol müste'menin velilerine gönderdi. Malum oldu ki müste'men kafir ile mü'minin diyetleri bir değil idi, diyetleri beraber imiş ise Ebubekir (ö.13/634), Ömer (ö.24/644), Osman (ö.36/656)ve Ali (ö.41/661) radiyallahu teâla aleyhim ecmei'n hilafetlerinde zımmî ve müste'men ve müslim diyetinde beraber hüküm ederlerdi.

¹³² Nisa 4/92.

¹³³ Nisa 4/92.

¹³⁴ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali Beyhâkî, es-Sünenü'l-Kübrâ, Beyrut 1994, 8:103.

Bir harbî dar-ı harbde imana gelip hicret etmeden onu bir müslüman kafir sanıp öldürse bu surette dahi katil, bir mü'min kul azad etmek gerektir, zira vaciptir. Allah Teala şöyle buyurdu: *“Eğer o mümin, size düşman bir topluluktan ise mümin bir köleyi azad etmek gerekir”*¹³⁵ Bu katilde diyet **(49-a)** yoktur. Zira maktulün evliyası ehl-i harbdir. *Tefsir-i Uyûn*'un nakli tamam oldu. *Tefsir-i Ebu'l-Leys* der, bu ayet-i kerime Zeyd oğlu Üsâme hakkında indi. Kıssa bu ki Üsâme ehl-i İslam ile gazaya gitti dar-ı harbe girdik de gördü ki bir çoban sahrada bir koyun sürüsün kovup kaçır, ol çobanın adı Mürdas idi, Üsâme'yi görüp ona yetiştii. Mürdas dahi dönüp “Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed O'nun kulu ve elçisidir.” diye Üsâme'ye “es-selamu aleyke” dedi. Üsâme dahi Mürdas'ın dahi islamına ve selamına bakmayıp Mürdas'ı öldürdü. Ve sürüsünü sürüp Hazrete getirdi Mürdas'ın kıssasın diye verdi. Hazret dahi kakıyup unfle Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed O'nun kulu ve elçisidir diyeni öldürdün mü? diye üç kere tekrar eyledi. Üsâme dahi Ya Resûlallah Mürdas'ın islamı ve selamı başı korkusundan idi gönlünden değil idi dedi. Hazret buyurdu ki “onun kalbini yardım mı?” Yani Mürdas'ın kalbini yardım da küfrüne mi muttali oldun? dedi. Üsâme ettiğine **(49-b)** pişman olup miraran istiğfar edip Ya Resûlullah bana şefaât eyle dedi. Hazreti Aleyhisselam buyurdu ki; “Mürdas'ın kelime-i tevhidi sana kıyamette husumet ederken ben sana nice şefaât edebilirim” dedi. Var üzerine vacip olan bir mü'min kul azad eyle dedi. Bu ayet-i kerime Üsâme'nin Mürdas'ın katli günü nazil oldu. *“Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin. Size selam verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek «Sen mümin değilsin» demeyin”*¹³⁶ Yani size selam verenin ve şehâdet kelimesini izhar edenin küfrün ya imanın istikân ilen islam'ı zahir olursa ne âlâ, ve eğer küfrü zahir olursa öldürün. Bu takrirden malum oldu ki bi günah bir mü'mini öldürene kıyamette şefaât dahi olsa kabul olmaz. Kur'an-ı Azim'in dahi zahiri delalet eder ki kast ile adam öldüren kafir ukubetiyle muâkab olup cehennemde muhalled kala. Allah Teâla şöyle buyurdu: *“Kim bir mümini kasden öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir.”*¹³⁷ Zira cehennemde kâfirden **(50-a)** gayrı kimse muhalled müebbed kalmaz. Bu mahalde *Tefsir-i Uyûn*

¹³⁵ Nisa 4/92.

¹³⁶ Nisa 4/94.

¹³⁷ Nisa 4/93.

sahibi bir hadis-i şerif nakleder. Hazreti Aleyhisselam buyurmuştur: “*Dünyanın yok olması, bir müslümanın öldürülmesinden Allah katında daha önemsizdir, ve insan Allah’ın binasıdır, kim o binayı yıkarsa mel’undur.*”¹³⁸ manası ehline malumdur. Zeylinde bir hadisi şerif nakleder mefhumu budur ki eğer bir kimse dünyada bir mü’minin bila hakkın katline yarım ağız muavenet eylese mahşer yerine geldikte alınına yazılmış ola ki “bu zalim Allah’ın rahmetinden me’yus mahrumdur.” Yani Allah’tan buna asla rahmet yoktur telef-i nefse yarım ağız muavenet eden rahmetinden me’yus olacak kastla adam tepelemenin ya katlede vurup tutup yoldaşlık edenin ukubeti bundan kıyas oluna.

Beşinci Bab; Zihar Keffâreti ve Yapılması Gerekenleri Hakkında

Zihar şeri’de menkûhâsını ebedi mahremlerinden birisinin üç uzvundan birisine benzetmektir. Menkuha ile cariyeden ihtiraz eyledik ki cariyeye zihar olmaz, ebedi mahrem dediğimizden avratın **(50-b)** kız karındaşı gibidir. İhtiraz eyledik ki muzahirin avratı ölse ya boşasa kız karındaşını geri nikâhlanmak helal olur. Zihar meselesi bir mukaddimeye mevkuftur. Evvela malum ola ki erler nisadan mahremlerinin gövdesinden ne uzvuna nazar helaldir ve ne uzvuna haramdır onu bilmeğe mevkuftur. Kişinin nesebinden mahremleri anasıdır ve ebesidir ve kızıdır ve hemşiresidir ve ammesidir ve hâlesidir. Radâ’dan mahremleri dahi bunlardır. Erler bu mahremlerinin arkasına ve karnına ve göbeğiyle dizi arasına bu üç mahalle bakmak haramdır. Bu üçten gayrı yerine bakmak helaldir.

Geldik imdi avratına “sen bana anamın arkası gibi ya ebemin arkası gibisin” dese, ol avrat ol adama haram olur. Ama boş olmaz. Lakin zihar ibaretin söylediğinden ötürü ol avrata yapışmak, öpmek ya döşeğine girmek haramdır, ayrılmak gerek ta zihar keffâretin vermeyince helal olmaz, keffâretten sonra tekrar nikâha **(51-a)** ihtiyaç yoktur. Eğer avratına dese ki “sen bana kızımın ya hemşiremin ya halamın ya teyzemin arkası ya karnı ya uyluğu gibisin” dese avratı yine haram olur, ayrılmak gerektir, ama zihar keffâretin vermekle halle münkalib olur. Eğer avratına dese ki “senin yüzün ya başın ya boynun anam arkası gibidir, ya karnı ya uyluğu gibidir” dese avratı yine haram olur. Eğer avratının anasına nazarı helal olan uzva bakarsa ve dese ki “sen bana kaynanamın eli ayağı ya kolu ya yüzü ya memesi

¹³⁸ Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî Tirmizi, *Sünenü’t-Tirmizi*, “Diyyât”, 7; Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebeî el-Kazvinî İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, “Diyyât”, 1.

gibisin” dese zihar değildir, avratı haram olmaz. Eğer bir kimsenin birkaç avratı olup onların cümlesine hitaben “siz bana anamın arkası gibisiniz” dese cümlesiyle zevciyyet hâleti haram olur. Her birisine başka keffâret vermeyince her birisine yapışmak haram olur, meğerki evvel verdiği keffâret falan avratındır diye tayin eylese **(51-b)** ol avratına mülâmese helal olur gayrısıyla helal olmaz birisi için başka keffâret vermeyince. Eğer bir kimse avratına “sen bana haramsın anamın arkası gibi” dese İmam Âzam katında bu sözüyle talak ya ilâya niyet eylediyse dahi zihardır, İmameyn katında bu sözle zihara niyet eylese ya hiç nesneye niyet eylemese yine zihardır, eğer talaka niyet eylediyse boş olur yine almak dilese avratın rızasıyla iddet içinde şahideyn huzurunda tecdid-i nikâh caizdir.

İhtiyar’da der; eğer bir kimse avratına “sen bana anam gibisin ya ebem ya kızım ya gayrı mahremim gibisin” dese bu lafız-ı kitâbîdir ancak niyetle tayin olunur. Eğer muradı iyilikte ve keramette olup “anam gibisin” dese yani anam nice iyilik ve ikram ederse sen dahi bana öyle edersin yahut ben anama nice iyilik ve ikram edersem sana dahi öyle ederim demek ise dediği gibidir, zihar veya talakı lazım gelmez. Eğer bu sözle zihara **(52-a)** niyet eylediyse keffâret vermeyince yakîn olmasın ve eğer talaka niyet eylediyse bâin talak boş olur ve eğer bu sözü niyetsiz söylediyse kelam-ı lağv olur. İmam Muhammed katında lağv olmaz belki zihar olur. Zira külli bir uzva benzettiğinden boş olacak, külle benzettiğinde dahi öyledir.

Fasıl malum ola ki zihar keffâreti üçten birisidir. Ayn sad mim hurufuyla işaret olunmuştur, mertebesi budur ki evvel vacip olanı ıtk-ı rakabedir, bir kul azad eylemektir. Ol kul gözsüz ya sağır ya gayrı olmaya yani noksan semen icap eder ayıbı olmaya, müdebber mükateb ve ümmü veled olmaya. Ama keffâret kulu kâfir eğer müslüman erkek ve dişi küçük ve büyük caizdir. Kulu azad ettiği vakit avratın yanına varmak caiz olur. Ecnebiye nikâh caiz olduğu gibi. Eğer muzahir kula kadir olmasa ulaştırı iki ay oruç tutmaktır. Bu iki ayın içinde bir günü özüyle ya özürsüz terk eylese yahut yese iki **(52-b)** ay savmına yine başlamak gerek ki, ramazan ayında beyan olunmuştur. Eğer muzahir bir fani olup savma kudreti olmasa altmış miskin fakire her birine beş yüz yirmi dirhem buğday infak ede. *Fetevâ-ı Fusûl*’de der; eğer pişmiş taam infak eylese altmış miskine her birine doyuracak kadar taam vere. Eğer ekmeğe verse buğday ekmeğine katık lazım değildir. Eğer arpa ekmeği verse katık lazımdır. Yine *Fusûl*’de der; bir kul menkûhâsına zihar eylese kula savmla

keffâretten gayrı keffâret caiz olmaz. Zira kula vacip olan ancak savm keffâretidir. Ma vecebeden gayrısı keffârete geçmez. Allah Teala şöyle buyurdu: “*Kadınlardan zihâr ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin hanımlarıyla temas etmeden evvel bir köleyi hürriyete kavuşturmaları gerekir... Buna da gücü yetmeyen, altmış fakiri doyurur...*”¹³⁹ Eğer sual olunursa ki itk-ı rakabe keffâretiyle savm keffâretinde “hanımına temastan evvel” dedi, itâm keffâretinde demedi. Itâm keffâretin vermeden avratıyla **(53-a)** mülânese caiz midir ki “temastan evvel” demedi? el-Cevap; budur ki bu üç keffâretin mülâneseden evvel vücubunda fark yoktur İmam Âzam katında. Lakin itâm keffâretinde “temastan evvel” demedi ki itâm arasında mülânese hâlel vermediğine binaendir. Ama savm ile keffâret arasında mülânese hâlel vermesi ittifaktır ki savmı yine baştan başlamak lazımdır. Bu suale cevap *Keşşaf*’ındır. Eğer muzahir kulunun nısfını keffâret için azad eylese dahi avratına yapışmadan bağde zaman nısf-ı ahirin azad eylese bu keffâret-i sahihadr. Eğer nısf-ı ahirin azad etmeden yapışsa keffâret geçmez. Zira İmam Âzam katında i’tak mütecezzîdir yapışmadan cümlesi i’tak olmak gerek ki zihar keffâreti ola. İmameyn katında nısf-ı ahirin i’tak etmeden dahi yapışsa keffâret-i sahihadr. Zira imameyn katında i’tak mütecezzi değildir. Eğer nısfı azad etmekle kulluktan kurtulmuş olur eğer muzahir keffâret vermeden avratına el uzatsa avrata lazımdır **(53-b)** itaat etmeye. Eğer cebirle etmek istese avrata vaciptir ki kaçıp kadiya varıp erinin zihar edip keffâret vermeden kastını bildire, kadiya da vaciptir ki muzahiri hapsedip bu üç keffâretin hangisine kadir olursa cebirle eda ettire ondan sonra avrat yanına göndere. Bu dahi malum ola ki zihar keffâretinin edasını muzahir kendi ihtiyarıyla etmediği takdirce şer’an cebr ile eda olunmasının sebebi Allahu a’lem. Budur ki keffâret terkinin ukubeti ancak muzahire mahsus değildir, belki avratı dahi muakabadır. Muzahirin zina ma’siyetinden mubalatı yok ise mubalatı olanı ma’siyetten sıyanet ehl-i şuru’a lazımdır. Hilaf gayrı keffâretlerin ki mükeffirin keffâretini terk ettiği ukubeti ancak kendine mahsustur. Teemmül ile şer’an cebr ile eda olunur. Bu kadar zihar keffâretinden gayrı ki cebran **(54-a)** eda-i zihar keffâretine mahsustur. Bu *Tefsir-i Keşşaf*’ın ve *Uyûn*’un naklidir. Fi sureti kad semiallah.

¹³⁹ Mücadele 58/3-4.

Ama salâtın ve savmın ve yeminin ve katlin keffâretlerinin edası mükeffer müfevveddir kendi hüsn-i ihtiyarıyla eda etmezse hesabı ve azabı ol seriû'l-hisâb ve şedidü'l-ikâb üzerinedir. Bu dahi malum ola ki nisab-ı zekata malik olan kimse ihtiyarıyla zekatını fukaraya eda etmekle me'cur olsunlar için vacip olmuştur. Eğer şöyle ki sahib-i nisab sene tamamında zekatın vermeden ölse dahi vasiyetsiz velileri meyyitin 1/3 malından ma vecibe-i fukaraya versinler yahut fukara ma vecibeyi oğurlasalar zekat borcu ödenmez. Mani-i zekat ukubetiyle muâkıblardır. Sâhib-i nisâb zekatın vermeden ölse ondan zekat sakıt olur. Dediklerinin manası budur ki eğer nisab sahibi marad-ı mevtinde zekatımı 1/3'ten verin diye vasiyet **(54-b)** eylese zekat borcundan kurtulur.

Keza fi'l Zübd'e, *Hızâne, Hızânetü'l-Müftîn*'de der, meyyit vasiyet ettikte vasinin üzerine vacip olan hukuk dördtür. Evvelkisi Allah Teâla vacip kıldığıdır ki, savm ve salât ve hac ve zekattır. İkincisi mü'minin ma'siyeti sebebiyle Allah Teâla vacip kıldığıdır ki beş keffârettir, beyan olunmuştur. Üçüncüsü mü'minin kendi üzerine lazım olmayanı tekarruban ilallahı iltizam eylediğidir. Yani bir amelde nezirdir. Dördüncüsü hal-i hayatındaki noksan ameli için türbehâne ya cüz kıraatına bir miktar akçe vasiyet eylemektir.

Geldik imdi Allah Teâla vacip kılıp dahi fevt olandan zekatımı ve haccımı 1/3 malından eda edin diye vasiyet eylese bunda üç kavı vardır. Birisi evvel haccın eda edeler, bağdehu 1/3'ten mal kalırsa zekatın dahi eda edeler, eğer ki mûsi evvel zekat söylediyse de. İkincisi evvel zekat eda edeler mûsi gerçi zekatı muahhar söylediyse. Üçüncüsü dahi mûsi **(55-a)** herhangisin evvel andıysa mukaddemen onu eda ederler. Ulema ve selef bu üç kavliyle amel eylediler. Eğer keffâret-i katl ile keffâret-i yemini vasiyet eylese mûsi herhangisin mukaddem söylediyse evvel onu eda edeler. Eğer keffâret-i savmla keffâret-i katli vasiyet eylese evvel keffâret katli eda edeler. Eğer cemi' keffâretiyle zekatı vasiyet eylese ama 1/3 malı ancak birine vefa eylese evvel zekatı vereler. Eğer udhiyye borcu ile nezri vasiyet eylese evvel nezri eda edeler ve dahi sadaka-i fitr evladır. Nezirden keffâret-i katl ve keffâret-i zihar ve keffâret-i yemin evladır sadaka-i fitirdan. *Hızâne*'nin nakli tamam oldu.

Hatime Bölümü; Sorular Cevaplar ve Değişik Meseleler

Yani hatime-i kitap bir nice sual ve cevabın ve sual-i mesail-i nâdirenin beyanındadır. Ekseri halkın onunla ülfeti yoktur. Hususan ki ulûmu diniyye ve ilmiyyeden ola. Pes ehl-i meclise layıktır ki vaktini manasız söz ve iş ile zayi' eylemeyip şeytana gülünç olmayalar. Allah'ın zikrinin olmadığı her meclis şeytanın eğlencesinin olduğu meclistir. Ve hem **(55-b)** müzâkere-i ilmiyye meclisin ravnakı ve melâhatıdır, Allah Teâla katında mergûb ve mesûbdur. *Ravzatu'l Ulema*'da İmam Ali'den nakleder; Hazret-i Aleyhisselam buyurur ki: “bir saat ilim meclisinde oturmak yüz bin rekat tatavvu' namaz kılmaktan ve yüz bin tesbihten ve on bin at besleyip gazatı bindirip gazaya göndermeden hayırlıdır. Ve dahi ilim müzâkeresinde olan mecliste oturanların başına rahmet yağmadan hali olmazlar” buyurdu. Ve dahi Nebî hısâlinde ilim gibi haslet-i hamide ve fazilet-i müfide yoktur. Görülmez mi ki Resûlullah Sallâllahu Aleyhi ve Selem vahy-i ilahiye ile ulumun evveline ve ahirine âlim iken Hak Celle ve Ale ilmin dahi ziyadesin talep ile deyip “*Rabbim ilmimi arttır.*”¹⁴⁰ buyurdu. Malum ola ki bir kimse ne kadar alim ve fâyık ise dahi ilmin ziyadesinde müstağni değil imiş.

Pes biz dahi taliblere nice mesâil babları tertibce furû-ı fetavadan Türkçe tercümeyle ilzam eyledik ta ki ihvân-ı din nazar edip ya mecliste okundukça ulema kardeşler müste'id vakitler **(56-a)** müstefid olup bu nahîf lahîfe birer fatiha eyleye yâd u ruh-u revanın şad edeler. Ama bu vasıta ile merâtib ilmi icmâlen beyan edelim, ta ki zamane âlimleri kendi miktarlarını anlayıp ilimle muacceb ve mağrur olmayalar.

Evvela Hazreti allamü'l-guyûbun ilminin haddi ve gayeti yoktur ki cemi'-i melâike-i mukarrabin ve müdebberâtın ve Cibril'in ilmi cemi' olsa Allah Teâla'nın katında bahr-ı muhitten bir katre değildir ve nisbet dahi olunmaz ve cemi'-i enbiyanın ilmi dahi yalnız Cebrail ilmi katında denizden bir katre dir. Zira Cebrail levha nazırdır ve kevnîyye ve mukadderata ve ezele ve müntehayya alimdir ve götürü kitab-ı semaviye muhîtidir. Enbiya dahi birbirinden ilimde mütefâvittir, cümleden biri Hz. Musa Aleyhisselam sahib-i Tevrat iken ve Ulu'l-Azm peygamber iken Hz. Hızır'dan telemmüz murad edinip “*Sana öğretileni bana hayra götüren bir bilgi*

¹⁴⁰ Taha 20/114.

olarak öğretmen için peşinden gelebilir miyim?”¹⁴¹ deyip birkaç gün yola seyr edip acayip esrara ve garâib asara muttali’ olduğu meşhurdur **(56-b)** ahir iftirâkı zamanında leb-i deryada idiler bir serçecik burnunu deryaya sokup su içti. Hz. Hızır Aleyhisselam der; “Ya Musa şol serçeciğin burnu üstünde olan nemciğin bu deryaya nisbeti ne miktar ise benim ilmim Allahu Azîmü’ş- Şân’ın ilmi katında o kadardır. Ama senin ilmin benim ilmim katında serçeciğin burnunda su kadardır. Zira Hz. Hak Celle ve Ale “*Ve ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik*”¹⁴² dedi. Ve hem anadan doğalı kaç bin yıldır hatta Adem Nebi’nin sulbi oğludur. Rivayet-i ta’lim-i rabbani ile rûz berûz ilmi terakkidedir. İzdiyâd-ı ilim imtidâd-ı ömür ile müterakkidir. Ya Musa birkaç gün mucâveratımıza ve muhâveratımıza sabredip i’tirazı terk etmedin ki Hz. Hak’ın ben kuluna bahşış ettiği ilm-i ledünden tamamca doyup katre aldın, bahr alıp gideydin dedi. Kezalik ulema-i müctehidinin ilmi dahi enbiyanın ilmine nisbet denizden bir katredir. Zamane uleması ve fudelâsının ilmi dahi müctehid ilmine nisbet denizden bir katredir. **(57-a)** Ulema-i asrın ilmine nisbet ümmi taifesinin marifeti deryadan bir katre değildir. Hz. Hak Celle ve Ale “*Her ilim sahibinden üstün bir bilen bulunur*”¹⁴³ diye buyurur. Bir alimin âmmiye nisbeti ne kadar fazlı artık ise dahi üstün bir bilene nisbetle cehlin bilip aczini i’tiraf ve ucbun terk edip katrece ilmine mağrur olup her surete cevap etmeğe cüret etmeye. Onun için ki İmam Âzam hazretleri alimler alimi asrı ve faziletlielerin en faziletlisi dehrinden iken her müsteftiyeye cevaba cüret etmeyip “*sizin fetvaya en cüretliniz ateşe atılmaya en cüretkâr olanınızdır*”¹⁴⁴ ile amel edip bazı suale “bilmiyorum” dedi. Fakihler fakihî İbn Mes’ud (r.a.) buyurdu ki; şol kimseler ki her sorana fetva verir, bilin sefihtir.

Tekaddüm¹⁴⁵ adlı kitabında nakleder İmam Müzenî (ö.264/877) dedi ki İmam Şâfi’i’nin Risâle adlı kitabını seksen kere okudum her okuyuşta kendi hatasını

¹⁴¹ Kehf 18/66.

¹⁴² Kehf 18/65.

¹⁴³ Yusuf 12/76.

¹⁴⁴ Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazlı ed-Dârimî, *Sünenü’l-Dârimî*, Dimaşk 1991, 20.

¹⁴⁵ Burada yazım hatası olduğu kanaatindeyiz. İmam Müzenî’nin (Ebû İbrahim İsmail b. Yahyâ el-Müzenî (ö. 264/877) bu isimde bir eserine rastlayamadık. İmam Müzenî’nin eserleri ise şunlardır: 1. el-Mensur, 2. el-Mebcut, 3. Kitabu’n Nihayeti’l-Muhtasar, 4. et-Tergib fi’l-İlm, 5. Kitabu’l-Vesâik, 6. Mesailu’l-Mutebera, 7. Camiu’l-Kebir, 8. Camiu’s-Sağir, 9. Kitabu’l-Ekârib, 10. el-Vesâil, 11. Muhtasaru’l-Kebir, 12. Muhtasaru’s-Sağir, 13. el-Muhtasar. Ayrıntı için bkz. Yılmaz Atmaca, ‘Müzenî Ve Tahavî’nin Muhtasarlının ‘Zekat’ Bölümlerinin Kaynak Muhteva Ve Metod Açısından Karşılaştırılması’, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Abdullah Özcan, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006) s.17.

bulup ıslah ederdi. Ahir nöbette bir hata dahi bulup dedi ki; subhanallah, şimdi bildim ki Hak Teâla kitabından **(57-b)** gayrı galattan hatadan hali olmaz imiş. Şa’bi’ye (ö.104/723) bir mesele sordular cevabında “bilmiyorum” dediler. Hak’tan utanmaz mısın? İmamü’l Irakiyyin olası dahi “bilmiyorum” diyesin. Cevap dedi ki Hak Subhane ve Teâla meleklerine “*bunların isimlerini bana söyleyin*”¹⁴⁶ buyurdu. Ya Rabbi Sen Allamü’l-Guyûb’sun, biz ne biliriz diye acz gösterdiler. Şa’bi’nin hod ilmi ol meleklerin ilmine nisbet yüz bin şubeden biri değildir. Ebu Yusuf Kazasker iken bir mesele sordular “bilmiyorum” dedi. Dediler ki sen Kadı’l-Kudatsın beytu’l-maldan günde yüz akçe yersin bu meseleyi bilmezim dersin. Cevap verdi ki günde yüz akçe ilmim kadardır, eğer cehlime göre vazife eyleseler dünyada hazâin bana vefa etmezdi dedi. Ebu Bekr İyaz minberde vaaza çıktıkda bir mesele sordular “bilmiyorum” dedi. Dediler bu çıktığın yüksek makam “bilmiyorum” makamı değildir niçin “bilmiyorum” dersin? dediler. Cevap verdi ki, bu kadar rif’atim ilmim kadardır, eğer cehlîm kadar rif’atim olaydı göğ’e çıkaydım **(58-a)** dedi. Yine bir cemiyette bir alim sadr-ı neşin idi. Bir mesele sordular “bilmiyorum” dedi. Dediler ki bu oturduğun makam bilmezler mekânı değildir. Cevap verdiler ki bu oturduğum makam şol kimse mekânıdır ki eşyanın azını bile çoğunu bilmeye. Ama şol kimse ki ilmi cemi’ eşya-ı muhît olup her nesneden ma’lumu ola, ol kimse mekândan münezzehtir dedi. Muhassal alim-i diyanet budur ki münşif olup bilmediğine âr etmeyip bilmezim diye.

Abdest Babı

Eğer sual olunursa ki abdest namazın şartı olduğuna hikmet nedir? el-Cevap; Hak Teâla Adem Peygamber Aleyhisselam’a buğday ağacına yaklaşmak şeytanın igvâsıyla Adem Havva ile ol ağaca üç uzvuyla kast eylediler yüz teveccüh eyledi, ayak yürüdü, el sundu alıp yedik de Adem’in ve Havva’nın üzerlerinden hulleleri gidip ayıpları açıldı ise Adem dahi isyanını bildi hayasından elini nâsiyesine koyup kolunu yüzüne perde eyledi. Bu günah ile mülevves, olan **(58-b)** üç uzvu namaz kılmak dilediğinde yuyup pak eyleyin ondan namaza başlayın diye emreyledi. “Yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın”¹⁴⁷ buyurdu. Baş kendi müstakil

¹⁴⁶ Bakara 2/31.

¹⁴⁷ Maide 5/6.

günah kazanmadı lakin günahkâr el dokunmakla başa meshle emrolundu, cürümü az olduğu için sanki. Hak Teâla buyurdu ki; Ya Ümmet-i Muhammed atanız Adem bu uzuvları ile isyana mübaşeret eyledi ve günah-ı habisle mülevves eylemekle cennetin içinden dışarı sürüldü ise siz bu uzuvları ma-i tuhur ile tathir eyleyin ondan taatime başlayın, ta dışarıda iken sizi cennetime koyayım.

Eğer sual olunursa ki el aldıysa ağız dahi yedi mazmaza niçin farz olmadı. Cevap; buğdayı almakla günah tamam olduktan sonra yedi, zira Allah Teâla buğday ağacına yaklaşmadan nehyeyledi “yemeyin” demedi ibâha-i asliyye ile mubah olan lokma ağza geldikte yuttu, onun için farz olmadı. Cevap; ahir oldur ki ağzın tahareti “Allah’tan başka ilah yoktur, Muhammed O’nun kulu ve elçisidir” ile oldu. Onun içindir ki Kur’an’da bu iki **(59-a)** kelimeyi söylemeyenlere necisdir diye hüküm olundu “*Müşrikler ancak bir pisliktir.*”¹⁴⁸

Mesele: Sual olunursa ki nedendir mazmaza cenabette farz oldu abdestte sünnet oldu? el-Cevap; cenabet hades-i ekberdir, bedenin cümlesine ve ağzın içine bile hulul eder. Ama abdestsizlik hades-i asgardır, ağza hulul etmez onun içindir ki muhdes az bir Kur’an okumak caizdir ele hulul ettiği için mushafa yapışmak caiz değildir.

Mesele: Sual olunursa bir yerde necaset vaki’ olsa kuruyup eseri kalmasa ol mevzu’da namaz kılmak caizdir, teyemmüm caiz değildir bununla beraber namaz ibadet-i maksudadır, teyemmüm ibadet-i maksûdaya vesiledir. el-Cevap; elbisede ve bedende dirhem miktarı necasetle namaz caizdir. Ama abdest suyunda bir katre necasetiyle murdar olup abdest caiz olmaz teyemmüm dahi suya haleftir.

Mesele: Nedendir ki namaz ef’alinde tertib şart oldu, abdest ef’alinde olmadı? el-Cevap; namaz ef’alinin **(59-b)** cümlesini bir yerden etmek mümkün değildir. Ama abdest ef’ali mümkündür ki muhdes suya dalıp çıkmakla bir yerden abdesti tamam olur.

Mesele: Ol ne müslümandır ki özürsüz abdest aldıkta namaz kılarken yellense namazı fâsid olmaz tecdid-i vudu’ dahi lazım olmaz. el-Cevap; dilsiz ve kulaksızdır ki yellenmek hades ettiğini bilmez ve ta’lim-i telkin ile dahi anlamaz abdesti dahi taklid ile olur farzıyyetin bilmez.

¹⁴⁸ Tevbe 9/28.

Mesele: Sual olunursa ki ma'zur mümin her vakitte abdesti yenilemek lazımdır. Ma'zurun abdesti ol vakit çıkmak ile mi bozular? Yahut ahir vakit girmek ile mi bozular? el-Cevap; abdest aldığı vakit çıkmasıyla bozular. İmam Âzam katında meselen bir ma'zur gün doğduğu vakit abdest alıp ikindi vaktine değin sakladıkta ol abdest ile öğle namazı kılınır zira ahir vakte girmekle ma'zurun abdesti bozulmaz ama öğle namazının vakti çıkmakla bozular ikindiye tecdid-i vudu' **(60-a)** lazımdır. İmam Züfer (ö.158/775) katında ahir vakit girmeğiyle ma'zurun abdesti bozular. Ama İmam Ebu Yusuf katında hem vakit çıkmağıyla hem ahir vakit girmeğiyle bozular.

Teyemmüm Babı

Eğer nagâh cenaze hazır olsa abdest alıp dört tekbirin ikisine yetiyeceğini bilse teyemmüm caiz değildir. Abdest alıp imama uyup selam verdikte fevt olan tekbirleri duasız kaza eyleye dahi selam vere.

Mesele: Cenaze namazını kılarken abdesti bozulan nice eylesin? el-Cevap; İmam Âzam katında durduğu yerde teyemmüm eylesin. İmameyn katında eğer ol kişi imama abdest ile uyduysa varıp abdest alıp gele, eğer imama yetişemezse lahikdir imamın kıldığı namazı duasız dört tekbir ile kaza eyleye. Eğer evvelki teyemmümle şuru' etmiş olsa yine teyemmüm ile bina eyleye.

Mesele: Su bulunmaz yerde cenaze için ya secde-i tilavet için teyemmüm eyledikte ol teyemmümle seferde namaz kılmak sahih olur mu? el-Cevap; sahihtir. Ama mushafa değmek için ya mescide girmek **(60-b)** için teyemmüm etmiş olsa onunla vakit namazı sahih değildir. Bu iki teyemmüm kurbet-i maksuda değildir. Onların niyetiyle alınan teyemmümle namaz kılınmaz.

Mesele: Nedendir ki bir misafir teyemmüm etmiş iken ahir kimse ona su vermekle teyemmümü batıl olup abdest lazım olur? Bir fakire keffâret-i yemin lazım oldukça ona vacip olan üç gün oruç idi. Lakin bir ahir kimse ol fakirin keffâreti için meccanen bir kul verse fakire yine savmla keffâret lazımdır. Itk-ı rakabe keffârete geçmez. el-Cevap; teyemmüm caiz olmak su bulunmak şartıyladır, su mülkünde olmak değil idi. Ama atikle keffârete mükeffer kula malik olmak şartıyladır. Ancak bab-ı yeminde beyan olunmuştur. Hacda adem-i istitaat dahi böyledir, bab-ı hacda gelse gerektir.

Mesele: Seferde bir avrat ölse onu yıkamaya avrat bulunmasa nice etsinler? el-Cevap; mahremi var ise teyemmüm niyetiyle iki kere elini toprağa vurup avratın yüzüne koluna mesh eyleye. Eğer mahremi yok ise bir ecnebi adam eline bez dolayıp **(61-a)** iki kere teyemmüm niyetine elini toprağa vurup bez ile meyyitin yüzüne ve koluna mesh eyleye, ondan sonra namazını kılarlar. Bu ol sual üzerine yine cevaptır ki ol ne meyyittir ki su var iken ona teyemmümle namaz kılmak caizdir.

Mesele: Seferde üç muhtaç cemi' olmuşlar. Biri cünüp biri hayız biri meyyit ve yanlarında ancak birine kifayet miktarı su vardır. Hangisine sarf olmak evladır? el-Cevap; cünübün guslü farzdır meyyitin guslü vaciptir ve hem imamete salih olan erdir. Cünüp gusledip avrat ile meyyite teyemmüm oluna.

Fusûl meselesi, bir misafirin beriyyede iki tulum suyu var imiş birisine neces değmiş davarını suvarmak için onu dahi götürmüş sonra abdest vaktinde murdar olan tulum hangisi idüğün bilemedi namazı neyle kılsın? el-Cevap; teyemmümle kılsın.

Mesele: Bu surette misafire susuzluk galebe eylese nice eylesin? el-Cevap; tulumları taharri eylesin re'yi hangisinin taharetine müncer olursa **(61-b)** ondan içsin. Zira susuzluğa halef yoktur. Ama abdeste teyemmüm halefdir keza fi *Zubdetü'l-Esrâr*.

Mesele: Bir nesne yandıkta kül olsa külünden teyemmüm caiz midir? el-Cevap; caiz değildir meğer ki üzerinde toz ola.

Mesele: Toprağa kül karışmış olsa teyemmüm caiz olur mu? el-Cevap; kül galib ise olmaz, toprak galib ise olur. İkisi beraber olsa kıyasen olur, istihsânen olmaz.

Mesele: Bir mahbus abdest için su dilese vermeseler teyemmümle kılmak caiz olur mu? el-Cevap; caiz. Ama İmam Âzam katında hapisten çıktıkta ol namazı kaza eyleye ihtiyaten hapis icab eder nesne işlediği için. Ama İmam Ebu Yusuf katında kaza lazım değildir.

Mesele: Bir teyemmümlü kimse seferde ata binip giderken uyuyup atla sudan geçtiğin duymasa ol kişinin teyemmümü batıl olur mu? el-Cevap; İmam Âzam katında olur, İmameyn katında olmaz.

Mesele: Bir cemaat seferde götördükleri su ile abdest alır ise **(62-a)** davarları susuz kalmakla zebun olsa teyemmüm mubah olur mu? el-Cevap; olmaz

zira su ile abdesti bir kap içine alıp davarların suarmak mümkündür. Bu beş mesele *Hulviyyât* kitabından menkuldür.

Mesh Babı

Cevâhirü'l-Fıkıh'da¹⁴⁹ *Gunye*'den nakleder ki, abdestte ayağın yumadan mesh eylemek efdâldir sünnet ile amel etmek için hem mübtedi'lere zecr için ama *Nihâye*'de usretle yani meşakkatle amel etmek için eciri artık olur. Pes daimen ayak yumak efdâldir buyurdu.

Mesele: Şol ayakkabı ki renc-berler giyerler Türkçe çarık derler abdest ile giydikte ona mesh caiz olur mu? el-Cevap; caizdir. Ama ayağı dolağıyla örtülmüş ise, ama küçük parmağı kadar açık olsa meshe hâlel vermez.

Mesele: Sık çoraba ve çuha kalçına ki topuğu örtülmüş olsa ve taş taban ediğe mesh caiz midir? el-Cevap; caizdir.

Mesele: Bir kimsenin abdest uzvunda cerahat olup abdest suyu değdi ki **(62-b)** zarar eder olsa üstüne sargı dahi bulmadıkta eteğini yahut yanan cerahatin üstüne koyup dahi üstünden mesh ettikte eteği üstünden gittikte mesh bozulur mu? el-Cevap; bozulmaz. Zira meshin hükmü cerahate düşer örtüsüne düşmez. Keza fi'l-*Hulviyyât*.

Mesele: Yaraya karılmış sargısıyla iç ediğe meshin farkı nedir? el-Cevap; farkı beş vecihledir. Evvelkisi yaranın sargısı abdestsiz bağlansa ya sargının arası açık olsa mesh caizdir. İkincisi sargıya meshin cevazı yaraya sinu'a su degecek zarar vermek şartıyladır. Üçüncüsü sargıya meshin cevazı olur esah kavildir. Dördüncüsü sargının meshinde müddet yoktur. Beşincisi sargıya meshi terk etmek dahi caizdir. İç ediğe mesh bu beşe muhalifdir.

Mesele: Bir kimse şiddet-i şitâda seferde olup meshin müddeti tamam oldukça ediğini çıkarıp ayağını yuduğu takdirce ayağım donar diye havf eylese müddet-i mesh tamam oldukça yine mesh caiz olur mu? el-Cevap; telef-i uzuv **(63-a)** havfindan emin olunca ediğe mesh caizdir.

Mesele: Ve bir kimse abdest alıp ediğin giydikte fevri ediğine mesh gerek midir? el-Cevap; gerekmez. Ona mesh eylemek cehlen ihdastr.

¹⁴⁹ Bu isimde bir esere rastlayamadık, ancak burada bahsedilen eserin benzer bir isimde olan Ebu'l-Fazl Rükneddin Abdurrahman b. Muhammed b. Emirveyh Kirmani'ye (ö.543/1149) ait "Cevahirü'l-Fetava" adlı eseri olabileceğini düşündük.

Mesele: Bir kimse abdest ile giydiği çorabın ya kalçının ya bez çağşurun üstüne edik giydikte ediğe mesh caiz olur mu? el-Cevap; olur.

Mesele: Abdestte evvel ayağın yuyup ediğın giyip sonra yüzün ve kolların yuyup abdestin tamam edip sonra abdestin yeniledikte evvel edik üzerine mesh caiz olur mu? el-Cevap; olur. Zira hakikatte taharet-i kâmile üzerine giymiştir. Hatta ayaklarını yuyup ediklerin giyip sair a'zasını yumadan bir mesafe gitse hades yetişmeden baki mevdu-ı vudûyu yuyub abdesti tamam ettikte müddet-i mesh tamam edinceye dek mesh caizdir.

Mesele: Bir kimsenin ayağı topuğundan kesilmiş olsa iç edik giydikte kesik ayağın ediğine mesh caiz olur mu? el-Cevap; olmaz. Zira her **(63-b)** abdestte kesik yeri yumak vaciptir. Çün ayağın yumak vacip olacak sağ ayağını yumak vacip olur. Zira mesh ile gasil bir yere cemi' olmaz keza fi'l-*Hulviyyât* nakl ani'l-Mes'ud.

Hayız Babı

Malum ola ki hayız ve nifas gören hatunlara yedi nesne haramdır, savm, salât ve Kur'an okumak ve mescide girmek ve Kâbe'yi tavaf etmek ve mushafa yapışmak eriyle yatmak bu cümlesi haramdır ve hürmeti müteariftir. Eğer avrat eğer er haram olduğunu bilirler. Ama halet-i hayzda ümmi taifesi ekseri gafildir beyan etmek gerektir. Malum ola ki hayız nifas halinde avrattan ayrı yatmak lazımdır. Allah Teâla şöyle buyurdu: “*Aybaşı halinde iken kadınlardan el çekin*”¹⁵⁰

Mesele: Eğer seferde ya gayrının evinde bir araya yatmak gerekse ne vecihle yatmak gerektir? el-Cevap; ikisi bile tuman ile arka arkaya verip yataalar.

Mesele: Eğer erin nefsi takaza edip sabr edemezse takazasını ne vecihle def' eylemek mübahtır? el-Cevap; hatun **(64-a)** uçkurun muhkem bağlayıp göbeğine sürüştürme ya baldırı arasına tesvik itmekle def' eyleye, uyluğu arasında tefhizden hazr eyleye. Ama er kendi zabtına kadir muttaki olsa tefhiz ile def' eylemek mubahtır buyurmuş. İmam Âzam Hazretleri cevap verir ki nefsi-i gümrahla iştiha ve heva ehli kiler kapısını açık ve تنها buldukta ve bal bardağına eli yettikte parmak batırmadan emin ve rahat olur mu ve koru kapısını emmare tekesi tekesiz buldukta kalkınıp koruya düşmeğe ihtiyarı mı kalır?

¹⁵⁰ Bakara 2/22.

Mesele: Hayızda adet-i ma'rufa ne ile malum olur denilse, el-Cevap; kızlar evvela baliğ oldukta. Örneğin, hayız beş günde kesilse onun âdeti beş gün olur hatta ikinci nöbette hayız beş günde kesilmeyip on bir günde ya dahi artık olsa ol hatunun hayız yine beş gündür, beşten yukarı günler istihâzadır, savm, salât, cima'a mani olmaz. Meğerki ikinci nöbette **(64-b)** onuncu gün bir saat geçmeden kesile, bu takdirce evvelki beş gün adeti on güne intikal eder. Eğer üçüncü nöbette dahi on günde kesilirse nifasın hükmü dahi böyledir.

Mesele: Sual olunursa ki nifas dahi ne vakitte akandır? el-Cevap; evlad tevellüd olunduktan sonra ya ekseri çıktıktan sonra akandır. Ama evlad olurken akan ya nısfı dahi çıkmadan akan istihâzadır. Ol halin namaz vakti olsa kanı akarken avrat abdest alıp iki dizinin arasına oğlancığın başı için bi çukur kaza tâ ki secdeye indikte evlada zarar gelmeye.

Mesele: Bir hatun ikizin birini doğurup beş günden sonra birisi dahi olsa avratın nifası hangisinden sonra i'tibar olunur? el-Cevap; evvelki uşaktandır. İmam Âzam ve İmam Yusuf katında hatta evvelki veleden sonra kırkinci gününde de bir oğlan doğsa sonraki veleden sonra akan istihâzadır. Hatun gusledip dem akarken namazın kılmak lazımdır. İmam Muhammed **(65-a)** ve Züfer katında nifas sonraki veleden i'tibar olunur dediler. Fetva İmam Âzam kavli üzerine keza fi'l-*Fusûl*.

Mesele: Bu surette yüklü avrata talak verdikte ikiz doğursa iddeti hangisinden sonra çıkar. el-Cevap; iddet sonraki velediyle çıkar bi'l ittifaq. Bu iki meselenin delili *Umdetü'n-Nisa*'da mezkûrdur.

Mesele: Hind veled getirse bir gün dem akıp ertesi kesilse otuz sekiz gün tuhur görüp kırkinci gün yine dem görse Hind'in nifası kaç gündür? el-Cevap; bu kırk gün cümlesi nifastır. İmam Âzam katında müddeti-i nifasın iki başı dem olduğu için otuz sekiz gün tuhur mutehallil nifasa mani' olmaz. Ama İmameyn katında Hind'in nifası ancak evvelki gündür bakisi tuhurdur keza fi'l-*İzah*.

Mesele: Bu surette semere-i hilaf nede zahir olur denilse. el-Cevap; Hind mübtade-i Şaban ayının ahir günü veled getirse ol gün dem görse Ramazan ayının evveli **(65-b)** gününde kesilip ahir gününden tuhur görüp Hind Ramazan'ı tamamı saim olmuş olsa ondan bayram gecesi yine dem görüp şehr-i Şevval'in onuna dek aksa İmam Âzam katında bu kırk gün dahi götürüsü nifastır. Hind tuttuğu savmı tekrar kaza lazımdır. Ama İmameyn katında Hind Ramazan'ı tuhur ile saim olup

tamam etmiştir, kaza lazım değildir bayram gecesı gördüğü hayızdır keza fı'l-*Hakaik*. Hayız nıfasın ahkâmını ve cemi' ahvalini bilmek dileyen *Umdetü'n-Nisa'*ya nazar eylesin ve en doğrusu Allah bilir.

Necis Şeyler Babı

Bir tavuk boğazlandıkta içi arıtlanmadan su içinde burtulsa helal olur mu? el-Cevap; haramdır, necistir kelb ve kediden gayrıya helal olmaz.

Mesele: Bu surette tavuk tüyünde kan olsa ol tüyle burtulsa helal olur mu? el-Cevap; olmaz, necistir yenmez.

Mesele: Helal olmağın tariki nedir? Ne vecihle gerektir ki pak olup yenmeye yaraya. el-Cevap; tariki budur ki tavuk boğazlayıp **(66-a)** öldükten sonra su ile yuna tamam pak oldukta karnın yarıp için çıkardıktan sonra dahi yuyup ondan sonra burtlaya.

Mesele: Bir küp bala fare ya necis düşse ne ile tahir olur? el-Cevap; bir kazana balın nısfı kadar bir rivayette misli kadar su ile balı şerbet edip kaynatılar. Bal kendi kararına geldikte bir evvelki kadar su yine koyup karıştırıp yine kararına varıncaya dek. Bu vecihle üç defa kaynatılar bal pak olur. Şemsü'l-Hulvani (ö.448/1056) taharetine fetva verdi.

Mesele: Bir pare suda fare düşüp yine fare kalkıp çıksa su da murdar olur mu? el-Cevap; olmaz paktır mine'l-*Hidaye*.

Mesele: Üç küpün birinde yağ ve birinde sirke ve birinde bal var imiş karanlıkta bu üçünden bile birer miktar bir leğene koymuşlar leğende bir fare ölüsü bulundu hangi küpten çıktığı bilinmedi bu küplerin hangisi murdar olur? el-Cevap; farenin karnını yaralar yağ **(66-b)** çıkarsa yağ küpü murdardır gayrısı paktır, eğer karnından bal ya sirke çıkarsa ol necistir gayrısı paktır, eğer karnından hiç nesne eseri çıkarmazsa fareyi kedinin önüne koyalar yerse sirke ile bal paktır yağ murdardır, eğer yemezse sirke necistir yağla pekmez paktır keza fı'l-*Hizane*.

Mesele: Eğer donmuş yağ üstünde fare ölüsü bulunsa değdiği yeri ayırıp atalar bakisi paktır. Eğer erimiş yağ üstünde bulunsa çırağı yaka ya gön ya deve ya kömüş yağlanmağa caizdir. Zira ol yağ nefsinde mal mukavvem idi necaset-i mukarenetle ayıplı oldu ayıpla noksan semene satılır meyyite ve hınzır gibi değildir

ama müşteriye yağın ayıbını bildirmek lazımdır. Ta kim noksan semen ile ala ve hem yemeye keza fi'l *Hulâsatü'l-Müstahlef*.

Ezan Babı

Ezanın evveli sübutu iki vecihledir. Birisi Hazret-i Aleyhisselam mirac gecesi Beytü'l-Mukaddes'e geldikte melekler **(67-a)** ve enbiyalar ve ervahlar cismani suretlere mütemessil olup hazır oldular. Cebrail Kâbe'ye dönüp ezan ve ikamet okudu. Hazret-i Aleyhisselam cem'iyet-i kübrada imamet edip namaz kılıverdi keza fi *Şer u Şir'a*. İkinci vecih Medine'de Abdullah Ensarî (ö.46/666) düşünde gördü ki bir melek gelip mescid-i şerifin hâiti üzerine kibleye teveccüh edip bu tertib üzerine ezan ve hem ikamet okudu. Ebubekir ve Ömer radiyallahü anhümâ dahi böyle gördüler ve gelip Hazrete haber verdiler Hazret-i Aleyhisselam dahi Bilal'e telkin eyledi beş vakitte okudu ezan ve ikamet sünnet oldu. Rivayettir ki Hazret-i Aleyhisselam mihrabda oturmuş idi Ebubekir Sıddık radiyallhü teâla anhu karşılarında oturmuş idi. Bilal ezan okuyup “Eşhedü enne Muhammeden Rasûlullah” dedikte Ebubekir dahi böyle deyip iki başparmakların bir araya getirip tırnakların öpüp gözlerine **(67-b)** sürüp gözümün nuru Ya Resulallah dedi. Ezan tamam oldukça Hazret-i Aleyhisselam buyurdu ki “Ya Ebabekr bu kelimeleri müezzinden bir kimse işittikte senin gibi eylese ve dese gözlerinin nuru arta ve gam ve gussaları feraha tebdil ola ve Hak Subhane ve Teâla günahlarının amdını ve hatasını ve yenisini ve eskisini yarlıgaya.”

Mesele: Sual olunursa ki müezzinlik mi iyidir ve efdâldir yahut imamet mi? el-Cevap; imamet efdâldir. Zira Hazret-i Aleyhisselam ve Hulefa-i Raşidin radiyallahü anhüm imam oldular müezzin olmadılar illa zarurette ettiler.

Mesele: Sual olunursa ki Hazret-i Aleyhisselam “*imam sorumlu olandır, müezzin emniyette olandır.*”¹⁵¹ buyurdu. Yani imam cemaate kıldığı namazın kusurun ve noksanın daman çeker, müezzin emindir emine daman yoktur. Pes, zahir oldu ki emîn dâminden efdâldir. el-Cevap; fazilet daman havfindandır zira garamet korkusundan ihtimam **(68-a)** ve ittika eder. Bu korku ayn-ı takvadır. “*Şüphesiz, Allah*

¹⁵¹ Beyhâki, *Sünenü'l-Kübra*, hadis no: 2103, c.I, s.430. Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsal*, hadis no: 3605, c.IV, s.60.

*katında en değerliniz, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır.”*¹⁵² Ama müezzinin emin olduğu halk katındadır. Meselen akşam ezanında müezzine i'timad edip oruçlarını açarlar ve namazlarını kılarlar, iftar vakti oldu mu olmadı mı demezler ve sabah ezanında muftıattan imsak ederler, her vakitte ezanına i'timad edip salâvatı kılarlar.

Mesele: Sabah namazının ve orucunun vakti meşrik tarafından gök kenarı ağarmasıyla malum idi ama akşam namazının vakti ne ile malum denilse? el-Cevap; gün dolanıp eseri kalmadıkta akşamın vakti olur. Meşrik tarafından karanlık gelip mağrib tarafından bürüdükte yatsının vakti girer. Ama İmam Âzam katında gün dolandıkta bulut kızılığı gittikte yatsının vakti olur.

Namaz Babı

Salât saladandır ve salanın **(68-b)** mastarıdır manası ulaşmaktır. Namaza salât dedikleri mümin namazı halinde Mevlasının dergâhına ulaşip münacatla sala-i maneviyye olduğu içindir, Hazret-i Aleyhisselam miraca vardı sıla-i suriyye bulup nice nice kerametler ile mükerrem oldukta dedi ki “İlahî! Dilerim ki ümmetim dahi bu kerametle mükerrem ola.” Hak Teâla buyurdu ki “Ya Muhammed bu saadet senden gayrı bir ferde nasib olmadı senden sonra dahi olmadı. Lakin ümmetin beş vakti cemaatle kıldıkları bana miraçlarıdır ve benimle münacat ve mükâlemeleridir. Bu münacatta onlar benim huzurumdadır, onlar beni görmezler ise ben onları görürüm” “*yalnız sana ibadet ederiz*”¹⁵³ dediklerin işitirim “doğru söyledin kulum” derim. Ya Muhammed zahirde sen benimle ne kadar kurbet buldunsa onlar dahi benimle kurbet-i maneviyye bulurlar” dedi. Hazretin miracı Mekke’den idi vahiyden sonra dokuzuncu yılda Rabiulevvel ayında idi üç yıldan sonra Medine’ye hicret eyledi.

Mesele: Tekbiratü’l iftitah **(69-a)** namazın farzıdır ehl-i sünnet katında lakin rüknü müdür? Ya şartı mıdır? denilse. el-Cevap; İmam Âzam ile Ebu Yusuf katında namazın şartındandır. Yani meselen dışarıki farzındandır. Ama İmam Muhammed ile İmam Şâfi katında rüknündendir yani içeriki şartındandır, yani içindeki farzındandır. Ama Mu'tezili katında tekbir farz değildir yani namazın ne

¹⁵² Hucurat 49/13.

¹⁵³ Fatıha 1/5.

şartındandır ve ne rüknündendir dediler. Zira farzların binası ezkar üzerine değildir bil ki fiil üzeredir dediler, bu söz batıldır. Tekbiratü'l iftitah namazın rüknündendir diyenleri ilzam ve ifham eyler. Allah Teâla şöyle buyurdu: “*Doğrusu arınan, felah bulmuştur. Ve Rabbinin ismini zikredip namaz kılan*”¹⁵⁴ Yani felah buldu şol kimse ki fitre zekatın verdi dahi Allahu Ekber deyip namaza başlaya ve Hz. Peygamber Aleyhisselam şöyle buyurdular: “*emredildiği gibi temizlensin ve Kibleye yönelsin ve Allahu Ekber diyerek namaz kılsın*”¹⁵⁵ bu iki delil mukteday-ı arabice tekbiratü'l iftitah namazın dışarısından edildiğine nassdır ki fesallide olan **(69-b)** “fa” ta’kib icab eder harf-i atıftır, manası demektir ki Allahu Ekber de dahi namaza başla. Eğer tekbir namazın içinden olaydı şey-i nefesine atıf eylemek lazım gelirdi. Bununla beraber ma’tuf aleyhin gayrıdır. Ehline malumdur bilindi ki tekbiratü'l iftitah dahi abdest ve niyet gibi dışarıdan olup namazın evvel rüknu kıyam imiş.

Mesele: Eğer namaza farzla mı girilir ya sünnetle mi denilse eğer farzla girilir derse bilmedi ve eğer sünnetiyle derse yine bilmedi. el-Cevap; hem farzıyla ve hem sünnetle beraber girilir. Zira Allahu Ekber demek farzdır ve el kaldırmak sünnettir.

Mesele: Bir kimse ki imama rükûda yetişse ne vecihle olmak gerek ki namazı sahih olup caiz ola. el-Cevap; ayak üzerine Allahu Ekber deyip rükûda azcık müşterek olduysa ol rekata yetişmiş olur. Eğer bir kişi tekbir edip rükua varınca imam rükudan başın kaldırsa ol rekate fevt oldu. Ondan gayrı imamın dahi namazı **(70-a)** var ise kıla ve illa namazı başka kılmak lazımdır ve eğer imamı rükuda bulup imama rükuda yetişmek için uyup rükua inerken Allahu Ekber dese farz tekbinin terk etmiş olur namazı batıldır. İmamla kıldığı ne farz olur ve ne nafil olur hiç namaz olur. Zira rükûa eğilirken denilen tekbin ruku tekbidir sünnettir. Farz olan tekbin ayaküstüne diyendir öyle olacak namazın bir şartı bulunmamış olur. Bu meseleyi bilmek lazımdır. İnsanların çoğu bundan gafilidir.

Mesele-i tagliz: Bir Arap demiş ki; zevceme gündüz üç kez cima’ eyledim ve o gün içinde asla gusül abdest de almadım ve bedenim sağlamdı ve su hazırdı ve mescitte beş vakit namazı cemaatle kıldım ve bu yaptığımı bilerekti. Ve ben Hz. Muhammed Nebi (s.a.)’nin dini üzereyim. Yani derki bir gün ehlime birkaç kere

¹⁵⁴ A’lâ 87/14-15.

¹⁵⁵ Kaynağı bulunamamıştır.

cima' eyledim ol gün ebedi gusül etmedim yine beş vakit namazı cemaatle kıldım hal bu ki bedenim sahih özrüm yok su ise hazır isti'maline (70-b) dahi kadir idim. Hususan ki ümmet-i Muhammed'den idim. Bu halet ne vecihle salih olur denilirse? el-Cevap; ol Arap bir gün sabahı ve öğleni ve ikindiye cemaatle kılıp ikindiden sonra ehliyle cima' eylemiş gündüz gusletmeyip güneş batımından sonra gusledip akşamı ve yatsıyı dahi cemaatle kılmış ve bedenim sahihti dediği ahirine dek gusle mani' özürden dahi hali idim demektir.

Mesele: Nedendir ki musallî ka'dede teşehhüd yerine sehivle Kur'an okusa sehiv secde lazım olur. Ama kıyamda kıraat yerine teşehhüd okunsa sehiv secde lazım olmaz. Niçin? el-Cevap; kıyam hem senaya ve hem kıraate mahaldir. Ama ka'de ancak teşehhüde mahaldir Kur'an mahâlinde olmadığı için sehiv secde lazım oldu.

Mesele: Sual olunursa ki iki rekat namazda yirmi secde ne vecihle olur? el-Cevap; hatimle iki rekat namaz kılıp sehiv eylese secdenin on dördü tilavetten ve dördü dahi namazın secde-i (71-a) aslıyesi ve iki dahi sehivden yirmi secde olur.

Mesele: Ol kimdir ki vakti imamla tamam kıldıkta imamdan sonra bir rekat dahi başka kılmayınca namazı dürüst olmaz. el-Cevap; şol kimsedir ki akşam namazını güneş batımından sonra evinde başka kılıp mahallede ezan işitti mescide gelip imamla akşamı tekrar kıldı imam selam verdikte durup bir rekat dahi başka kılmayınca namazı dürüst değil zira nafil üç olmaz.

Mesele: Hangi yirmi rekat namazdır ki yedi rekatta kıraat vacip değildir. Cevap; vitriyle beş vakit namazdır ki rubailerin iki ahir rekatlarında ve dahi akşam namazının üçüncü rekatında vacip değildir.

Mesele: Bir kimsenin diş ağrısı müştred olsa ağzına su almayınca ya diş üstüne deva tutmayınca namaza takat kalmaz vaktin dahi ahiri imiş namazı kıraatsız kılmak caiz olur mu? el-Cevap; imama uysun imam bulunmazsa kıraatsız kılsın keza fi't-Tenbih.

Mesele: Ol ne musallîdir ki (71-b) kasdla kıbleyi koyup ahir cihete teveccüh edip kılar yine namazı caizdir. el-Cevap; korkan kişidir ki sahrada namazı kıbleye dönüp kılsa ardından ya yanından hırsız ya yırtıcı hayvan gele diye havf eylese hangi cânibden korkarsa ol canibe teveccühle kıla.

Mesele: Ol ne misafirdir ki misafirlere imamet ederken rubaide ikide bir selam verdikte namazı fâsid oldu. el-Cevap; bir hoca seferde kulunu imamete takdim etti namaza başladıkta hoca gibi imamete niyet eyledi metbû'un imamete niyetiyle tabi' dahi mukim olur. Pes mukim rubaide ikide bir selam vermek ile imamın namazı fâsid olur.

Mesele: Sual olunursa musalli ka'dede hilaf-ı mu'tad sağ ayağının parmakların dikmeğe sırr u sebep nedir? el-Cevap; bu mana-ı dakika ve fehva-i latife işaretidir. Hak Teâla kullarına “namaz kılınız” buyurduysa namaza kıyamla emretmiş oldu hakikat kıyamın manası ayakaltı (72-a) yerde olmakla olur ki kıyam halinde öyledir. Pes lazım oldu ki namazın cem-i erkânında hakikat-ı kıyam buluna onun içindir ki kıyam kıraat ve rüku halinde hakikat-i kıyam bulunur. Dördüncü rükün ki secdedir. Bunda hakikat-ı kıyam mümkün olmadıysa ahir okuyana delalet eder, mana bulunsun için ayağı parmakların ucu yerde bulundu ibadet takatin miktarıyladır. Beşinci rükünü ki ka'dedir. Bari ka'dede dahi fi'l-cümle alamet-i kıyam bulunsun diye sağ ayağının parmakları dikeldi. Eğer iki ayağının parmakları bile dikelse hakikat-ı kuud menfi olurdu “tamamını idrak edemediğini tamamen terk etme” ile amel olunup bir ayağının parmakları dikilmesi kıyamdan numune kılındı bu takdirden malum oldu ki bir kimse özüyle farzları oturduğu yerden kılmalı olsa cümle ka'dede sağ ayağının parmaklarını dikmek lazım olur. Zira asl-ı ka'dede dikilmesi mesnûn olacak (72-b) kıyamdan bedel olan ka'dede dikilmek vacip olmak gerek bu dakika-ı onatca teemmül eyleye. Bu dahi malum ola ki oturduğu yerde tatavvu' kılan kimse ayağı parmaklarını dikmeğe hacet olmaya. Zira tatavvu'da nefis-i kıyam farz değildir, tedebbür eyleye.

Mesele: Bir imam meddi ve kasrı bilmesi ihfa ve izhar ve tefhim ve terkiki bilmesi ve fark etmesi ve “se” ile “sin”in ve “dad” ile “zı”nın mahreçlerini fark eylemesi imameti caiz olur mu? el-Cevap; olmaz. Müslümanlar onun ardında kıldıkları namazı kaza eyleye, iade eylemek gerek.

Mesele: Ümmî taifesi bu mekule lehhan imama uyup kılmak mı efdâldir, ya efrad kılmak mı efdâldir? el-Cevap; ol lehhan imama uymak efdâldir, zira Kur'an'ı hiç bilmeyen ümmî, yanlış iyi okuyana uymak lazımdır.

Mesele: Kehle ve pire namazda öldürmekle namaz fâsid olur mu? el-Cevap; olmaz, ama mekruhtur.

Mesele: Namaz kılarken yılan zuhur etse öldürmekle namaz fasit olur mu? el-Cevap; amel-i kesir olmayacaksa olmaz, rivayettir ki İmam Âzam namaz kılarken **(73-a)** sakfindan bir katı büyük yılan çıktı düştü cemaat namazı bozup kaçtılar İmam Âzam bozmayıp na'leyn ile bir kere muhkem vurdu süstlendi bir rüknün dahi kılıp bir defa dahi vurdu tamam zebun etti bir rüknün dahi kılıp yine vurup öldürdü üç darbeyi birden vurmadığı amel-i kesir olup namazı fâsid olmasın diye etti. Cevahirzâde buyurdu ki, namaz içinde öldürdüğü yılanı vezne vurmuş on yedi batman gelmiş. Ama Arap batmanı ile ki her batman altı yüz dirhemdir, rum batmanı ile dört batman bir buçuk vakıyye olur keza fi'l-Hulviyyat.

Cuma Namazı Babı

Zeyd hatib ihtiyarıyla hitabetten feragat edip ma'rifet-i hakim ile gayr-ı adam yerine birkaç Cuma hitabet ettikte Zeyd feragatına pişman olup yine hatip olmak diledikte tecdid-i beraat lazım olur mu? el-Cevap; olmaz, Zeyd'in yine hitabetine izn-i hakim kifayet eder. Zira feragat sultana **(73-b)** arz olmadan ma'zul olmaz. Kaza ve tedris dahi böyledir.

Mesele: Zeyd hatip küfür lazım gelen söz söyledikte tecdid-i imandan ve nikâhtan sonra izn-i sultan olmadan Zeyd'e iktida lazım ve caiz olur mu? el-Cevap; olmaz.

Mesele: Şehirde zindan ehli Cuma günü öğle namazın cemaatle kılmak caiz olur mu? el-Cevap; mekruhtur hapis icap eder cürüm işledikleri için. Ama misafirler seferde ve ehl-i karye köyde Cuma günü öğle namazını cemaatle kılmakta kerahet yoktur.

Mesele: Cuma namazı kılındıktan sonra kılınan ahir zuhru misafir kasr eder mi? el-Cevap; Zeyd seferi halindeki zuhr ettiği müteayyin değildir. Zira ol kılınan ahir zuhru ahir fevt olan zuhrdan ibarettir.

Mesele: Ahir zuhrda "ha" fethiyle midir kesirle midir? el-Cevap; kesriyledir. Yani en sonda kazaya kalan zuhr namazına niyet eylemiş olur.

Mesele: Zeyd hatip özü ve ayıbı yok iken ve sahih salim iken imamete ve hitabete kadir iken ve camide **(74-a)** dahi hazır iken Amr'ı yerine naib etmek caiz midir? el-Cevap; caiz ama sebepsiz ve özürsüz naib nasb etmek adeti ise azle müstehak olur. Bu dört mesele Ebu's-Suud fetvasıdır.

Zekat Babı

Zekatın nisabı şimdiye değin akçe hesabınca sekiz yüz ekçe idi ama dokuz yüz doksan yedisinde akçe kesr olup evvelkinin nısfı kadar olmağın muhasibler hesap eyleyip nisab-ı zekata bin altı yüz ekçedir dediler. Bu meblağda fukaraya vermesi lazım olan kırk akçe olur. Pes bu meblağdan bir akçe eksik olsa nisab tamam olmaz zekat dahi lazım olmaz.

Mesele: Bir ganiyi fakir sanıp zekat verse zekata geçer mi? el-Cevap; geçmez. Zira zekatın edası fukaraya ve mesakine mahsustur.

Mesele: Gani kimdir ki ona verilen zekat geçmeye? el-Cevap; gani nisab-ı udhiyyeye malik olandır.

Mesele: Nisab-ı udhiyyeye ne miktardır ki ona malik olana udhiyye etmek vacip olur zekat almak haram ola? el-Cevap; kişinin sâkin olduğu ondan (74-b) ve bir kulundan ve onda bir döşek bir yorgan ve bir yastık ondan gayrı örtü döşek ve kullandığı kap kaçaktan ve giydiği libastan ve çiftçiye öküzünden artığından gayrı cümle bağ bahçesi kıymete tutup borcundan fazla bin altı yüz akçeye yetişirse ona udhiyye ve fitre vermek vacip olur ama bu nisabta zekat vermek vacip olmaz, bu nisaba malik olan kimse ağniyadan zekat almak haram olur ondan zekat sakıt olmaz “yani ağniyadan.” Ama gerçi zekatın dahi nisabı halen bin altı yüzdür. Lakin bağ ve bahçe ve örtü döşek kap kaçak ve fazla libas satılık olmayınca nisaba katılmaz.

Mesele: Zeyd bin altı yüz akçeye malik oldukta iki yıllık zekatın dahi vermek lazım olur mu? el-Cevap; olmaz. Zira nisabın içinde kırkı gidince bakisi nisabtan az kalır.

Mesele: Tüccar taifesi yüknük gümrüğünü gümrükçüye ya bâcî bâcîdara verirken zekatına niyet eylese (75-a) zekata geçer mi? el-Cevap; geçer, yine böyledir zaleme taifesi raiyyetten zulümle aldığı malı verirken mazlum zekata niyet eylese ol dahi zekata geçer. Eğer ki zalim gani ise.

Mesele: Sual olunursa ki zaleme hod ağniyadır ona verilen nice zekata geçer? el-Cevap; eğer zalimin gücüyle aldığı geri sahibine alıverseler zalimin nesnesi kalmayıp müflis olurdu. Eğer hizaneye malik olan padişah ise de.

Mesele: Rüsm-ü ağnam için mîriye aldıkları akçeyi Yörük taifesi koyunun zekatına niyet eylese zekata geçer mi? el-Cevap; geçer. Zira rüsm-ü ağnam dedikleri

koyunun zekatıdır. Bu dahi malum ola ki gına üç mertebedir. Birisi zekat nisaba malik olmaktır, bu gınanın en yüksek mertebesidir. Birisi dahi udhiyye nisabına malik olmaktır. Birisi dahi kût-u yevmiyeye malik olmaktır ki bugün yiyeceği var arta yiyeceği yok. Bu dahi şer'an gınadır ki bugün **(75-b)** yiyeceği var iken cerretmek haramdır. Ama istemeden verseler almak mubahtır. Bu mekuleye bir yıllık zâd u zahira hayra verseler almak mübahtır keza fi'l-*Hizane*.

Mesele: Bir yetişmiş ekini hayvan çiğnese ya gayrı afetle tanesi dökülüp çift ile sürmeden ekin olduğu gibi bitip hasadı yettikte ondan öşür vermek lazım olur mu? el-Cevap; olur. Zira sebep-i öşür arz-ı namiyedir, ziraat değildir keza fi'z-*Zübdü'l-Esrâr*.

Savm Babı

Bir kimse Ramazan'da sabahtan cünunluk galebe eyleye ikinci gün dolanırken ifakat bulsa iki günün bile kazası lazım olur mu? el-Cevap; ikinci günün kaza eyler evvelki günü kaza eylemez. Zira evvelki günü niyetiyle imsak etmiş oldu. İkinci günü niyetsiz imsak etti.

Mesele: Ol kimdir ki Ramazan'da amdla yedi onun keffâreti oruca münhasırdır. el-Cevap; kuldur ki ona mal ile **(76-a)** keffâret yoktur.

Mesele: Sual olunursa ki ol keffâret vacip olan kula atikle keffâret içinde bir kimse bir kul bezl eylese ya it'am keffâretine yetecek miktarı buğday verse dahi kul bunun birisin keffârete sarf eylese keffârete geçer mi? el-Cevap; ıtk-ı rakebe ile ya it'am ile keffâret kulun keffâretine geçmez keza fi'l-*Fusûl*.

Mesele: Ebu Yusuf hazretlerine sual eylediler ki bir kimse ayın ahirinde evvelki günü ve evvelinde ahirki günü oruç tutmak üzerime lazım olsun dese kaç gün oruç tutmak gerek. Cevap; verdiği evvel andan iki günün orucu vaciptir. Biri ayın on altıncı günüdür, biri on beşinci günüdür zira her ayın nısf evveli ve nısf ahiri i'tibarı vardır. Nısf-ı evvel için evveliyet ve nısf-ı ahir için ahiriyyet hükmü vardır. Kesinlikle ayın nısfı ahirin evveli on altıncı günüdür ve nısf-ı evvelin ahiri on **(76-b)** on beşinci günüdür. Keza fi'l-*Fetava-i Necmeddin*.

Hac Babı

Hür, Müslim, baliğ ve akil olan kimse ehlinin maaşından gayrı kendisi hacca varıp gelinceye dek zad ve râhileye malik olana hac farz olur.

Mesele: Bir fakir babası ya gayrı kimse hacca git diye meccanen zad ve râhile verse ol fakire hac farz olur mu? el-Cevap; olmaz, gayrının bedeliyle müsteti' olan kimse hacca varmasa günahkar dahi olmaz. Bunun emsali teyemmümde ve oruçta zikr olunmuştur.

Mesele: Sual olunursa ki yayan yolda yürümeğe kadir olan iki yiğit nöbetle binmeğe bir deve kiralamaya kadir olsalar hac farz olur mu? el-Cevap; başka râhileye malik olmayana hac farz olmaz.

Mesele: Hacda bir muhrim hacı avratına cima' itmekle haccı fâsid olur mu? el-Cevap; olmaz.

Mesele: Bir hatun muhrim iken hayız görse hayız olanın haccı fâsid olur mu? el-Cevap; (77-a) haccın farzlarını eda edemezse fâsid olur. Zira haccın iki farzı vardır. Birisi Arafatta vakfeye durmak ve birisi dahi tavaf-ı hassadır, hayız halinde vakfeye durmak caizdir ama hayız olana Beytullah'ı tavaf eylemek caiz değildir. Likavlihi aleyhisselam *“hayız ve cünüp olana mescide girmek helal değildir”*¹⁵⁶. Zira Kabe Mescid-i Haram içindedir.

Mesele: Eğer sual olunursa ki haccın farzlarının a'zam u akvası Arafatta vakfeye durmaktır. Nedendir hayız halinde kuvvetli rükün caiz ola da zayıfı caiz olmaya? el-Cevap; eşyada ibâhat asıldır. Pes asıl ikisi bile hayız olana helal olmaktadır. Lakin Hazreti Aleyhisselam buyurdu *“beyti tavaf salâttır”*¹⁵⁷. Pes bu hadis ile tavaf hayızlıya haram oldu. “Mutlak mukayyede hamledilmez” delil ile tavaf haram oldu ise vakfe ibâhat-ı asliye üzere baki kaldı.

Mesele: Arafatta vakfe farzı tavaf farzından kavidir denildi, bir farzda kavinin ve zayıfın semeresi neden (77-b) zahir olur denilse? el-Cevap; bir muhrim ve vakfeden evvel cima' eylese ol hacının haccı fâsid olup gelecek yıl tekrar hac etmek farz lazım olur. Ama tavaf-ı ziyaretten evvel cima' eylese hac fâsid olmaz. Ancak bedeline bir deve kurban etmekle hac tamam olur.

¹⁵⁶ İbn Mâce, “Taharet”, 126.

¹⁵⁷ Sünen-i Nesâî, 5:222.

Mesele: Ef'al-i hacda tavaftan gayrısını bend eylemek caiz olur mu? el-Cevap; tavaftan gayrısını bend ile eylemek efdâldir. Zira yaya kişi yürümek ile kalbi dar olur ve yavuz huylu olur hüsn-ü hulkuyla ve tayyib-i hatırıyla ibadet Allah katında mahbub ve mergubdur ve Allah Teâla şöyle buyurdu: “*hacda kadına yaklaşmak, sövüşmek, dövüşmek yoktur.*”¹⁵⁸

Mesele: Bir muhrim hacının azığı dökünüp açlıktan muzdarib olsa bir ölmüş eşek cifesini bulmuş bir dahi çeyran ya koyun tutmuş bu zarurette eşek etin yemek mi evladır yahut çeyran boğazlayıp yemek mi (78-a) evladır? el-Cevap; eşek cifesin yemek evladır ve efdâldir. Zira muhrimin boğazladığı dahi cifedir, açlıktan ölmeden kurtulmak için hazır eşek cifesini belki kelb cifesini yemek mübahtır ve efdâldir bir pak sağ hayvanı boğazlayıp cife eyleyip zayı' eylemeden. Zira muhrimin boğazladığı dahi murdardır yenmez. Allah Teâla şöyle buyurdu: “*İhramlı iken avı öldürmeyin.*”¹⁵⁹ Muhrimin zebihası dahi cifedir, İmamların ittifakıyla.

Mesele: Bir kimse yüz kere hac eylemek üzerime lazım olsun diye nezir eylese ömrü vefa ettiği takdirce nazire ne lazım gelir? el-Cevap; ömrü oldukça her mevsimde bir hac lazımdır. Lakin nezir ettiği mevsim hac gelmeden ölse hiç nesne lazım olmaz.

Mesele: Bu mesele bunun misalidir ki falan işi işlemezsem fukaraya bin akçe üleştirmek üzerime (78-b) olsun dese dahi işlemek dilese hal bu ki nazir ancak yüz akçeye malik imiş nice eylesin? el-Cevap; sadakası lazım olan ancak yanında bulunandır hatta yanında hiç nesne bulunmasa hiç nesne lazım olmaz keza fi'n-Nevazil li Ebi'l-Leys.

Nikâh Babı

Zeyd Hind'i nikâhlayıp halvet olmadan yine boşadı, Hind'in anasıyla nikâhlanmak haramdır. Ama Hind'in kızın almak helaldir farkı nedir? el-Cevap; Hak Teâla kelam-ı kadiminde mutlakan menkûhânızın anasını nikâhlanmak haramdır diye buyurdu “*sizlere karılarınızın anneleri haram kılındı*”¹⁶⁰ ama duhulden evvel

¹⁵⁸ Bakara 2/197.

¹⁵⁹ Maide 5/195.

¹⁶⁰ Nisa 4/23.

boşadığının kızı almakta günah yoktur buyurdu ki “*Eğer üvey kızlarınızın anneleri ile zifafa girmemişseniz onlarla evlenmeniz size bir günah yoktur.*”¹⁶¹

Mesele: Zeyd gaibin mevti haberin bilinmeden avratı Hind Amr’a nikâh olup Amr’dan oğlu oldukça Zeyd gelmek ile Hind’in Amr’da nikâhı fesh olup oğlan veled-i zina olur mu? **(79-a)** el-Cevap; olmaz. Subût-ı neseb sıhhat-ı nikâha mevkuf değildir.

Mesele: Amr yahudi seferde iken avratı Hind müslüman olup Zeyd’e vardıkta yahudi seferden gelip Hind’in nikâhının feshini talep eylese Zeyd’in nikâhı fesh olur mu? el-Cevap; Yahudi geldikte ona iman arz ideler İslam’a gelirse Zeyd’in nikâhı münfesihi olup Hind yine Amr’ın olur. Eğer yahudi imana gelmezse Hind ile beynleri tefrik olunur, iddeti çıktıkta Hind kime dilerse varır Zeyd’in nikâhı aslında fâsid olur.

Mesele: Bir mecnun zımmînin avratı İslam’a gelse hükmü nedir? el-Cevap; fi’l-hal mecnunun atasına ve anasına İslam arz olunur ikisinden birisi imana gelirse mecnun dahi mümindir avratı tefrik olunmaz. İkisinden birisi imana gelmezse tefrik lazımdır.

Mesele: Eğer bir zımmî sabinin avratı imana gelse ol **(79-b)** dahi mecnun gibidir? el-Cevap; sabinin baliğ oluncaya dek te’hir edeler baliğ oldukça ebeveynine iman arz edeler. Eğer imana gelirse sabi dahi mümindir avratı tefrik olunmaz, eğer imana gelmezse fi’l-hal tefrik olunur.

Mesele: Sual olunursa ki sabi ile mecnun ikisi ehl-i ahid değildir nedendir ki sabide mühlet verildi mecnunda fi’l-hal iman arz olundu? el-Cevap; zira sabi sabavattan kurtulmağın haddi var ki buluğdur. Pes mühlet müfid oldu ama mecnun mutbik için cünundan kurtulmağa had yoktur onun için ki müsleme hatun kafir tasarrufunda olmasun diye fi’l-hal iman arz olundu. Ama sabinin buluğdan önce ebeveynine iman arz olunsaydı imana gelmeyeler dahi sabavatı halinde iken sabinin avratı tefrik olunmasın diye mühlet verildi.

Mesele: Zeyd Amr’dan kızın diledikte Amr avratım üç talak **(80-a)** boş olsun sana veririm dedi sonra kızın vermek lazım geldikte Amr’ın avratı boş olmamağa tarik nedir? el-Cevap; Amr karışmayıp kızı gayri velileri onlar nikâh

¹⁶¹ Nisa 4/23.

ideler yahut Amr avratın bâin talak boşaya iddeti çıktıkta kızını Zeyd'e kendisi nikâh edip vere bağde avratın yine nikâh eyleye.

Mesele: Padişah kullarından Zeyd saraydan çıkıp ulufe olundukta Zeyd'in ağası Amr icazetle Hind'i nikâhlanmak caiz olur mu? el-Cevap; olmaz, asıl mevlası icazeti olmayınca.

Mesele: Rüsm-u nikâh diye kadıların aldığı haram olur mu? el-Cevap; verenler rızasıyla verdilerse mübahtır ve illa haramdır.

Mesele: Ol ne avrattır ki sabahtan Zeyd'in nazarı ona haram idi kuşlukta helal oldu öğle vaktinde yine haram oldu ikindi vaktinde yine helal oldu gün doğdukta yine haram oldu kuşlukta **(80-b)** yine helal oldu öğle vaktinde yine haram oldu ikindi vaktinde yine helal oldu? el-Cevap; Sabahta Amr'ın cariyesine Zeyd'in nazarı haram idi kuşlukta Amr'dan cariyeyi satın aldı helal oldu öğle vaktinde azad eyledi haram oldu ikindide nikâh eyledi helal oldu mağribde zihar eyledi haram oldu gece ile keffâret verdi helal oldu gün doğdukta ric'i talak verdi boşadı haram oldu kuşlukta yine rucu' eyledi helal oldu öğleyin mürted oldu haram oldu ikindide İslam'a geldi helal oldu.

Mesele: Zeyd Hind'i on yük misk ve yüz deve ve yüz dahi cariyeye mehir ile bile nikâh eyledi sonra Zeyd öldükte mehr-i müsemmanın husulü mümkün değil Hind veriseden mehr-i müsemmasını alabilir mi? el-Cevap; ancak mehr-i mislini alabilir müsemmanın kıymeti mechul olduğu için.

Mesele: Zeyd **(81-a)** Hind'i nikâhlandı genç, güzel ve bekar olmak şartıyla yüz altın mehir ile halvet oldukta Hind'i seyyib ve katı, çirkin ve ağzının salyalı akar avrat buldu şartı nice olur? el-Cevap; şartı batıl nikâhı sahih vati' etse mehr-i müsemmasını tamam alır.

Mesele: Zeyd öldü dört avratın kodu birisi hem mehrin alır ve hem miras alır birisi mehrin alır miras almaz, birisi miras alır mehrin almaz, dördüncüsü ne mehrin alır ne miras bu avratlar kimlerdir? el-Cevap; evvelkisi hürdür hem mehrin alır ve hem miras alır. İkincisi zimmîdir mehrin alır mirasın almaz. Üçüncüsü nikâh-ı fâsid ile nikâhlanmış duhulden evvel Zeyd ölmüş mirasın alır mehrin almaz. Dördüncüsü memlûkesidir.

Mesele: Ol ne oğuldur ki babam anamı nikâhlandıkta ben yanında şahit idim dedi hal bu ki oğlan görecektir ve hem nesebi dahi sabittir? el-Cevap; Zeyd'in

cariyesinden **(81-b)** bir oğlu olmuş oğlan büyüdükte cariyeyi azad edip oğlanın katında nikâhlanmış.

Mesele: Zeyd'in iki oğlu Hasan ile Hüseyin'e Amr'ın iki kızı Zeyneb'i Hasan'a ve Hind'i Hüseyin'e nikâhlandı bir gecede düğün edip iki oğlunu iki geline gerdek koyup her birisi eşiyile kaza ile vati' ettikte zifaf galiz ve muhalif olup Zeyneb'i Hüseyin ile halvete koymuşlar Hind'i Hasan ile buluşturmışlar sabah duyuldukta çare nedir? el-Cevap; imam hoca Hasan ile Hüseyin'i götürüp Hasan'a diye ki bu gece buluşup buluştuğun Hind'den razı mısın helalliğe kabul ettin mi diye Hasan dahi helalliğe kabul ettim derse Zeyneb'i boşaya ondan sonra Hüseyin'i götürüp bu takrir gibi onu dahi söylese de Hind'i dahi Hüseyin'e boşada ondan sonra Zeyneb'i ve Hind'i götürüp Hind'e diye ki bu gece halvetinde olduğun **(82-a)** Hüseyin'i zevciyyete kabul ettin mi ve zevciyyete rıza verdin mi diye. Zahir budur ki gelin gerdekte gözün açıp kimi görürse ve kimin şekerin tattıysa ve şekerin kime tattırdıysa şüphesiz onunla ülfet edip ondan ayrılmak istemez, Zeyneb'e dahi böyle deyip rızaları ile Hind'i Hasan'a ve Zeyneb'i Hüseyin'e tecdid-i nikâh ideler ki duhulden evvel talakta iddet lazım değildir hata ile vati'da dahi nesne lazım gelmez.

Mesele: Sual olunursa ki bu surette Hind ile Zeyneb'e bu iki nikâhtan ne miktar mehir düşer? el-Cevap; İmam Tahavî (ö.321/933) buyurmuştur ki bu iki hatunun her birine ikişer mehr-i tâm düşer. Evvela vati' şüphe ile yarım mehir ve ikinci olarak duhulden evvel talaka yarım mehir dahi üçüncü olarak nikâh-ı mücedded ile mehr-i tâm düşer.

Mesele: Zeyd hür avrat ki alırsam boş olsun dese evlenmeli oldukta ne vecihle olmak gerektir ki aldığı boş olmaya? el-Cevap; **(82-b)** sadıklarından birisi bilâ izin fuzuli Zeyd'e bir avrat nikâhlayıp sana Hind'i nikâh eyledik var tasarruf eyle diye, Zeyd dahi kabul ettim yahut Allah razı olsun diye söyleye, yani nikâh için rıza sözü söyleyip Hind'i tasarruf eyleye, boş olmayıp ebedi nikâhında kala.

Mesele: Bu surette Zeyd nikâhı işittikte kabul ettim dese yahut nafaka gönderse veya gayrı rıza sözü söylese Hind boş olur mu? el-Cevap; olur. Ama İmam Muhammed'den rivayettir ki sözüyile icazet göstermekle boş olmaz keza fi'n-Nevâzil.

2Rada' Babı

Hind sabi kulunu rada' zamanında emzirse ol kul rada'ndan oğlu olur, Hind ol sabi kulunu satmaya kadir olur mu? el-Cevap; olmaz.

Mesele: Hind sabiyye Zeyneb'i emdikte Zeyneb'in sonra doğan oğlu Zeyd Hind'den sonradan doğan hemşiresi Fatıma'yı alabilir mi? el-Cevap; alır.

Mesele: Zeyd nesebden karındaşı Hind'i alması caiz olur mu? el-Cevap; caizdir nesebten **(83-a)** karındaşı Amr'ın nesebinden karındaşı Hind'i almak caizdir. Meselen, Bekr'in evvelki avratından Zeyd nâm bir oğlu var, Bekr sonra Zeyneb nâm bu dul avrat alıp Zeyneb'in evvelki erinden Hind nâm bir kızı var Bekr'in Zeyneb'ten Amr nâm bir oğlu oldu Amr'ın ona bir karındaşı Zeyd yine Amr'ın ona bir karındaşı Hind'i almak caiz olur, bu takdir *Vikâye*'nindir, ve kız kardeşi erkeğe nesep yönü ile helal olduğu gibi süt emme yönü ile de helal olur dediğinin manasıdır.

Talâk Babı

Hind zevci Zeyd'e bre kurtuban demiş yani gayretsiz. Zeyd dahi eğer ben kurtuban isem benden boş ol demiş, kurtubanlığı ne ile malum olur? el-Cevap; eğer Zeyd'in akrabasından Hind'e nikâhı düşen baliğ ya Zeyd'in baliğ kulu Hind'in üstüne korum ki Zeyd mani olmazsa kurtubandır Hind boştur keza *fi'l-Hulviyyât*.

Mesele: Zeyd avratı Hind'e dese eğer seni bugün boşamazsam kulum Beşir azad olsun sonra Hind'i boşamak **(83-b)** ve Beşer'i dahi azad etmek istemese hulasa hile nedir? el-Cevap; hile budur ki ol gün avratı Hind'e diye ki sen üç talak boş ol sen bana bin akçe vermek üzerine, Hind dahi diye ki ben bin akçe ile talakı kabul etmem bini dahi vermem diye ol gün Zeyd Hind'i boşamış olur Hind'in reddiyle talakı vakî' olmaz, *Kadihân*.

Mesele: Zeyd'e müstekreh maraz arız oldukta avratı Hind çekinip boşanmaya kadire olunur mu? el-Cevap; olmaz lakin Zeyd ol marazdan ifakat buluncaya dek ayrı evde olmağa kadire olur. Ama İmam Muhammed katında şol maraz ki sepi seyr olup avrat nefret edip çekinecek olur diye buyurmuş.

Mesele: Zeyd Hind'e hitbe ettikte Hind dahi Zeyd'den belki hoşnut olmam diye korksa nice eylesin ki hoşnut olmadıkta kurtulmağa kadire ola? el-Cevap; hîn-i akidde Hind diye ki **(84-a)** nefsimi sana çiftlendirdim şu şartıyla der ki talakım

elimde ola kaçmak dilersem boşanam Zeyd dahi kabul ettim dese dilediği vakit nefisini boşamağa kadiredir talakı vaki'dir.

Mesele: Zeyd zevcesi Hind'i üç talak boşayıp hülle ile almak murad ettikte muhallil boşamaya diye havf etse boş olmağa hile nedir? el-Cevap; Hind muhallile diye ki nefsimi sana çiftlendirdim şu şartıyla ki talakım elimde ola muhallil de kabul ettim dese muhallil ile halvet olduktan sonra ne vakit dilerse Hind nefisini boşasa talak nafızdır. Başka bir hile, eğer Zeyd avratına bu babda inanmazsa muhallil ile akdi böyle ettireler ki muhallil hîn-i akidde diye ki Hind'i sana çiftlendirdim şunun üzerine ki üçüncü gün sen boş olasın halvetten sonra **(84-b)** üçüncü gün boş olur bu mesail-i *Kadihân*'dır.

Mesele: Ol ne avrattır eri üç talak boşadı zevc-i ahire hülle etmeden yine almak caizdir? el-Cevap; şol avrattır ki Zeyd Hind'i aldıktan sonra duhulden evvel talak verdi iddetsiz hüllesiz yine nikâhlanmak caizdir en-*Nihâye*'den.

Mesele: Zeyd'in avratın Amr zalim döve döve boşattırsa hanefiyyun katında talak vaki'dir. Likavlihi aleyhisselam "*Talak mükrehe vaki*"¹⁶² ama hadis-i ahirde dahi buyurmuş; "*Zorla yaptırılan talak geçersizdir*"¹⁶³ Yani güçle boşanmakla avrat boşanmaz demektir. Bu hadis ile Şâfi amel eyledi, evvelki hadis ile İmam Âzam amel eyledi. Zira usulümüzde budur ki ayette ve hadiste muhallel ile muharrem cem' olsa muharrem ile amel efdâldir ihtiyaten.

Mesele: Eğer "*Zorla yaptırılan talak geçersizdir*"¹⁶⁴ **(85-a)** hadisinin mefhumuyla ıztırar halinde bir Hanefi kadısı kerihle talakta nikâhın bekasına hüküm eylese hüküm nafız olur mu? el-Cevap; Bu hadis ile hüküm eylese hükmü nafızdır, ahir kadı dahi bu hükmü bozmayıp imza eylemek lazımdır keza fi'l-*Fusûl*.

Mesele: Zeyd diledi ki avratı Hind'i boşaya "ente ta..." dedikte Hind eliyle ağzını kapadı "...likun" dedirtmedi. Bu surette boş olur mu? el-Cevap; Evvelki surette boş olmaz. Zira kelimenin nısfını söylemekle manası tamam olmaz, "Ta..." dediği lağvıdır. Ama "Ente Tali..." dediği surette boş olur. Zira kelimenin ekseri hurufun telaffuz etmekle mana münfehim olur hususan ki avratına gazab halinde ola *Fetava-i Necmeddin*.

¹⁶² Mükrehin talakı ile ilgili rivayetler için bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye li Ahâdisi'l-Hidâye*, c.III, s.222-223.

¹⁶³ İbn Mâce, "Talak", 16.

¹⁶⁴ İbn Mâce, "Talak", 16.

Mesele: Ol ne avrattır ki eri talak vermedi ve ilâ dahi eylemedi ol avrat **(85-b)** üç hayız ya üç ay iddet çekmeyince eri yanına varmak caiz değildir iddet babında erler dahi iddet çekerler, gelse gerektir.

Mesele: Zeyd ahir vilayete gittikte zevcesi Hind'e dese ki altı ayda gelmezsem iradetin elinde olsun deyip gittikte altı ay tamam oldukça Hind ihmal edip birkaç yıldan sonra Zeyd geldikte nefsinin boşamaya kadire olur mu? el-Cevap; olmaz, zira vade zamanını te'hir eyledi. Ama altı ay tamam oldukça boşansa boş olurdu.

Mesele: Zeyd menkuhası Hind ile halvet olmadan ölse Hind iddet çekmeden zevc-i ahire varmak caiz olur mu? el-Cevap; olmaz, hem Zeyd'in muhallelfatından mirasın dahi alır. Ama duhulden evvel talak verse idi mevt gibi değildir iddetsiz zevc-i ahire varmak caizdir.

Mesele: On iki yaşın tamam edip buluğunu itiraf etmeyen oğlana hülle sahih olur mu? el-Cevap; **(86-a)** buluğuna itiraf etmeyecek talakı dahi sahih olmaz.

Mesele: Malum oldu ki sabinin talakı sahih değil imiş tasarrufundan mahcur olduğu için ama en yakın velisi ki babası ve dedesi sabinin avratını onlar boşamak sahih olur mu? el-Cevap; olmaz, zira mahcurun zarar-ı mahzından velileri dahi mahcurdur.

Mesele: Zeyd Amr'a şu işi niçin işledin dedikte Amr dahi ben ol işi işlemedim eğer işledim ise avratım boş olsun dedi, Zeyd dahi sen ol işi işlemedinse avratım boş olsun dese hangisinin avratı boş olur? el-Cevap; şahit ile ya ikrar ile sabit olmayacak Amr'ın boş olmaz Zeyd'in dahi sözü üzerine musırr olup sözünden dönmezse Zeyd'in dahi boş olmaz.

Mesele: Zeyd Amr ile müşterek bir işi işlerken dese ki eğer seninle bir daha işlersem avratım Hind üç talak boş olsun dese ol işi sonradan işlemek lazım geldikte Zeyd Hind'i bayin talak boşayıp **(86-b)** Amr ile ol işi yine işlese Zeyd Hind'i hüllesiz almak caiz olur mu? el-Cevap; eğer sonra Amr ile işlediği işi Hind'in iddeti içinde ise hüllesiz almayız. Eğer iddeti çıktıktan sonra ise hüllesiz caizdir. Ondan sonra bir daha işlemek ile talak vaki' olmaz.

Mesele: Eğer kardeşim Zeyd'in evine girersem avratım Hind boş olsun dese kardeşi evine girmek mühim oldukça tarik nedir ki boş olmaya? el-Cevap; avratı

bâin talak boşayıp iddeti çıktıkta eve girip Hind'i yine nikâhla ala bağde ol eve ne denli girse boş olmaz.

Mesele: Eğer Amr'ı öldürmezsem avratım boş olsun üç talak dedikte öldürmeğe kadir olmadığı takdirce Hind ne vakit boş olur? el-Cevap; ibaret bu ise Zeyd'in ya Amr'ın ya Hind'in herhangiisiyle mevt-i evvel olursa ahir nefisde boş olur.

Mesele: Zeyd zevcesi Hind'e min bağdi sana kuşak çözersem anamla **(87-a)** zina etmiş olayım dese Hind'e kuşak çözmek caiz olur mu? el-Cevap; olur, zira bu mekûle söz lağvıdır. Ama sana kuşak çözersem benden boş ol dese kuşak çözmeden cima' etmek gerek.

Mesele: Eğer babamın evine girersem aldığım ve alacağım boş olsun dese dahi babasının evine girmek lazım gelse tarik nedir boş olmaya? el-Cevap; tarik budur ki halen tasarrufunda olanı bayin talak boşaya iddeti çıktıkta eve girip sonra yine nikâh eyleye. Ama ondan sonra alacağına fuzuli nikâh etmese de kendisi alsa boş olur.

Mesele: Ama boş olan avratı almalı olsa yine fuzuliyye muhtaç olur mu? el-Cevap; olmaz, kendisi nikâh etmek caizdir. Zira boşanmış hakkında yemin batıl olmuştur.

Mesele: Zeyd avratı Hind'i üç talak boşadıktan boşadığı Hind'in dahi malumu iken Zeyd'in zinadan mübâlâtı olmayıp Hind'i helali gibi tasarrufa kastettikte **(87-b)** Hind dahi naçar itaat eylese Hind dahi zina etmiş olur mu? el-Cevap; olur, Hind'e lazımdır ki itaat etmeyip mümkün olduğu kadar nefisini men' eyleye. Eğer kolaylıkla halas olmazsa kaçıp kadıya halini i'lâm ede. Eğer Zeyd'in zararından korkarsa i'lâm edemezse Zeyd'in taamina agu katıp öldürmek şer'idir günahkâr olmaz keza fi'l-Fetavâ-ı Ebu's-Suud.

Mesele: İki avratlı Zeyd iki avrata üç boş olsun dese bu iki avrat kaç talak boş olur? el-Cevap; her birisi bayin talak boş olur, iddet içinde Zeyd her birisine rızasıyla yine nikâhlanmak caizdir keza fi'l-Hizane.

Mesele: Zeyd zevci Hind'in din ve imanına cima' lafzı ile şetmeylese Zeyd'e ne lazım olur? el-Cevap; Zeyd kâfirdir Hind bayin talak boştur iddeti çıktıkta kime dilerse varır.

Mesele: Zeyd kime kırıkta incindikte din ve imanına şetmetmek (88-a) adeti olsa Zeyd'e ne lazım olur? el-Cevap; meştûma lazımdır ki hakime bildire hakime dahi lazımdır ki Zeyd'e ta'zir-i belîğ edip avratını tefrik eyleye.

Mesele: Zeyd Amr'a bugün bana borcunu vermezsen benim dediğim olsun mu, benim dediğim talaktır dese Amr borcun o gün vermedikte Amr'a ne lazım olur? el-Cevap; Timurtâşi (ö.1004/1596) kavli üzerine bâin talak boş olur bazı kavle üç talak boş olur Timurtâşi kavli sahihtir garazı yemin vermektir yemin ihfa dahi olur galiza ihtiyaç yoktur.

Mesele: Zeyd gurbette fevt olup bağde zaman zevci Hind mevt haberini işittikte iddeti Zeyd'in mevti gününden mi olur yoksa işittiği günden mi çeker? el-Cevap; Zeyd'in mevti gününden i'tibar olunur, on mesele *Ebu's-Suud fetvasıdır*.

İddet Babı

Bir kişi İmam Âzam'a gelip dedi ki "Hind'in iddeti tamam olmadan Amr'a nikâh olmuş hükm-ü şer' nedir?" (88-b) el-Cevap; imam buyurdu ki bu meselede Hz.Ömer buyurdu ki: "Hind ile Amr'ın beynelerini ebedi tefrik edeler bir daha cem' olmayalar Hind'in mehri beytü'l-maldan verile." Ama İmam Ali buyurdu ki: "beyneleri tefrik oluna Amr'ın istimta' ettiği miktar-ı mehrin vereler Hind'in iddeti tamam oldukça Amr'a tekrar nikâh oluna." Ol kişi dedi ki "Ya İmam hangi kavl ile amel olunur?" Buyurdu ki: "Ömer kavliyle amel eyle ki Ali'den efdâldir" Radiyallahu anhüm.

Mesele: Zeyd Hind'i nikâhlanıp halvet olmadan boşadıktaki henüz zevc-i ahire varmağa iddet lazım olur mu? el-Cevap; olmaz, boşandığı gün zevc-i ahire nikâhlanmak caizdir. Ama halvet olmadan Zeyd fevt olsa iddet lazımdır ki beyan olunmuştur.

Mesele: Duhulden evvel rahmin nutfeden beraatında fark nedir ki mevte iddet çeker talakta çekmez? el-Cevap; zevcinin iftirâkında iddet asıldır, lâkin Hak Teâla (89-a) talak hükmünü ayırıp "*Mümin kadınlarla nikâhlanıp, onları, temasta bulunmadan boşadığınızda, artık onlar için size iddet saymaya lüzum yoktur.*"¹⁶⁵ buyruğuyla mutallakanın iddeti sakıt oldu bunun emsali çoktur hac babında zikrolunmuştur.

¹⁶⁵ Ahzab 33/49.

Mesele: Mevtle talakta hürreyle cariyenin iddetinin farkı nedir? el-Cevap; meyyitin avratı hürre ise dört ay on gündür, cariyeye ise iki ay beş gündür, eğer hayz görür hürre ise iddeti üç hayz-ı kamiledir eğer hayzdan kesilmiş hürre ise iddet üç aydır cariyenin bir buçuk aydır karnında hamli olanın da iddeti vaz'ı hamldır. Hamile iddetinde hür ve cariyeye ve mevt ve mutallaka beraberdir.

Mesele: Bir zımmî avratı Hind'i boşadıktan Hind'i fi'l-hâl ahir zımmî nikâhlanmak caiz olur mu? el-Cevap; caizdir, İmam Âzam katında eğer zımmîlerin i'tikadında iddet yok ise. Zira müddet hak olan şer' için ise zımmîler bizim şer'imizde mükellef değildir, eğer hak olan zevce ise zımmînin i'tikadında iddet yoktur. **(89-b)** Ama İmameyn katında iddet vardır. Zira iddet hak olan zevcedir.

Mesele: Eğer Hind hürreye İslam kastına ya zımmîye olmak kastına dâr-ı İslam'a hicret eylese iddet çekmeden bir müslüman onu almak caiz olur mu? el-Cevap; olur, karnında hamli yoksa. Allah Teâla şöyle buyurdu: *“Ey iman edenler! Mümin kadınlar hicret ederek size geldiği zaman ilâ kavlihi onlarla evlenmeniz size bir günah yoktur.”*¹⁶⁶ Mutallaka olduğu için İmam Âzam katında ama İmameyn katında iddet lazımdır. Zira dâr-ı İslam'a hicret etmekle müslime hükmün giymiştir ama eğer muhacirenin karnında hamli var ise bi'l-ittifak vaz'ı hamli ile iddet lazımdır.

Mesele: Hind'i eri boşadıktan sonra otuz dokuzuncu gün Hind benim iddetim çıktı tamam oldu demesiyle ol gün Hind bir ahir ere varmak caiz olur mu? el-Cevap; olur, eğer Hind mütedeyyine ve ehl-i salah ise.

Mesele: Bu mesele ne tarik ile mümkündür sureti nicedir denilse? el-Cevap; temizlik müddetinin en azı on beş gündür **(90-a)** hayzın dahi en az müddeti üç gündür hayzda ve tuhurda adeti böyle olan Hind'i başka bir tuhrunda eri boşayıp ol gün Hind hayz görüp üç günden sonra kesildi ondan on beş gün tuhur tamam olduktan yine hayz görüp üç günden sonra kesildi yine on beş gün tuhur tamam olduktan yine hayz görüp üç günde kesildi bu iki tuhur ile üç hayz otuz dokuz gün tamam olur. Bu müddette bir afife ve salihâ hatun benim iddetim çıktı tamam oldu dedikte zevce-i ahire varmak caizdir diyâneten.

Mesele: Sual olunursa ki erler dahi iddet çekmek var mıdır? el-Cevap; evet erler dahi on meselede iddet çekmek vardır. Evvelki, Zeyd'in dört avratı var imiş

¹⁶⁶ Mümtahine 60/10.

birisini boşadıktaki bir avrat dahi almayız ta Zeyd'in üç ay iddet çekmeyince. İkinci, Zeyd Hind'i boşadıktaki Zeyd üç ay iddet çekmeyince Hind'in **(90-b)** kız karındaşın almak caiz değildir. Ama Hind fevt olsa kız karındaşını almak iddetsiz caizdir. Üçüncü, birkaç avratlar bir evde yatarlar iken Amr karanlıkta kendi avratın sanıp Zeyd'in avratına cima' eyledikte hatası duyuldu Zeyd üç ay iddet çekmeden ya Hind üç hayz görmeden Zeyd Hind'in yanına varmak caiz değildir. Ma-i haram ile ma-i mubah müştəbih olmasın için.

Mesele: Bu surette Hind şüphe ile vati' olunduktan sonra Zeyd ölsün Hind mevt iddetin mi çeker ya hayz iddetin mi çeker? el-Cevap; üç hayzla iddet çeker ancak keza fî *Umdetü'n-Nisa*. Dördüncü, Zeyd bir cariye alsa ol cariye en düşük mertebe bir hayz görmeyince Zeyd kurban etmek caiz değildir. Meğer iki tarikten birisiyle istibra eyleye. Birisi Zeyd aldığı cariyeyi kable'l-vati' kuluna ya bir i'timat ettiğine nikâh eyleye ondan ol dahi vati'dan evvel **(91-a)** boşaya ondan sonra Zeyd cariyeye tasarruf etmek mübahtır. Yahut cariyenin asıl mevlası cariyeyi kuluna mu'temed aleyhe adama nikâh eyleye ondan duhulden evvel cariyeyi satıp teslim eyleye ondan mevlası cariyeyi kuluna boşada bağde Zeyd'in tasarrufu mübahtır. Beşincisi, bir müslim müste'men dar-ı harbe girdikte bir harbiyye avratı nikâhlandı ona cima' caiz değildir, harbiyye bir hayz görmeyince. Altıncı, bir harbiyye hatun dar-ı İslam'a hicret edip geldikte Zeyd onu nikâhlandı ona cima' caiz değildir iddet çekmeyince İmameyn katında ki beyan olundu keza fî't-*Tefsir*. Yedinci, Zeyd yüklü avratı nikâhlandı cima' etme caiz değildir hamlin vaz' etmeyince. Sekinci, Zeyd muhrim hacda Hind'i nikâhlandı ikisi bile ihramdan çıkıp helal olmayınca cima' helal olmaz. Dokuzuncu Zeyd Hind'i nikâhlandı **(91-b)** zifaf gecesini Hind hayz gördü hayzdan arınmayınca Hind'i cima' caiz değildir. Onuncu, Zeyd avratı hürreye talak verdikte hürrenin iddeti çıkmayınca cariyeyi nikâhlanmak caiz değildir.

Mesele: Bir kimse cariyesine dese ki karnındaki oğlan olursa azad ol, cariye bir kız ile bir oğlan doğursa azad olur mu? el-Cevap; olmaz, zira muradı yalnız oğlan demek idi.

Mesele: Oğlum seferden gelirse geldikte kulum azad olsun dedikte oğlu gece ile gelse azad olur mu? el-Cevap; olur, zira muradı geldiği vakit demektir.

Mesele: Nedendir ki talak lafzıyla itk vaki' olmaz? Ama itk lafzıyla talak vaki' olur? el-Cevap; zira milk-i yemin milk-i nikâhtan kavidir. Şol lafız ki kavinin

izalesi için meşru'dur zayıfı izale eylemede dahi akvadır, şol lafız ki zayıfın izalesi (92-a) için mevzu'dur kendinden kav'i izale eylemez mi'n-*Necmeddin*.

Mesele: Zeyd Amr'ın cariyesi Hind'i zina edip Zeyd'ten Hind'in bir oğlu olup Zeyd Hind'i oğlu ile satın aldıkta oğlan azad olup Hind'in bey'i sahih olur mu? el-Cevap; veled azad olur Zeyd'in cüz'ü olduğu için ama neseb sabit olmaz ki Hind ümmü veled olup bey'i sahih olur mu şek eylese la cürme Zeyd Hind'i satmaya kadir olur.

Mesele: Zeyd Amr'ın kulu Bekir'e malımdan azad ol dedi Amr bunu işitip kabul ettim kıymetin ver dedi Zeyd'den Bekir'in kıymetin almaya kadir olur mu? el-Cevap; olmaz, Bekir azad olur velâsı Amr'ındır.

Mesele: Zeyd Amr'ın ümmü veledi Hind'i nikâhlanıp Zeyd'in Hind'ten veledi oldukta ol veled hür olur mu? el-Cevap; olmaz, anası gibidir. Amr fevt oldukta azad olur.

Mesele: Zeyd Amr'a dese ki cariyeni azad eyle (92-b) bin akçe vereyim bana vermek şartıyla. Amr dahi cariyeyi azad ettikte cariyeyi Zeyd'e vermese Zeyd bin akçeyi Amr'a vermek lazım olur mu? el-Cevap; olmaz, cariyeye meccanen azad olur hilaf meseledeki Zeyd Amr'a dese ki avratını boşa sana bin akçe vereyim Amr dahi boşasa Zeyd Amr'a bin akçe vermek lazım olur keza fi'l-Kenz ve *Sahibihi* yani *Şerhihi*.

Mesele: Eğer sual olunursa uyurken bir kişi homurdanıp kulum Beşir azad olsun yahut avratım boş olsun dese kul azad ve avrat boş olur mu? el-Cevap; olmaz, zira uyku halinde söz ihtiyari değildir uyurken söylenen talak ve i'tak ve ikrar ve İslamına ve riddetine ve secde-i tilavet i'tibar olunmaz.

Bey' Babı

Bey'in sübutunun şartı ve rüknü ve mahalli ve hükmü nedir denilse? el-Cevap; şartı akde ehliyettir yani müteakideyn baliğ ve reşid olmaktır. Ama rüknü müteakideyn rızasıyla icab ve kabuldür. Ama mahal-i mal mukavvimdir ki (93-a) hamr ve hınzır gibi olmaya. Ama hükm-i bey' müşterinin mülkü olmaktır.

Mesele: Bey-i batıl ile bey-i fâsidin farkı nedir? el-Cevap; mebi' muharremâtтан, semen muhallelâtтан olsa bey' batıl olur. Eğer aksi olursa yine fâsid olur mine'l-*Fusûl*.

Mesele: Bey' munakid olmakda icab kifâyet eder mi yahut teslim lazım mıdır? el-Cevap; lazımdır.

Mesele: Bey-i fâsid ile bey-i batılın beyninde fark-ı ahiri nedir? el-Cevap; bey-i batılın maddeleri cemi-i edyanda ve mezahibde haramdır yani mal mukavvem değildir hürün ve meyyitenin gibi. Ama bey-i fâsidin maddeleri din-i İslam ehline haramdır mal mukavvem değildir velâkin bazı edyanda ve mezahibde helaldir hamr ve hınzır müdebber ve mükatibin bey-i gibi. Ve dahi batıl maddelerinden mebi' müşterinin elinde helal olsa meccanen gidip daman lazım olmaz ama bey-i fâsid maddelerinden kıymetle helak olup daman lazım olur.

Mesele: Zeyd cariyesini Amr'a (93-b) işçidir diye sattıkta cariyeye işçi çıkmadığı taktirce Amr cariyeyi redde kadir olur mu? el-Cevap; olur, ama katip habbaz diye satılsa hilaf zuhur etse reddedemez.

Mesele: Ard-ı mîrinin bey'i ve rehini ve hibesi ve şuf'ası ve vakfı ve bedel-i sulh diye ahire verilmesi şer'an caiz olur mu? el-Cevap; olmaz.

Mesele: Adam etinden olan mumyanın bey'i caiz olur mu? el-Cevap; olmaz. Bu üç fetevâ Ebu's-Suud'undur.

Mesele: Bir kimse ağaç başındaki yemişi satın alsa caizdir. Ama koyunun arkasındaki yün satılsa caiz değildir farkı nedir? el-Cevap; yün dibinden üreyür satılmayan cüzler satılan cüzlere karışıp bey' fâsid olur. Ama yemiş dibinden büyür görünmeyen gözüne karışmış olmaz, *Necmeddin*.

Mesele: Balıkçı bir balığı sattıkta müşteri karnını yaracak içinde bir inci çıkarsa kimin olur? el-Cevap; satıcınınadır min *Şerhi'l-Cem'*.

Mesele: Zeyd on yumurta alıp içinden birisi fâsid (94-a) çıktı ol bey' caiz olur mu? el-Cevap; cümlesinin bey'i fâsid olur. Zira yenmez ile yenir bir safka ile satıldı kezalik bir yük karpuz alıp içinden birkaç ham çıkıp onla yaramaz bulundu çekirdeği kabuğu dahi işe yaramaz cümlesinin bey'i fâsiddir fesh icab eder mine'l-*Fusûl*.

Ribâ Babı

Sual olunursa ki akçeyi ödünç verdikte ta'vin-i müddet sahih midir? el-Cevap; vade ile akçeyi ödünç verdikte akçe akçeye nesieten satmaktır bu ribâ-ı mahzdır hem ödünç vermek akçeyi ariyeten vermektir. Ama ariyette aynın reddeder

akçede mislin reddeder onun için teberru'a malik olmayanlar sabi ve mecnun ve vasi gibi bunlar ödünç vermek caiz değildir mine'l-*Meşârik*.

Mesele: Sual olunursa ki akçe nesîeten ribâ olduğunun sırrı nedir? el-Cevap; nakdi veresiyeden artığı vardır ki vade vaktine dek nakdi tasarruf eylese şüphesiz nema hasıl **(94-b)** olup bila ivaz bulunmuş olur ribâ olur.

Mesele: Ödünç vermede ribâ olmayıp mubah ve musab olmanın tariki nedir denilse? el-Cevap; meşru olan ödünç tariki budur ki Zeyd Amr'dan ödünç talep eyledikte Amr da dese bu kadar akçe sana verdim eline girdikte te'hîr etmeyip veresin dese falan gün veresin demeye nitekim adette müsteîrin haceti bittikte ariyeti geriye red ederdi.

Mesele: Altını akçeye bozmak dileyen bir altını suk-ı sultaniyede teamül olunan kıymetten ziyadeye yahut noksana verilmek helal olur mu? el-Cevap; bir altını kırk akçeye ya daha eksiğe ya yüz akçeye yahut artığı değişmek helaldir. Şu şartıyla ki elden ele ola yani müteakadin ikisi bile birden bir eliyle vere ve bir eliyle ala ve eğer birisi sabah verip ve birisi kuşluk vaktinde verse ya alsa ribâdır ikisine bile haramdır. Ama altını altına akçeyi akçeye sarf etseler hem ziyadesi haramdır **(95-a)** ve hem veresiyesi haramdır. Ya boz buğdayı sarı buğday ile artıklı ve eksikli değişmede helal olur mu? el-Cevap; olmaz, kilesi kilesine beraberindendir birisinden azıcık artık olsa ribâdır. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"noksansız olan da beğenilmeyen de eşittir"*¹⁶⁷

Mesele: Eğer hilaf cinsinden arpa ile buğday ya nohut ile mercimek ya gayrı kileye giren hububattan değişmeli olsa ne tarık ile olmak gerektir ki mubah ola? el-Cevap; hilaf değişmede beraber olmak ve birbirinden artık olmak helaldir şol şartıyla ki ikisine elden ele gerek.

Mesele: Sual olunursa acı balıyla tatlı balı ya acı yağıyla tatlı yağ ve dahi bunun gibileri iyili ve kötülü artıklı ve eksikli değişmesi helal olmaya hile nedir? el-Cevap; hile budur ki tatlının yenisin onar akçeye acı sahibine satıp ol on akçeyele acıdan bir buçuk yükü ya iki yükü satın almak helaldir şol şartıyla ki acı sahibi baliğ ve reşid ola yine bunun gibi açık buğday ile sarı buğdayı değişmek hacet olsa iyi

¹⁶⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye fî Tahrici'l-Ahadisi'l-Hidâye*, c.II, s.156. Askalani bu eserinde 712 nolu hadiste bu hadisın metnini bulamadığını belirtmektedir. Biz de yaptığımız aramalar sonucunda böyle bir metne rastlayamadık.

buğdayın **(95-b)** kilesini otuza alacak buğday sahibine satıp ol otuz akçeye ya bir buçuk kile ya üç kile almak caizdir. Zira surette buğday buğdaya değişmek değildir belki akçe ile alıp satmaktır ki bunda ribâ yoktur. Ama böyle muamelede buğday dahi kilesinin kıymetin ta'yin etmek lazımdır.

Mesele: Zeyd'in harc-ı zarurisi düşüp meselen beş altın-ı mühimme olsa ödünç vermeseler Amr'dan faide ile akçe almalı oldukta muamele sureti ne vecihle olmak gerektir ki ribâ olmaya? el-Cevap; Amr Zeyd'in bir metan beş altına satın alıp beşini teslim ettikten sonra ol metayı yıl veresiyesine Zeyd'e altı altına sata pazarda satılan gibi helaldir. Allah Teâla şöyle buyurdu: “*Allah alışverişi helal, faizi haram kıldı.*”¹⁶⁸ Suret-i ahiri meselen Zeyd'in Amr üzerinde on altın alacağı ola Zeyd talep ettikte Amr'ın vermeye kudreti olmamağın ribh ile üzerine kesmek diledikte ne tarik ile etmek gerek ki ribâ olmaya? el-Cevap; Zeyd'in Amr'ın üzerindeki on altına tuta Amr'ın rızasıyla giysisin **(96-a)** alıp ol libası yıl veresiye yine Amr'a on iki altına sata bağde yıl tamamına vermeye yine kudreti olmasa yine böyle muamele eyleye. Eğer Amr'ın ya atın katırın ya bir muayyen evin tahliye edip meselen on altın üzere bey' bi'l-vefa ile satın alıp yine Amr'a yılda iki altına icâreye kesip verse Zeyd ev ya at icaresinde Amr'dan yılda iki altın ala, ta Zeyd Amr'a on altını verip atını yine alıncaya dek bu vecihle muamele etmekle ribâdan kurtulur. İmam Muhammed'den rivayettir “kim böyle muamele eylemek istedikte esvakta bey u şiradan helaldir buna bey' bi'l ayn derler” keza fi *Kadihân*.

Mesele: Ebu's-Suud'dan istiftâ eylemişler ki mesâcid imamlarına vakf olunan akçeyi on'un on ikiye muamele edip helal deseler imamlara ne lazım olur? el-Cevap; men olunmuştur ta'zire müstahak olur buyurmuşlar malum ola ki ribâhorluk ulu gûnahtır mümine layık değildir Hak Teâla sure-i Bakara'nın ahirinde **(96-b)** “*Ellezine ye'külüne'r ribâ la yekumune...*”¹⁶⁹ ayetinde “*La tazlimune...*”¹⁷⁰ ayet-i kerimesine varıncaya dek ribâhorun beş yerde küfrüne hüküm etmişti *Tefâsir*'de dahi beyan olunmuştur. Abdullah İbn-i Selam (ö.43/663) buyurdu ki; “Ribâ yetmiş iki türlü gûnahtır kati küçüğü anasına zina etmek gibidir.” İmam Ali (ö.41/661) (r.a.)

¹⁶⁸ Bakara 2/275.

¹⁶⁹ Bakara 2/275.

¹⁷⁰ Bakara 2/279.

rivayet eder; “Hazret-i Aleyhisselam ribâhora ve sebep olana ve şahitlerine ve kâtiplerine lanet eyledi.”

Mesele: Sual olunursa ki ribâhor ve şahitleri ve katibi harama mübaşeret ettikleri için lanete müstahak oldular. Ama medyun muztarib olmasa aşşî ile akçe almazdı zarurette hod haram mubah idi nedendir ki medyun muztar el-hal dahi lanete müstahak ola? el-Cevap; bu bir manay-ı mübalağaya işarettir ki yani Allah ve Resulü katında ribâ bir cürm-ü galiz garam-ı azimdir ki ona zaruretiyle sebep olan mel’un olacak ihtiyarıyla ribâyâ tenâvül ve mübâşeret edenin şekâvet ve ukûbetine hadd ve hasir yoktur demektir yahut muâmele-i şer’iyesiz aşşî ile akçe (97-a) alıp yemek helaldir diye i’tikâd ile kafir olup lanete müstâhak olmuşlar ola ribâhor hakkında evâd-ı şedîde ve hikâyet-i ekîdeler çoktur bu risâle mahall tafsîl değildir.

Mesele: şahî raic iken Zeyd Amr’dan meselen yirmi şahî ödünç aldıktâ bağde şahî aynını ver tutturursa eğer aynı haraç olunmuş ise Zeyd yirmi şahî ne ile olursa alıp Amr’a verip borcundan kurtulur. İmam Âzam katında zira ödünç ariyedir müsteîrin haceti bittikte sahibine ariyenin aynını red eder aynı zayı’ olsa kıymetinde onun mislin verir. İmam Ebu Yusuf katında raic iken kıymeti ne ise onu verir. Zira Hazreti Ömer R.a. ile öyle hüküm eyledi zira öyle haraçlanmış idi. İmam Muhammed katında kesad olduğu vakitteki kıymetin verir.

Mesele: Bu ikisinin beyninde semere-i hilaf nedir denilse? el-Cevap; şahî ödünç vaktinde meselen onar Osmaniye haraç olunurmuş sonra kesad olup sekizer akçeye (97-b) geçer olsa Ebu Yusuf katında onar akçe hesabınca verir. Zira öyle haraçlanmış idi. İmam Muhammed katında sekiz akçe hesabınca verir kuruşla altının dahi kıymeti kesada varsa hükmü ve ihtilafı böyledir *Fusûl*.

Mesele: Zeyd Amr’dan bir meta’ alıp kıymetin vermeden semeni kesada varsa müşteri ne verir? el-Cevap; İmam Âzam katında bey’ fâsiddir meta’ın aynı durursa bayi’a reddeder. Eğer meta’ zayı’ olduysa kıymetin ahir raic nukuddan verir.

İcâre Babı

Ecir iki türlüdür. Biri ecîr-i hâstır ve biri ecîr-i âmdır. Ama ecîr-i hâs garip ve işçi ve işçi ve çoban gibi bunların tasarrufunda olan nesne zayı’ olsa daman yoktur bi’l-ittifak meğer taaddi eylemiş ola ecîr-i âm nefsinî müste’cîre teslim edip ücrete müstahak olur. Ama ecîr-i müşterek boyacı kârîz ve kuyu ve mahalle

hargelecisi gibi bunların tasarrufunda olan nesne zayi' olsa İmam Âzam katında daman **(98-a)** yoktur zira emanettir. İmameyn katında ecir müşterek zayi' ettiğine daman vardır hem ecir müşterek amelin ve ayın veyahut senesin tamam etmeden ecirine müstahak olmaz, ecir diye amel ile ücret alana derler çoban gibi.

Mesele: Hargelecî icareyi akdettikte hayvanınız gündüz zayi' olursa daman çekeyim diye kavl eylese dahi gündüz zayi' olursa daman lazım olur mu? el-Cevap; olmaz, zira hayvan hargelecisi katında gündüz emanettir zıya'atinde daman yoktur. Meğerki taaddi etmiş ola ki hayvanlar meşeden çıktıkta meşeyi yoklamadan hazırın sürüp gitmek gibi. Eğer hayvanınız ölürse daman çekeyim dese dahi ölse bi'l-ittifak daman yoktur.

Mesele: Bir koyunu ot çalmış murdar olmak havfından çoban boğazlasa daman çeker mi? el-Cevap; çeker, zira boğazlamak çobana müfevvez olan amelden değildir. Ama ulema-ı Belh öleceğini tahkik bilse dahi boğazlasa daman yoktur dediler. **(98-b)** Ebu'l-Leys Semerkandî (393/1003) Belhîler kavli üzerine fetva verdi hatta bir ecnebi adam sahrada bir hasta koyun buldu murdar olmasın diye boğazladı daman yoktur diye hükmeyletti.

Mesele: Zeyd bir hamama girip soyundukta giysisini bulmasa hamamcıya daman var mı? el-Cevap; eğer hamamcı derse ki yanında soyunan kişi çıktıkta kendi libasın giydi sandım daman çeker gözetmediği için. Eğer bir adam çıkıp senin libasın giydi ben seni sandım derse daman yoktur bu mesele *Fusûl*'ündür.

Mesele: Bir mescidin vakf yerine alır bina eyleseler ya bağ denilip hak kararından eksik mukataa konmuş olsa mütevellisi ol ev yerine ziraat olduğu taktirce vakfa ziyade nef' olur diye evleri ve bağları şer'an kal'a kadir olur mu? el-Cevap; olur, Ebu's-Suud.

Hibe Babı

Bir boşanmış avrat erine yine varmak diledikte eri dahi evvelki mehrini bana bağışlarsan alayım dedikte avrat dahi bu şartıyla rıza verip nikâh oldukta hibesi **(99-a)** sahih olur mu? el-Cevap; olmaz, mehir dahi bakidir talep ettikte alır.

Mesele: Zeyd Türkî avrata dese ki "innî vehebtü leke mehrî" ibaretini de diye teklif ettikte avrat dahi ta'lim ile böyle dese avratın öyle demesiyle mehrin

hibesi sahih olur mu? el-Cevap; olmaz, zira hibede rıza şarttır onun içindir ki güçle bağışlanan da hibe eden rücu' eylemeye kadirdir *Gunye*.

Mesele: Zeyd'in Amr'a borcu varmış vermeden Amr ölmüş verisesi dahi kalmış Zeyd nice eylesin ki kıyamette mutalibeden kurtula? el-Cevap; borç iki türlüdür, eğer muameleden olup vermek azminde iken olup ölse muazzeb olmaz. Peygamber Aleyhisselam buyurdular: “*Ümmetimden hata ve unutmaya affedilmiştir.*”¹⁷¹ Eğer zulümle ya uğurluk ile alsa dahi unutsa kıyamette mutalib muazzeb olur. Zira evveli hıyanetle borç almıştır.

Mesele: Zeyd'in Amr'dan alacağı olup Zeyd almaya kadir olmasa Amr'a bağışlamak mı hayırlıdır yahut kıyamete mi komak **(99-b)** hayırlıdır? el-Cevap; bağışlamak Zeyd'e hayırlıdır. Hak Subhane ve Teâla Celle ve Ale Hazretleri bila vasitâtin bi'z-zât, kıyamette Zeyd'e der ki kulum çünkü siz ihtiyacınla hasmını affeyledin, ben hod Ganî ve Gafûrum ve Afuvvum, affımı ve âfiyi severim ben dahi senin günahların yine affeyledim demeğe va'desi vardır *Fusûl*.

Mesele: Ecnebiyye Zeyd'e dese ki beni alırsan bağımı sana vereyim bunun üzerine Zeyd Hind'i nikâhlanıp Zeyd bağı kabz ide ve tasarruf ettikten sonra Hind rücu' edebilir mi? el-Cevap; rüşvet diye verse alır.

Mesele: Hind seyyibe zevci Zeyd'e ergenlik bir bağ hibe eylese Zeyd dahi kabz ettikten sonra Hind rücu' edebilir mi? el-Cevap; rücu' eder, zira ona meşru'dur.

Mesele: Vakıf yerde olan mülk evin hibesi sahih olur mu? el-Cevap; olur, eşcâr gibi değildir.

Mesele: Zeyd sakın olduğum ev küçük kızım Hind'in olsun dese ev tahliye ve teslim olmasa ev Hind'in **(100-a)** olur mu? el-Cevap; Hind için ben kabz ettim dese olur.

Mesele: Zeyd'in zevcesi Hind'i duhulden evvel mehrin tamamını Zeyd'e hibe eylese duhulden sonra Zeyd fevt oldukça Hind hibeden rücu' edip muhallefâtından alabilir mi? el-Cevap; alamaz.

Mesele: Halet-i nez'de iken Hind mehrini zevcesi Zeyd'e hibe eylese sahih olur mu? el-Cevap; olmaz.

¹⁷¹ Feyzu'l-Kadir c.IV, 46/4461.

Mesele: Bir başının behresi sipahiye ve bir başının dahi mülk sahibine verilen yerde olan bağ ve bahçenin hibesi sahih olur mu? el-Cevap; sahib-i arz ma'rifetsiz olmaz buyurdu Ebu's-Suud fetvasıdır.

Zina Haddi Babı

Ebu Yusuf'tan sual eylediler, Zeyd zina etti dört şahit adil şahadet ettiklerinde Zeyd'in haddi munderic olmağa çare var mıdır? el-Cevap; buyurdu ki dört şahit şahadet ettiklerinden sonra kadı had ile ya recimle hükmetmeden Zeyd ben zina etmişim diye ikrar **(100-b)** eyleye, Zeyd'in ikrarıyla şahadetleri sakıt oldu. Zira sıhhat-ı şahadet hasmın inkârıyladır, mademki zani zina ile dört kere ikrar eylemeye hadd-ı zina sakıttır. İmam Muhammed katında dört şahit şahadetlerin eda ettikten sonra hükmeder, haddin icrası lazımdır. Ama dört şahit ki üç şahadetlerin eda edip birisi dahi şahadetin tamam etmeden Zeyd zina ile bir kere ikrar eylese bi'l-ittifak Zeyd'den had sakıt olur keza fi'l-Hâşiye-i Ahi Çelebi.

Mesele: Şol yedi zani kimdir ki birisinin katli lazımdır ve birisinin recmi lazımdır ve birisine tam hadd-ı zina lazımdır ve birisine nısf had lazımdır ve birisine te'dib olunur ve birisine dahi tövbe lazımdır ve birisine hiç nesne lazım değildir? el-Cevap; ama şol zani ki katli lazımdır kafirdir ki bir müslimeye zina eylemiştir, şol ki recm-i muhsandır yani evlidir ama şol ki had lazımdır gayr-ı muhsandır ergendir ama şol zani ki nısf had lazımdır **(101-a)** yani değnek vururlar kuldur ama şol zani te'dib olunur nâ balığdır ama şol zani ki tövbe lazımdır şüphe ile vatı' edendir ama şol zani ki hiç nesne lazım olmaz mecnundur.

Mesele: Hind kendi mülk cariyesini zevci Zeyd'e tasarrufuna izin verse Zeyd ol cariyeyi tasarruf etmek helal olur mu? el-Cevap; olmaz zina-ı muhsandır.

Mesele: Bu surette Zeyd cariyeyi tasarruf ettikte Zeyd'in cariyeden oğlu olup Zeyd öldükte ol oğlan Zeyd'e varis olur mu? el-Cevap; zinadan olan zaniden miras yemez Hind'in mülküdür cariyesi gibidir.

Mesele: Zeyd Hind ecnebiyye bana itaat eyle dedikte Hind dahi kaçıp itaat etmeyecek Zeyd tutup selli silah eyledikte Hind havfından itaat eylese Hind zina etmiş olur mu? el-Cevap; olmaz.

Mesele: Zeyd zalim Amr'ı tutup gel şu avrat zina eyle ve illa seni katl ederim diye selli silah eyledikte korkudan Amr'a zina **(101-b)** etmek caiz olur mu? el-Cevap; olmaz, Amr başı verip zinayı terk etmek lazımdır.

Mesele: Er zinasıyla avrat zinasının farkı nedir ki er başın versin zina eylemesin denildi? el-Cevap; erin zinasından bir nice vecihle helak vardır ki alaka kalsa veled-i zinanın nesebi zaniden sabit olmakla dünyada ve ahirette ırz-ı zayı' olmasıyla mirastan mahrum olmakla ve nafakası anası üzerine vacip olmakla veled-i zina helak mertebesindedir. Ama avrat zinadan uşağa kalsa nesebi anadan sabit olur hem anasına dahi varis olur bu ecilden telef-i nefis havfından ikrâhiyle avrata zinaya ruhsat verildi.

Mesele: Bir zalim bir er ile bir avrata zina eylese ve illa sizi lett ederim diye vaîd eyledikte darb havfından zina eyleseler bunlara had lazım olur mu? el-Cevap; darb havfından itaat eden avrata had yoktur ama darb havfından itaat eden ere had lazımdır bu dört **(102-a)** mesele meşarıkt avarız-ı müktesebede munsarihtir.

Mesele: Ol ne meseledir ki Hind zina etti diye dört şahit adil şahadet eylediler kadı hüküm mahallinde iken bir ecnebiyye avratın bir sözü ile şahitlerin şahadeti muattal olup Hind'in haddi sakıt oldu. el-Cevap; şahitler şahadet-i Hind'in zinasına şahadet ettiklerinde Hind dedi ki ben dahi bekar kızım bunlar kizb-i şahadet ederler bana inanmazsanız beni yokladın. Kadı dahi Hind'i yoklatmak için sakiyyeden Zeyneb'e buyurdu ki Hind'i yokla gör bozuktur ya bekar mıdır? Zeyneb yoklayıp Hind henüz bekardır demekle şahadet batıl olup Hind'in haddi sakıt olur.

Mesele: Bu surette Hind bakireye zina ile kazf eden şahitlere hadd-ı kazf lazım olmaz mı? el-Cevap; olmaz zira Zeyneb'in sıdk ihtimaliyle Hind'den hadd-ı zina sakıt oldu Zeyneb'in kezb şüpheyle şahitlerden hadd-ı kazf sakıt oldu. Bu iki mesele dahi *Ahi* **(102-b)** *Hâşiyesi* naklidir.

Sirkat Haddi Babı

Hasan İbn Ziyâd'a (ö.204/819) sual olundu ki Zeyd'in esbab-ı sirka olundu töhmetli mezanni olan Amr'a sual olundu, inkâr ettikte töhmetliye aldığını ikrar etsin diye bazı işkence eylemek mübah olur mu? Buyurdu ki "mâlem yaktau'l lahme ve la yazheru'l azme" yani et kesilmeye ve kemik zuhur etmeye, işkence mübah olur hırsız dövülmeyince esbab-ı zuhur etmez demektir. Ama Sadru'sh-Şehîd (ö.536/1141) fetva

verdi ki dövülmekle ikrar meşru' değildir Hasan'ın cevabı usulümüze muhaliftir *Fusûl*. Ama hadde ve kısasa ve nikâh ve talak ve ı'tâka ikrar etsin diye dövmek ile ya zincire vurmakla ya hapsetmekle ikrarı batıldır bi'l-ittifak *Kadıhân*.

Mesele: Zeyd'in kulu Amr esbab-ı sirka ettiği sabit oldukça Zeyd Amr'ı Bekir'e satsa esbab Zeyd'e tazmin olunur mu? el-Cevap; olunur, Ebu's-Suud.

Yemin Babı

Zeyd Amr'a dedi ki vallahi sen kösesin, Amr dahi vallahi ben köse değilim, bunların hangisi hânis olur? el-Cevap; Amr'ın dişlerin **(103-a)** sayalar eğer otuz iki ise köse değildir Zeyd hânis olur eğer dişleri yirmi sekiz ise kösedir Amr hânis olur *Fetavâ-ı Uyûn*.

Mesele: Zeyd Amr'dan avrat üstüne kız diledikte Amr vallahi avrat üstüne kız vermezim dese Amr hânis olmadan kızı vermeye hile var mıdır? el-Cevap; hile budur ki Zeyd evine gelip avratını hufyeten makbere ya babası ziyaretine göndererek Amr'dan kızı tekrar talep eyleye Amr dahi ben kumalığa kızı vermezim dedikte şol avratım ki makberede darından gayrısı üç talak boş olsun Amr dahi Zeyd avratını boşadı diye i'tikâd edip kızı Zeyd'e verse hem Zeyd'in maslahatı biter hem Amr hânis olmaz.

Mesele: Bir zalim güçle Zeyd'in malını alıp sonra benden talep etmesin diye Zeyd'e yemin verse Zeyd talep ettikte hânis olmamaya hile var mıdır? el-Cevap; Zeyd tenhaca kadıya gelip malını zalim alıp and verdiğini haber verip yeminle kadıyı inandırıp **(103-b)** sonra Zeyd'den sadıkî fuzulî mal zalimden talep ede kadı ilm olmayan malı alıvere Zeyd hânis olmaz zira Zeyd malı asâleten ve ne vekâleten talep etmiş oldu.

Mesele: Yeminle kasemin farkı nedir denilse? el-Cevap; kasem Allah ile ya sıfatulllah ile olan yemine mahsustur vallahi izzetallahi gibi beyan olunmuştur.

Mesele: Yemin-i âmdır hem ismullah ile olur ve hem gayrı ile olur bihakki el-Ka'be ve'l-Kur'an ve bira'si gibi halef lafzı dahi yemin gibi keza fi *Hâşiye Ahi Çelebi*.

Mesele: Zeyd vallahi şu sudan içmeyeyim dese suyu döküp buz olsa buzun yese hânis olur mu? el-Cevap; olmaz, ama buz eriyip su oldukça içse hânis olur.

Mesele: Zeyd dedi ki vallahi yumurta yemeyim gördü ki Amr bir nesne getirip gelir Zeyd'e yine dedi ki vallahi bu senin getirdiğinden yerim dese meğerki Amr'ın yükü yumurta imiş ne vecihle olmak gerek kim hânis olmaya? el-Cevap; Amr'ın yükünden birkaç yumurta alıp tavuk altına koyup cücük yenmeye kabil **(104-a)** oldukça ol cücük yese hânis olmaz.

Mesele: Zeyd dedi ki oğlum olursa vallahi bir aylık namaz kılayım oğlu oldukça ne miktar namaz kılmak gerek kim hânis olmaya? el-Cevap; vitr ile bir aylık feraiz adedince namaz nafil kıla. Ama vitr ile akşam namazı yerine dört rekat namaz kıla zira nafilinin olmaz. Ama bazıları yüz seksen rekat namaz kıla kifayet eder demişler her vakit için iki rekat namaz olur *Gunye*. Malum ola ki yemine müteâllik mesâil-i acîbe üçüncü babda beyan olunmuştur mutâlaa edersen garâibler görürsün.

Kefâlet Babı

Zeyd Amr'ın nefesine üç güne kefil olup hasmı Zeyd'den Amr'ı üç günden sonra talebe kadir olur mu? el-Cevap; üç güne ya beş güne ya on güne kefalet ebedi kefalettir, ne vakit dilerse talep eder keennehü bir kişi avratına seni üç güne boşadım dese talak müebbed olduğu gibi *Kadıhân*.

Mesele: Kadı bir davayı dinleyip şühûduyla **(104-b)** hükmeylemekte sonra kadı şahitleri telbis anlayıp ya telbislerin mukarrar bilip ben hükmümün butlanına hükmeyledim dese kadının hükmü fesholur mu? el-Cevap; davalı sahihaden ve şahâdet-i müstekîmeden sonra kadının hükmü fesholmaz *Kadıhân*.

Mesele: Bir kadı bir meseleyi yani kaziyyeyi dinleyip iki şahit ile hükmeylemekte elli ya yüz adil müslümanlar bu iki şahitler şahid-i zûrdur ve yalan derler şahadet eyleseler şahitler yalan olup kadının hükmü bozulur mu? el-Cevap; eğer bin kişi iki şahidin kezbine şahadet etmeleri ile iki şahit yalan olmaz ve hükm-ü kadı fesholmaz.

Mesele: İki şahidin şahadetiyle kadının hükmü fesholmak yok mudur? el-Cevap; yoktur illa iki meselede vardır birisi iki şahidin şahadetiyle kadı hükmettikte şahitler şahadetinden yalan idik diye tav'an ikrar edeler ve birisi dahi Zeyd gaib falanın vilayetinde **(105-a)** öldü bir cenazesine hazır olduk defin eyledik deseler bu şahadetiyle kadı Zeyd'in mevtine hükmettikten sonra Zeyd gaib sağ ve salim evine

gelse bu iki surette kadının hükmü fesholur “iz leyse’l haberu ke’l ıyân” “Verilen haber, görülen şey gibi değildir.”

Mesele: Kadı iki hasmın birinin evine konup taamın yedikte sonra kaziye-i konuktan canibe hükmeylese hüküm nafız olur mu? el-Cevap; şer’an muvafık dahi hükmetse nafız değildir.

Mesele: Bir kaziye-i kadı şer’a göre diye emir vârid olsa kadı kendisi görmeyip nâibe gönderse şer’le nâib hükmeyledikte hükmü nafız olur mu? el-Cevap; olmaz, sultan tarafından me’zun olmayacak.

Mesele: Bir kaziyye Zeyd kadı şer’le hükmeyledikten sonra Bekir kadı sonra dinleyip hükmetmeye kadir olur mu? el-Cevap; olmaz, Zeyd kadı ettiyse.

Mesele: Bir kadı hasm-ı şer’î olmayan Amr’ın yüzüne bir kaziyyeyi dinlese dahi hükmeylese hükmü nafız olur mu? el-Cevap; olmaz.

Mesele: Zeyd nâib (105-b) min bağde niyâbet etmesin diye emr u varid oldukta Zeyd memnu’ olmayıp niyabet eylese şer’an ona ne lazım olur? el-Cevap; ta’zir-i belîğ ve haps-i medid o ettiği ahkam iptal lazım olur.

Mesele: Kazıyyede şer’ şerif muktedası zahir oldukta amel etmeyip hilafına hükmedip hâkime ne lazım olur? el-Cevap; Allah Teâla şöyle buyurdu: “*Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, işte onlar kafirlerdir.*”¹⁷²

Mesele: Bir kasabanın ya bir köyün makbereleri sığır merası ve yolu olsa sığirtmacı men etmek lazım mıdır? el-Cevap; lazımdır eğer men’ etmezse ta’zir-i şedid ile zecr lazımdır. Eğer kadı men’ olmazsa nehy-i münker terk etmiş olur âsim olur bu yedi mesele Ebu’s-Suud fetvasıdır.

Şahitlik Babı

Hakkullah olan davada Zeyd hem müddeî ve hem şahit olsa şahadeti makbul olur mu? el-Cevap; makbuledir.

Mesele: Sipahi raâyâsı olan köyden gözeşte hakkı talep ettikte raâyâ hakkını zamanında verdiklerine birisi için ettikleri şahadet makbul olur mu? el-Cevap; (106-a) makbuledir adiller ise ahirden şahadet muteazzira olduğu için.

Mesele: Zeyd imamla Amr hatîp bir hususa şahit oldukta hasmından havf edip ya muddeiyeye arz edip vakt-i husumette şahadetlerini ketm eyleseler mezburlara

¹⁷² Maide 5/44.

ne lazım olur? el-Cevap; imametten ve hitabetten azle müstahak olduklarından gayrı küfre yakîn kebire irtikâb etmiş olup ukubet-i azimeye müstahak olur. Zira Hak Teâla “*onun kalbi günahkârdır*”¹⁷³ diye nispet buyurmuştur. Kalbin asim-i ekseri ya küfürdür. Allah Teâla şöyle buyurdu: “*Kim onu gizlerse, bilsin ki onun kalbi günahkârdır*”¹⁷⁴ ilâ ayet.

Mesele: Yüz yıllık nesep hususunda altmış yetmiş yaşında olanlar tesamu’la şahadetleri makbule olur mu? el-Cevap; olur.

Mesele: Tahiyatı bilmeyen Zeyd’in şahadeti makbule olur mu? el-Cevap; makbuledir.

Mesele: Kafir köyünde fevt olan müslümanın varisi bulunmağın beytu’l-mâl emin-i tereke’i kabz ettikte Amr malı beytu’l-mâldan şer’an almaya kadir olur mu? el-Cevap; olur Ebu’s-Suud.

Kerahet Babı

Sual olsa ki **(106-b)** bağ ve bostan ya ekine cümcüme yani eşekbaşını bir sıırığın başına bekidüp bağ bostanın bir görünen yerine dikmek caiz olur mu? el-Cevap; olur, zira yüksekte olduğu için ol nazar ona dokunup bed nazarın sureti geçer ondan bostana ve ekine dokunur. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “*Arazilerinizi koruyunuz ve orada cümcümeleri çokça bulundurun zira onlar bakışı defederler*”¹⁷⁵ *Fusûl*.

Mesele: Ayak yolu üzerinde evde namaz kılmak caiz midir? el-Cevap; ayak yolu olan evde namaz kılmakta kerahet yoktur kokusu gelmezse, ya duvar ardında olsa, *Fusul*.¹⁷⁶

Mesele: Şifa için Kur’an’dan ya Allah’ın isimlerinden bazı nesneye hasta için yazmak ya okumak ya efsun eylemek caizdir. Ama rahiplere müracaat edip İncil’den okutmak ya efsun ettirmek ya yazdırıp götürmek caiz olur mu? el-Cevap; İmam Âzam katında caizdir. Zira İncil dahi aslında Kitabullah’tır. İmam Malik katında caiz değildir. Zira ihtimaldir ki mensuh olanı yazmış ola keza fi *Kitâb-i Hayâtü ’l-Hayavân*.

¹⁷³ Bakara 2/283.

¹⁷⁴ Bakara 2/283.

¹⁷⁵ Kaynağı bulunamamıştır.

¹⁷⁶ Bu mesele bizim asıl olarak çalıştığımız nüshada bulunmamaktadır. Ancak Süleymaniye Kütüphanesi Veliyüddin Efendi Bölümünde bulunan nüshada yer almaktadır.

Mesele: Zeyd sabi sünnetlendikte mu'taddan eksik kesilmiş olsa tekrar kestirmek lazım olur mu? el-Cevap; olmaz.

Mesele: Hamamcı küfeyle ya edebhâne (107-a) ayağıyla suvarılan yemiş huzrevâtın ekli şüphesiz caiz midir? el-Cevap; caizdir, ama ehl-i takva tenâvül etmese evladır.

Mesele: Afyon ve esrar satmayı adet eden Zeyd'in kesbi helal olur mu? el-Cevap; olmaz meğer ki afyonu tiryakiye veya tabibe sata.

Mesele: Gayr-ı cihetten kar ve kesbe kadir olmayıp afyonu satmayı adet idenin kesbi helal olur mu? el-Cevap; helal haram gözleyen ona yapışmış ebvâb-ı rızık meftûhtur.

Mesele: Muhattem dedikleri harir kuşağı ricale kuşanmak helal olur mu? el-Cevap; harîr-i sırf ise haramdır.

Mesele: Ricâlden sâfi harir kim ki adet edip bilâ tövbe olan kimseler bifazlillahi cennete girdikte cennet libasların giymez sahih midir? el-Cevap; “Dünyada ipek giyen ahirette ipek giyemez.”¹⁷⁷

Mesele: Kadimden hâli yatan yere ev bina etmek için kazdıktaki makbere çıktıkta onun üstüne ev bina etmek caiz olur mu? el-Cevap; müslüman makberesi ise caiz olmaz.

Mesele: Bir zımmî kafir (107-b) bir ineğe cima' eylese ol ineğin sütün ve etin yemek helal olur mu? el-Cevap; helaldir ineği yakmak gerek dediklerinin aslı yoktur.

Mesele: Zeyd Amr'a uğradıkta selam yerine aşk olsun dese ne lazım olur? el-Cevap; bu söz ehl-i islam mekâlesi değildir Hak Teâla'nın ta'yin ettiği tahiyye-i selamı terk edip onun yerine bir bid'î söz söylemek küfre karib lafz-ı mühmiledir.

Mesele: Peygamber'e hitaben, Allah sizden razı olsun sizin şu konudaki sözünüz nedir? Müslüman beldelerde özellikle Haremeyn-i Şerifeyn'de içilen kahveler konusunda sizin sözünüz nedir? Helal midir? Harama mıdır? el-Cevap; Ehli fücurun alışkanlık haline getirdiği gibi bunun mubahlığına fetva vermek Allah'tan korkan kimsenin yaklaşabileceği şey değildir, on mesele Ebu's-Suud fetvasıdır.

¹⁷⁷ Buhârî, “Libâs”, 25; Müslim, “Libâs”, 11.

Av Babı

Ashab-ı Resulullah'tan avcılık ilmini kim öğretmiştir ve evvel sayda kim mübaşeret etmiştir denilse? el-Cevap; Adiyy bin Hâtim Tâî (ö.68/687) nam-ı sahabidir Radıyallahu Teâla anhü Hazreti Aleyhisselam sayd ilmini ve hall u hurmetin ona ta'lim **(108-a)** eylemiştir. Ümmet-i Muhammed avcılarının pîri ve pîş-i kudmü Adiyy'dir, İmam Ali dahi ava gitmek rivayeti vardır.

Mesele: Bir ava bismillah deyip okla ya bir yalmanlı ağacıyla vurup öldürse ol helal olur mu? el-Cevap; dokundukta ve eğer çok kanı çıkarsa helaldir kanı hiç çıkmazsa haramdır, kelb-i muallem dahi buncaleyindir ki kelb-i muallem bismillah ile şikara salınsa tutup dişi ile ya tırnağı ile az ve çok kanatıp öldürse dahi sahibi gelinceye dek imsak eylese yani yemese helaldir. Allah Teâla şöyle buyurdu: *“Avcı hayvanların sizin için tuttuklarını yiyin.”*¹⁷⁸ Bu surette saydı diri bulsa boğazlamak vaciptir. Eğer sahibi varıncaya dek kelb bazı yerini yese yahut kelb boğup öldürse kanı çıkmamış olursa bu iki surette yenmez murdardır.

Mesele: Bir muallem doğanı kuşa salsalar ve vurup tutup öldürüp dahi yemeğe başlasa ekli helal olur mu? el-Cevap; helaldir, zira doğanın muallemi avın ettikte gelmektir kelbin muallemi **(108-b)** tuttuğu avı yemeyip imsak eylemektir.

Mesele: Zeyd bir geyiği bismillah deyip okuyla ya tüfikle vurup ardınca gidip ölmüş bulsa helal midir? el-Cevap; helaldir, meğer ki talebinde oturmuş ya yatmış ya gayrı nesneye meşgul olmuş ola bu taktirce yenmez.

Mesele: Zeyd bir şikarı vurup zebun ettikte can acısıyla kaçarken Amr dahi vurup ölse ol sayd helal olur mu? el-Cevap; olmaz haramdır. Zira Amr vurmasa Zeyd'in darbıyla öldürdü yahut ele girerdi koyun gibi keennehü koyunu okuyla vurup öldürse yenmezdi bu dahi öyledir meğer Zeyd evvel vurduktan ölürse yine, dokunmayıp sayd kaçıp kurtulmak mukarrer olup Amr'ın vurmasıyla ölse helaldir.

Mesele: Bir surette çünkü Amr Zeyd'in helal saydını haram eyledi Zeyd daman çeker mi? el-Cevap; Amr Zeyd'e geyiği yaraladığı için kıymetin çeker meğerki Amr vardıktan sonra geyik diri iken yetişip boğazlayalar **(109-a)** helal olur keza fi't-Tuhfe ve Şerhihâ.

¹⁷⁸ Maide 5/4.

Zebâiyih Babı

Boğazlanacak davarın kaç ayağını bağlayıp ve hangisini boş komak gerektir ve müstehâbtır. el-Cevap; üç ayağını bağlayıp kış ayağın sağın boş koyup sol yanına yatırtmak gerektir.

Mesele: Hayvanı boğazlarken bismillah demek müstehâbtır ya sünnet midir ya vacip midir denilse? el-Cevap; vaciptir, bismillah ve Allahuekber dahi caizdir ve gayrı söz söylemek haramdır.

Mesele: Boğazlarken bismillah kastında iken besmeleyi unutup boğazlasa helal olur mu? el-Cevap; olur, Peygamber Aleyhisselam buyurdular: “*Ümmetimden hata ve unutmaya affedilmiştir.*”¹⁷⁹

Mesele: Besmeleyi kasıtlı terk edip boğazlasa mezbuh helal olur mu? el-Cevap; olmaz, Allah Teâla şöyle buyurdu: “*Üzerine Allah'ın adının anılmadığı kesilmiş hayvanları yemeyin.*”¹⁸⁰ Boğazlananın kanı çıkmasa helal olur mu? el-Cevap; helaldir ve eğer kanı çıksa ama dinmese haramdır.

(109-b) Mesele: Bir sağ hayvan boğazlansa depinse ama kanı akmasa helal olur mu? el-Cevap; helaldir zira şayet ki mercemin ya unnâb yaprağın yemiş ola bunlardan yiyen hayvanın kanı koyulup uyuşur akamaz olurmuş.

Mesele: Bir hasta hayvan boğazlansa oldukça bilinmese ki boğazlandı da mı öldü yoksa boğazlanmadan mı öldü ne ne alamet ile bilinir ve ne alamet ile yenmez denilse? el-Cevap; alametleri budur ki öldükte ağzı açık ise yenmez yumuk ise yenir yahut ayakların uzatmış ise yenmez kendine çekti ise yenir yahut tüyü yatmış ise yenmez dik durur ise yenir hiline ve rahmetine bu alametleriyle istidlal olunmak boğazlanırken hayatı mematı bilinmediği taktircedir, ama boğazlanırken hayatı malum olsa helaldir mezbuh bu haletlerden ne haletiyle ölürse ölsün keza fi'l-Hizâne.

Udhıyye Babı

Bir zımmî Zeyd müslimin kurbanın besmele ile boğazlasa şer'an kurbanı geçer mi? el-Cevap; kurban yerine geçmez ama eti helaldir.

¹⁷⁹ Feyzu'l-Kadir c.IV, 46/4461.

¹⁸⁰ En'am 6/121.

(110-a) Mesele: Zeyd müslim kurbanından ve gayrı sadakâtından karındaşı Amr zımmîye vermek caiz olur mu? el-Cevap; zımmîyye zekat ve nezir kurbandan vermek caiz değildir gayrısı caizdir.

Mesele: Zeyd müslimin mahallesine zımmî komşuları olsa zımmîlere dahi udhiyye kurbanından üleştirmek caiz olur mu? el-Cevap; olur, ama lâyük budur ki müslümanlara kuvvet taat ola akçe sadakası gibi değildir, bu üç fetva Ebu's-Suud'undur.

Mesele: Zeyd udhiyye için bir kurbanı müheyyâ eyledi nahr günü gelmeden kuzuladı nahr günü kuzuyu dahi boğazlamak lazım olur mu? el-Cevap; eğer fakir ise kuzuyu anasıyla bile boğazlamak lazımdır eğer gani ise ancak anasını boğazlamak vaciptir kuzusu kendine kalır.

Mesele: Eğer sual olunursa zâhıran kıyas bu idi ki bu hükmün hilâfı ola? el-Cevap; fakirin zimmetine udhiyye vacip değil idi udhiyye için koyun almağıyla koyunu boğazlamaya iltizâm etmiş oldu ol **(110-b)** iltizâm koyunun cüz'üne dahi sirâyet eyledi hilâf-ı ganînin ki udhiyye lüzumu şâri' tarafındandır lüzumu ancak enesine münhasırdır, keza fi *Kitab-i Necmeddin en-Nişabûrî* (ö. 634/1237).

Diyyât Babı

Ol ne meseledir ki Amr Zeyd'i bir kere vurmakla Zeyd ölmedi bununla beraber Amr Zeyd'e dört diyet-i kâmile verir. el-Cevap; Amr ve Zeyd'in başına bir tokmakla vurmuş Zeyd'in gözleri görmez kulakları işitmez ve dili söylemez olup akli dahi gidip ve mecnun olmuş bu dört afetlerin her birisi için şer'imizde bir diyet verir diyet-i kamile olmak üzerine Hz.Ömer R.a. böyle buyurdu keza fi'l-*Fusûl*, yahut Amr Zeyd'in başına kaynar su koyup bu dört nimet zayi' olsa ama Zeyd ölmese bunda dahi dört diyet-i kamile vardır.

Mesele: Sünnetçi bir oğlanı sünnetledikte hatâen pelidin bile kesmiş oğlan öldü sünnetçiye ne lazım olur? el-Cevap; nısf diyet lazım olur, eğer oğlan ölmese bütün diyet lazım olurdu, eğer pelidi kesilen kul ise dahi ölse nısf kıymeti lazım olur, eğer ölmese **(111-a)** tamam kıymeti lazım olurdu *Nevâzîl*.

Mesele: Zeyd Amr'ı yaralasa bir bağı aslanın önüne itse aslan Amr'ı yaralasa ve helak eylese diyetten ya kısastan Zeyd'e ne lazım olur? el-Cevap; ne

diyet ve ne kısas lazım olur lakin Zeyd'e ta'zir-i veci' edip hapse koyalar müddet-i medîd hapiste yata ta hakim kendi rü'yeti ile çıkarıncaya dek *Fusûl*.

Mesele: Bir zalim bir adamı silah ile kovalarken karşıdan bir adam gelirken kaçanı tutup ol zalim gelip ol adamı öldürse katile ve tutana ne lazım gelir? el-Cevap; katil kısas olunup tutana hapis lazım olur. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “*katili öldürün ve hayini de ölünceye dek hapsedin.*”¹⁸¹

Mesele: Zeyd Amr'ı bir eve hapsedip yemek ve içmek vermeyip Amr açından ölse Zeyd'e ne lazım olur? el-Cevap; hiç nesne lazım olmaz, İmam Âzam katında darb-ı şedîd haps-i medîd lazım olur. Zira telef-i nefis açlıktan öldü taam vermeyene daman yoktur. Ama İmameyn katında **(111-b)** diyet lazım olur.

Mesele: Bir gün Hind kendi evi içinde evladıyla maktul bulundukta ehl-i karyeye diyet lazım olur mu? el-Cevap; kendi mülkündedir lazım olmaz. Bu hususta ehl-i karyenin şahadetleri makbuldur.

Mesele: Zeyd bir mevzuda maktul bulunup Amr mecnun “Zeyd'i ben öldürdüm” diye itiraf eylese Amr'a ne lazım olur? el-Cevap; kısas olunmaz diyet dahi olunmaz zira mecnunun ikrarı lagvdir.

Mesele: Amr mecnun kısas olunmuş olsa Amr'ın verisesi diyet talep edip almaya kadir olur mu? el-Cevap; mecnunun mecnunluğunda şüphe varsa almazlar.

Mesele: Zeyd Amr'ın zevcesi Hind'in yoluna çıkıp güç etmek istedikte Amr dahi Zeyd bî-ihtiyar vurup mecruh ettikte Zeyd Amr'dan cerahat erîşi alıp cerahati ovulduktan sonra bir yıl kadar sağ olup bağde ol cerahat yine açılıp Zeyd fevt olsa Amr'a diyet lazım olur mu? el-Cevap; olmaz, Amr gayret ile vurduğu **(112-a)** saat dahi ölmüş olsa dahi hederdir ol cerahat erîşini dahi geri alır Amr kendi ihtiyarıyla vermediyse.

Mesele: Zeyd sabi Amr sabinin bir gözün çıkarıp Amr sabi dahi Zeyd'in bir dişin çıkarsa mezbur sabilere ne lazımdır? el-Cevap; kendi mallarından ettikleri cinayetlerin diyetleri lazımdır. Eğer şimdi malları yok ise bülüğdan sonra kazandıkları maldan Zeyd Amr'a beş yüz dirhem gümüş kor erîşi verir Amr'dan Zeyd beş yüz dirhem gümüş alır.

¹⁸¹ Benzer lafızlarla olan rivayet için bkz. Beyhâki, *Sünenü'l-Kübrâ*, c.VIII, s.51.

Mesele: Amr'ın tahriki ile Zeyd Beşir'i öldürse Amr dahi kanda Zeyd ile şerik olur mu? el-Cevap; olur, ama Zeyd kısas olunup Amr ta'zir-i şedidden sonra müddet-i medîd zindan çekmek gerektir.

Mesele: Ol ne kastla katldir ki Zeyd Amr'ı kastıyla öldürdü Zeyd'e kısas caiz değildir diyet lazım olur. el-Cevap; ata oğlunu kastıyla öldürdü hakk-ı übüvvet için kısas caiz olmayıp müminin demi **(112-b)** heder olmasın diye kısastan diyet bedel olur.

Mesele: Zeyd Amr'a livata kastına altına alıp Amr kurtulamayıp Zeyd'i bıçak ile dürtüp öldürse Amr'a ne lazım olur? el-Cevap; nesne lazım olmaz.

Mesele: Bu surette Amr'dan bir tarik ile kurtulmadım dahi vurdum öldürdüm diye yemin eylese tasdik olunur mu? el-Cevap; olunur, kimse ona duhül ve taarruz edemez.

Mesele: Bir karyede maktul adam bulunup ehl-i karyeye diyet salındıkta katl vaktinde seferde bulunan Zeyd'e dahi diyet hususu salınır mı? el-Cevap; Zeyd'in evi ol karyede ise salınır.

Mesele: Zeyd'in kulu Amr Bekir'i vurup iki dişini çıkarsa Zeyd'e ne lazım gelir? el-Cevap; dişlerin diyetine Amr'ı verecek kurtulur.

Mesele: Köyden dışarıda arz-i mîride olan Zeyd'in mülk ve bahçesinde bir adam maktul bulundukta katil malum olmasa Zeyd ol bahçede sâkin dahi olmasa Zeyd'e diyet lazım olur mu? el-Cevap; olmaz. Bu on mesele Ebu's-Suud'dur.

(113-a) Daman Babı

Sual olunursa ki hanefiyyûn katında had ile daman cem'i caiz olur mu? el-Cevap; olmaz, illa üç meselede caizdir. Birisi Zeyd Amr'ın bekar cariyesine zina edip bekaret bozsa zina için Zeyd'e vurulur bekareti izalesinden ötürü noksan semene daman çeker. İkinci Zeyd bir zımmînin hamrını gasp edip içse şurbundan ötürü had hadd-i şurb vurulur hamrın kıymetin zımmîye daman çeker. Üçüncü bir fasık üvey anasına hâşâ zina eylese avrat babasından tefrik olunur zina için ol fasika vurulur avratın babasından olduğu mehri babasına babasına daman çeker, *Fusûl*.

Mesele: Zeyd bağa su saldıktı ihmal edip aşağı tarafından ki Amr'ın bağına su tecavüz edip zararına Zeyd daman çeker, tarlasından öte ateş salıp ihmal eyledikte ateş gayrının mülkünden tecavüz edip zarar eylese daman çekmez, farkı nedir

denilirse? el-Cevap; suyun (113-b) tabiatı alçağa akmaktır taaddî suyu salından oldu, ama ateşin tabiatı uçurulmasa sakın olmak idi gayrının mülküne tecavüz eylemek rüzgarın tahriki iledir taaddî rüzgardan olmuş oldu.

Mesele: Zeyd'in davarı Amr'ın ekinine ziyan eylese daman lazım olur mu? el-Cevap; ziyanlığı gündüz ise daman yoktur eğer gece ile etse daman çeker. Zira gündüz ekin beklemek ekincinindir, gece davarını yoklamak ve bağlamak sahibinindir.

Mesele: Zeyd Amr'ın evine icazetsiz davarın bağlasa Amr dahi çözüp dışarı bağlayıp davar zayi' olsa daman olur mu? el-Cevap; olmaz, *Vâkıat*.

Mesele: Zeyd bir yerde otururken Amr Zeyd katında bir meta'ın koyup şunu gözle demedi Zeyd dahi koyma demedi, meta' zayi' olsa Zeyd daman çeker mi? el-Cevap; çeker zira meta' Zeyd'in katında vedi'attır *Kadıhân*.

Vedi'a Babı

Zeyd ile Amr bir meta'ı Bekir'in katında emanet koyup dediler ki ikimiz bile gelmeyince yalnız (114-a) birimize verme deyip gittiler sonra Amr yalnız gelip meta'ı talep ve bir hile ile iki müslümanın yanında alıp gittikten sonra Zeyd dahi gelip yalnız meta'ı talep ettikte Bekir'e damanda kurtulmanın tariki nedir? el-Cevap; Bekir Zeyd'e diye ki yalnız sana vermezim yoldaşın ile bile gelmeyince Zeyd Amr'ı getirirse de getirmezse de Bekir damandan kurtulur, *Fusûl*.

Mesele: Zeyd meta'ı Amr'ın yanında emanet koydu bağde zaman Amr dahi ol meta'ı Zeyd'in haberi yok iken evine koydu ya iyâlinin birine verdi dahi meta' zayi' oldu Amr daman çeker mi? el-Cevap; çeker zira sahibinin kendisine vermedi. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “*Emanet sahibinden başkasına teslim edilmez.*”¹⁸² Ama müsteîr ariyeti böyle eylese daman çeker.

Mesele: Zeyd hamama girip hamamcının yanında soyunup girip ya yıkanıp çıktıkta hamamcıyı uyur bulup libası zayi' olmuş olsa hamamcıya daman var mıdır? el-Cevap; eğer hamamcı yatıp uyursa daman (114-b) çeker, eğer otururken uyursa daman yoktur.

¹⁸² Benzer lafızlarla yapılan rivayet için bkz. Ahmed b. Hanbel, 3/37. Ayrıca benzer mana ile yapılan rivayetler için 'Eddi'l emânete ilâ meni'temene. Emaneti sana veren kişiye geri ver' bkz. Ebu Davud no:3535, Tirmizi no:1264.

Mesele: Bir cemaat bir yerde otururken birisi feracesini koyup maslahatına gittikte gelip gördü ki yoldaşları gitmiş feracesi zayı' olmuş yoldaşları daman çeker mi? el-Cevap; bir yerden gittiler ise cümlesi daman çekerler eğer bir bir gittiler ise sonra giden daman çeker.

Şartu'l-Ukud Babı

Bir avrat zevci Zeyd'e dedi ki mehrimi sana bağışladım beni boşamayacak olursan. Zeyd dahi kabul ettim dese hibesi sahih olur mu? el-Cevap; hibesi sahih şartı fâsiddir. Yani Zeyd avratı boşasa mehrini almaz.

Mesele: Zeyd Amr'dan bir at satın alıp semen ve kabz mebi' ettikten sonra Zeyd pişman olup Amr dedi ki ikale ile geri alırsan atını bahasına birisine mehl vereyim dese Amr dahi ikale ile atı geri aldı şart sahih midir? el-Cevap; ikale sahih şart fâsiddir. Zeyd fevri kıymetin Amr'dan alır.

Mesele: (115-a) Zeyd Amr'dan bir kaftan alıp evde göstereyim eğer beğenmezlerse kaftanı bugün sana getireyim dese eğer getirmezsem bil ki makbuldür dedi, beğenmedikleri taktirce ol gün iletme şartı sahih olur mu? el-Cevap; şart batıldır, ol gün iletme ertesi yahut ertesi iletse yine Zeyd reddedebilir.

Mesele: Bir meta'ı satın alıp üç gün muhayyerlik şartı eylese ve sonra dese ki eğer meta'ı bugün sana getirmezsem bil ki makbuldür. Muhayyerlik makbul olur mu? el-Cevap; şart batıldır, muhayyerlik bakidir.

Mesele: Zeyd Amr'a borcu için bir meta'ı rehin koydukta Amr dese ki rehini alırım şu şartla ki zayı' olursa meccanen gide Zeyd dahi öyle olsun dese zayı' oldukta meccanen gider mi? el-Cevap; şart batıldır rehin helali olsa müstevfiyen li deynehû (borcunu eksiksiz öder) olur, keza fi *Şerhi'l-Kenz*.

Vasiyet Babı

Zeyd merid vasiyet edip dese ki malımın 1/3'ünü ruhum için taam ilen müslümanlar yesinler ol taam kime mubah **(115-b)** olur? el-Cevap; bu vasiyet-i mutlakadır, fukara ve agniya ve varisler ve hem her kim taama hâzır olursa yemek caizdir. Eğer ruhum için taam ilen fukara yesinler dese bu vasiyet-i mukayyededir bu taam fukaraya mahsustur gani olanlara yemek haramdır. Bu vasiyet-i mukayyede

vasi agniyaya dahi yedirse agniyanın yediğın vasi daman çeker bi'l-ittifak. Zira vasi masrafına sarf etmemiş oldu, *Gunye*.

Mesele: Eğer vasiyet-i mukayyede taama davetsiz agniya hâzır olsalar bunları meclisten kaldırmak ya taam vermeyip mahrum eylemek müminlere cefa ve tahcilden hali değildir. Bu zaruretiyle agniya yemeğe mubah olmaya tarik nedir denilse? el-Cevap; tarik budur ki vasi mecliste agniyayı bir araya başka cem' eyleye dahi taam pişirdikte vasi kazanı ile ve ekmeği ile fukaraya teslim edip bu can aşısı ve ekmeği cümle sizindir helalice hakkınızdır agniyanın bundan hakkı yoktur ama bunlarda konuklanmanızda bulundular bunlara dahi bir iki kap taam **(116-a)** verirsiniz kendi mürüvvetinizdir diye fukaradan dahi birkaç kap taam agniyaya tav'an rızalarıyla alınıp "devletliler biz sizin nimetlerinizi çok yemiştik siz dahi bugün bizim konukluğumuzda bulundunuz" taama bismillah ilen deyip taamı önlerine kosalar agniyaya dahi tenâvül mubah olur inşallah. Zira rızayla fukaranın taamın yemiş olurlar. Abdullah bin Ömer en-Neseî (ö.537/1142) rahmetullahi aleyh buyurdu ki; bu mukayyed vasiyette verisenin ecnebilerin agniyası yemek haramdır. Zira mahzan fukaranın hakkıdır meğerki musî kendisi agniyanın salahasından yirmi otuz ya kırk miktarı kimseleri veya esamisiyle falanı ve falanı diye ta'yin edip çağırın fakir ile bile yesinler diye vasiyet eyleye. Bu taktirce musînin ta'yin ettiğî agniyaya dahi helal olur Durar Gurar.¹⁸³ Bu meselenin bilinmesi vaciptir hal bu ki insanlar bundan gafillerdir.

Mesele: Sual olunursa 1/3'ten ziyade ile vasiyet caiz olur mu? el-Cevap; olmaz, meğer ki verise tav'an **(116-b)** razı olalar. Ama veriseye şefkat edip 1/3'ten aşağı 1/4 mal ya 1/5 mal vasiyet caizdir, *Hizâne*.

Mesele: Sual olunursa ki meyyitin verisesi fukaradan olsa 1/3 malın vasiyet etmek mi efdâldir ya vasiyeti terk edip 1/3 malı dahi veriseye koymak mı efdâldir? el-Cevap; eğer verisenin her birine onar bin akçelik hisse düşerse 1/3 malın vasiyet etmek efdâldir ve müstehâbtır. Ve eğer bu kadar meblağ düşmezse verisesi dahi nefsinde fukara olsa vasiyeti terk efdâldir. Zira verise-i fukara yediğinden meyyite hem sadaka sevabı hâsıl olur ve hem sıla sevabı. Ama ecnebi fukaranın yediğinden meyyite ancak sadaka sevabı hâsıl olur.

¹⁸³ Duraru'l-Hukkâm fi Şerh Gurari'l-Ahkâm. Molla Hüsrev (ö.885/1480).

Mesele: Zeyd'in verisesi olmamağın cemi' malını vech-i hayrata vasiyet eylese nafiz olur mu? el-Cevap; olur, zira insan malının malikidir, nice dilerse tasarruf eder eğer meyyit cümlesin vasiyet ettikte beytü'l-mal bazısını alsa haram mahzudur, bu vasiyette beytü'l-malın gerek ihtiyacı olsun gerek olmasın beraberdur **(117-a)** *Hizâne*. Zeyd 1/3 malın ruhu için vasiyet ettikte kadı 1/5 vasiyet benimdir diye yüzde yirmisini almaya kadir olur mu? el-Cevap; bir habbesin almayız haram sırftır eğer helal i'tikad ederse kafir olur.

Mesele: Zeyd mard-ı mevtinde karındaşı oğlu Amr'a 1/3 malından bin akçe veresiz diye vasiyet eylese Zeyd fevt oldukça Amr'a 1/3'nden bin akçeyi aldıktan veraseti cihetinde dahi hakk-ı şer'iyenin almaya kadir olur mu? el-Cevap; musiyle varis olucak ancak mirasın alır vasiyetten bir habbe almayız bu iki mesele Ebu's-Suud'undur.

Mesele: Zeyd bostanın gallesini fukaraya sadaka olsun diye vasiyet eylese vasiyet halinde yemiş gallesi ol sene yetişeceği dahi fukaranın olur mu? el-Cevap; olur, ama bostanın semeresin yani yemişin vasiyet eylese el-ên yetismese mahsudur yetişeceği veriseninkidir farkı nedir denilirse? el-Cevap; galle lafzı bahardan güze dek yetişene **(117-b)** ıtlak olunur. Ama semere el-ên yenmeye kabil olan fakiheye denilir ve her semere galledir ama her galle semere değildir.

Mesele: Bu dahi bunun naziridir ki hiç verisesi olmayan Zeyd merîd cemi' malım fukaraya sadaka olsun dese zekat malına mahsustur gayrı emlak beytü'l-malındır. Ama cemi' mal mülküm sadaka olsun dese tasarrufunda olan cümle mülkü yani evi ve bahçesi ve bağı ve kap kazanı ve örtü ve döşegi ve bindiği atı ve koştugu öküzü ve ineği bunlarda zekat yoktur. Bunların ve zekat lazım olanın cemi'isi fukaranın olur. Zira mülk âmdır ve her mal mülk değildir, bu iki mesele Necmeddin'indir.

Malum ola ki mümine lazımdır namaz keffâretinden gayrı keffâretin ve gayrı hayratın hal-i hayatında kendi eliyle eda eyleye. Hazreti Aleyhisselam buyurdu ki; öldükten sonra vasiyet ile yüz altın üleştirmeğden eliyle bir akçe sadaka vermek hayırlıdır,. Zira ki hayatında **(118-a)** verdiği kendi yanından verir öldükten sonra verilen verise yanından verilir. Hadis-i Şerifte varid oldu ki “vasiyet ile verilenin misali, bir kimse bir kap taamı yiyip doyduktan sonra fazlasını sadaka eyleyen kimse gibidir. Ama hal-i hayatında verdiğinin misali, bir aç kişi eline bir kap nefis taam

girdi iştah ile yemeğe mübaşeret ettikte bir kendinden aç kişi görüp kendinin dahi taam arzusu ve iştahı var iken taamı kaldırıp ona isar eden gibidir.” Bu iki misalin beyninde yer ile gök kadar fark var. Onun için Hak Teâla it’amını böyle isâr edenleri methedip buyurdu ki “*Onlar içleri çektiği halde, yiyeceği yoksula, öksüze ve esire yedirirler*”¹⁸⁴ ve bir ayette dahi “*Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerinden önde tutarlar*”¹⁸⁵ manası ulemaya malumdur ve hem yukarıda beyan olunmuştur.

Mesele: Sual olunursa kişi öldükte malı veriseye intikal edecek meyyitin ruhu için nesne vermeyip cümlesin beyne’l-veriseye taksim etmeye **(118-b)** kadir olur mu? el-Cevap; meyyit vasiyet etmeyecek, olur.

Mesele: Eğer meyyit malının nısfını ya cümlesini vasiyet etmiş olsa verise 1/3’ten artığın vasiye vermeye kadir olur mu? el-Cevap; olur, ama 1/3’ü vasiyet ettikte 1/3’ü vermemeye kadir olmazlar Hak Celle ve Alâ Kemâl-i Rahmetinden kullarında hayatında malıyla hayrat edemeyenler bari öldükte malından dibelik mahrum olmasınlar diye 1/3 malın meyyite bağışladı. Pes vasiyet ettikte 1/3 malın meyyitin hakkı oldu verise vermemeye kadir değillerdir. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “*Allah ahiretinizi imar etmesi için amellerinizde fazlalık olsun diye malınızdan üçte birini sadaka olarak vermenize izin vermiştir.*”¹⁸⁶ vasiyet mesailinden çok mesele bab-ı evveldeki fasılda zikrolunmuştur.

Ferâiz Babı

Zeyd Hind’e zina ettikte zinadan Hind yüklü oldukta Zeyd müzniyesi Hind’i nikâh ile alsa birkaç aydan sonra Zeyd fevt oldukta ol zinadan olan oğlan Zeyd’den mirası yer mi? el-Cevap; eğer oğlan nikâhtan altı **(119-a)** ay tamamından sonradan doğdu ise nesep Zeyd’den sabittir miras yer. Eğer altı ay tamam olmadan doğdu ise miras yemez, zira nesep sabit olmaz.

Mesele: Zeyd ile Amr’ın müşterek cariyesinden bir oğlan oldukta adını Beşir verdi ki ikisi bile Beşir bendendir diye dava eylediler ikisi öldükte Beşir hangisinin olur ve hangisinin mirasın yer denilse? el-Cevap; ikisinden bile Beşir

¹⁸⁴ İnsan 76/8.

¹⁸⁵ Haşr 59/9.

¹⁸⁶ İbn Mâce, “Vesâya”, 5.

kamil mirasın yer ona herhangi bir ta'yn yoktur birisinin nesebinden oğlu olup birisinden mukirr lî bi'n-neseb (nesebini ikrar eden) tarikiyle olur keza fî *Zav'i Sirâc*.

Mesele: Sual olunursa ki bu surette ikisinden bile miras yediği ol iki şerikin Beşir'den gayrı varisleri olmamaktadır ama Zeyd ile Amr'ın Beşir'den gayrı varisleri olsa Beşir'in mirasın nice olur denilirse? el-Cevap; ikisinden bile miras yemez *Bezzâziye*'de. Faslı hamisde bunun emsali beş meselede miras yemez diye zıkr olunmuştur. Birisi Zeyd müslüman Amr zımmî sabileri **(119-b)** emzirmeye Hind'i daye tuttular müddet-i rada' tamam olmadan Zeyd ile Amr öldü lakin müslümanın veledi hangisidir ve zımmînin hangisidir bilinmedi sabinin ikisi bile müslümandır Zeyd ile Amr'dan miras yemezler mahrumlardır. İkinci Zeyd fakir bir tıfil kızını harcından kaçıp gece ile mescid kapısında bıraktı sabah pişman olup kızını almaya vardıkta yanına bir kız dahi komuşlar kendi kızı hangisidir bilemedi bu halde Zeyd öldü bu kızların hiç birisi Zeyd'den miras yemez. Zira neseb sabit olmadan ecnebiye varis olmak lazım gelir bu üçünü dahi *Bezzâziye* nakl eylemişlerdir.

Mesele: Ol ne asidir ki babasını kasd ile katletti kısas lazım gelmedi ve hem babasına varis oldu bununla beraber katl mirasa mani'dir. el-Cevap; Zeyd'in babası Amr bağı olup babasının isyanın ve şerrin def' için babasını öldürse bu katl hakkıyla katldır mirasa mani' olmaz.

Mesele: Ol ne asidir ki babası adili katl eyledi kısas lazım olmadı mirastan **(120-a)** mahrum oldu? el-Cevap; Amr bağı olup kendini muhik i'tikad eyledi huruc eyledi babası Zeyd oğlu Amr'ın hevasına mutabaat etmedi diye oğlu babasını öldürdü hal bu ki oğlu Amr biz muhik babam muhtaldır der. Nitekim bugâtın i'tikadı budur. İmam Âzam ile İmam Muhammed katında Amr babası Zeyd'den miras dahi yer kısas dahi olunmaz keza fî'l-*Hidâye*.

Mesele: Zeyd öldü avratı Hind'i ve kayını Amr'ı kodu, terekenin nısfı Hind'in ve nısf-ı ahiri kayını Amr'ın bu nice taksimdir denilirse? el-Cevap; Zeyd aslında kul imiş Zeyd'in bahâsını 2/3'ün Amr'a verip 1/3'ü dahi kız karındaşı Hind'e verip Zeyd'i satın almışlar sonra Zeyd'i azad eyledikte Zeyd Hind'i nikâhlanmış bağde zaman Zeyd öldü terekesinin nısfı düştü 1/4 zevciyyetten 1/3'ü veladan ve nısfı ahiri Amr'a düştü veladan bu meselenin misli nesebten sahihtir velamız **(120-b)** kayın varis olmak. Meselen Zeyd âmmesi kızı Zeyneb'i alıp, Zeyd öldükte veriseden

zevcesi Zeyneb ile kayını Amr'ı kodu ancak 1/4 tereke Zeyneb'e farzıyyeti bakisi kayını Amr'a düştü usvetiyle.

Mesele: Ol ne mirastır ki kız hissesi oğlan hissesinden artıktır? el-Cevap; Zeyd fevt olup hamile avratı Hind'i ve anasını ve atasını kodu. Eğer hamli bir iki oğlan ya daha ziyade takdir edersen mesele yirmi dörtten olur semeni üç verdik Hind'e, 2/6 sekiz verdik ebeveyne, baki kaldı 13 verdik oğlancıklarına. Eğer hamli iki kız ya daha ziyade doğursak sehimleri 2/3'tür. 24'ten 2/3'ü 16'dır, 11 dahi baki varislerin hissesidir. Bu takdirce mesele 27'ye avl eder. Pes ma'lum oldu ki bu surette oğlanlar hissesinden kızların hissesi artık oldu. Bir suret-i uhrâ dahi *Tuhfe Şerhi* ve *Hidâye*'de fasl-ı haml'de mesturdur.

Bu fasıl biregüne es'ule ve ecvibenin dahi beyanındadır. Ebu Abdullah (121-a) ed-Deynurî (ö.276/889) nakleder ki kayse'r-rum müstehâk olduğu onun üzerine olsun, Hz. Muaviye'ye (ö.61/680) peykle mektup gönderip bunu yazdı ki ya Muaviye peygamberin seccadesinde oturursun zahiri halifesisin, sana bir nice sualim vardır ona cevap verirsen bilirim peygamberin tahkik halifesisin. Zira bu suallerde cevabı Tevrat'ta buldum, altmış iki sual ve yüz on üç cevaptır. Bu cevapları ancak peygamber bilir ve peygamber halifesi bilir gayrı kimse bilmez. Evvel bana haber ver ki her lügatça Allah Teâla'nın adı nedir? Dahi efdâl-i kelim nedir? Dahi Ekrem-i halkullah nedir? Dahi Ekrem-i nisa kimdir? Dahi efdâl-i halkullah kimdir? Dahi haber ver şol nesneden ki Allah Teâla onu ba's eyledi ins cin ve melek değil? Dahi haber ver şol peygamberden ki Muhammed'e onun gibi olma dedi? Dahi haber ver şol peygamber oğullarından ki Hak Teâla Firavunlar elinde esir edip at ve eşek gibi alıp sattılar sebep ne

(121-b) idi? Dahi şol nesneden haber ver ki eti ve canı ve dili yok söyler? Dahi şu neden ki kavmini korkuttu ins ve cin değil? Dahi şol nesneden ki nefes verir ve solur cisim ve canı yok? Dahi şol hayvandan ki kendi öldü bir ahir ölüyü diriltti? Dahi şol den ki bir hayvanın karnında doğdu kendi cinsinden değil? Dahi şol hayvanlardan ki kıyamette mü'minler ile cennete bile girerler kaçtır? Dahi şol ikiden ki söylerler canları ve dilleri yok? Dahi Musa Peygamber'den ki anası denize bırakmadan ne kadar zaman emzirdi? Dahi Musa Peygamber'in asısından ki ne ağaçtan idi? Dahi Peygamber'iniz Muhammed (a.s.)'in minberi ne ağaçtan idi? Dahi Adem Nebi'den ki kameti ne miktar idi ve kaç yıl yaşadı? Dahi nesebinden

Muhammed Mustafa'ya gelinceye dek tertib üzere kim peygamber oldu? Dahi enbiyanın ve resulün **(122-a)** adedi kaçtır? Dahi Furkan'da enbiyanın kaç zikrolundu? Dahi şol peygamberden ki dünyada üç kere kabre girdi? Dahi atasız ve anasız olan kimdir? Dahi ol ne kuştur ki yumurtlamaz kedi gibi yavrular? Dahi ol ne hayvandır ki dişisi yüklü olmak arzusu geldikte fercini rüzgara karşı tutup ondan yüklü olur vaktinde bir diş ve bir erkek doğurur? Dahi ol ne kuştur ki yuvasın muallâkta yumurtlayıp yavrusunu uçurur? Dahi ol ne kuştur ki erkeği dişisine çiftleşmez nesli dahi kesilmez? Dahi şol ne kemiktir ki Adem'in tohumudur kıyamette Adem'in cesedi ondan biter dönlük gibi? Dahi şol hayvandan ki avrat gibi hayz görür kaçtır? Dahi şol kuştan ki adamı ve sığırı serçe gibi kapıp havaya atar? Dahi şol hayvandan ki Nuh tufanında her cinsten bir erkek bir diş gemiye koydukta ondan koymadılar şimdi nesli kesilmedi? Dahi **(122-b)** şol hatundan ki yüklü oldukta üçüncü saatte doğurdu? Dahi şol uzuvdan ki rahimde evvel peyda olur? Dahi şol kabirden ki sahibiyle seyreder? Dahi şol cansızdan ki canlı doğurdu? Dahi şol insandan ki erkekten doğdu? Dahi şol iki müteharrikten ki ebedi sakin olmazlar? Dahi şol iki sevişenden ki asla çekişmezler? Dahi şol iki düşmandan ki asla barışmazlar? Dahi halkın kat'i güzelinden ve kat'i çirkininden haber ver? Dahi şey nedir la şey nedir? Dahi şol mekândan yaratılalı güneş değmedi bağde zaman üç saat değdi bağde kıyamete değin bir dahi değmez? Dahi şol dört canlıdan ki rahimde yatmadılar? Dahi araptan kaç peygamber geldi? Dahi Musa Peygamber ile İsa Peygamber'in aralarında kaç sene geçti ve ne din üzerine idiler? Dahi şol beşinden ki Hak Teâla kendi kudret eliyle halkeyledi? Dahi Adem Nebi toprağın kaç nev'inden halkoldu? Dahi **(123-a)** Adem Nebi'ye ruh verildikte can gücüyle mi girdi ya ihtiyarıyla mı girdi? Dahi Adem Nebi cennetten çıktıkta bilesince kaç tane buğday düştü? Dahi Adem ile Havva cennetten ne libası ile çıktı ve libasları kaç idi? Dahi cennetten çıktıklarında Adem ne yere düştü Havva ne yere düştü ve ne yerde buluştular? Dahi şol evin ki on iki kapısı var idi Benî İsrail'in bir müddet işleri onda idi? Dahi ol ne veledir ki babasından kavidir babasını döve döve salaha getirdi? Dahi dünya şehirlerinden üç şehir riyazıdır şehirler hangidir? Dahi dünyada dört şehir cehennem şehirlerinden hangisidir? Dahi kıyamette etfâl-i müşrikin cennete mi ya cehenneme mi girerler?

Vakta ki kayse'r-rum suallerini tamam yazıp peykle Muaviye'ye ulaştırdı ise okuyup gördü ki bilinir sual değil fi'l-hâl Şam'ın ulemasını cem' edip mektubu okudu işitenler mütehayyir oldular ve dediler ki **(123-b)** bu es'ulenin çoğuna ilmimiz yetişmez bu müşkilatı ancak Reisü'l Müfessirîn Nebî'nin amcasının oğlu Abdullah İbn Abbas halleder müşkilat-ı tefâsirin ona verilmiştir. Pes Muaviye dahi muzdarîb olup tez mektup yazıp kendi peyki ile Medine-i Münevvere'ye İbn Abbas R.a. (ö.68/687) Hazretine gönderip yazdı ki “Ya Resulüllah'ın amca oğlu ve Efdâllerin efdâli, sâlihlerin sâlihi Allah'ın kulu ve kelâmullahın esrârına mazhar olan, gayret benim değil senindir dinin i'dâsı, ehl-i İslam'a ilzâmen ve Muhammedilere ifhâmen yazdığı sualleri görüp bir cevap pür sevap yazmaya ikdâm ve ihtimâm buyrulup Muhammedileri İsevileri gülünç ettirmeyesin.”

İbn Abbas R.a. Hazretleri dahi mektuba nazar edip cümlesin malum ve cevapların mefhum eyledi. Peyki dışarı suffeye kondurup taam gönderdi, fevri eline kağıt alıp ünvanında Bismillâhirrahmenirrahim ondan ve's-salam alâ men ittebea'l-hüdâ, bağde **(124-a)** ama evvela Hak Teâla'nın nâmı-ı şerifi Arap dilince Allah'tır, Süryani dilince Hûda'dır İzid ü Yezdân'dır, hıvar zimmîleri dilince Nemânendel'dir, Rum dilince Theós'dir, Serfler dilince Yuğ'dur, Frenk dilince Dieu'dur, Hind dilince Çeleb'dir, Bulgar dilince Tanrı'dır.¹⁸⁷ Ama efdâl-ı kalamullah “La ilahe illallah” kelimesidir, ama ekrem-i halkullah Adem Nebî'dir (a.s.) Hak Subhanehü ve Teâla O'nu yed-i kudretiyle halkedip cemi' esma O'na ta'lim edip ilim ile mufazzal, meleklerle mescûd eyleyip cin ve meleklerden Ekrem ve efdâl eyledi. Ama Ekrem-i nisâ-i alemîn Hz. İsa anası İmran kızı Meryem sadikadır. Allah Teâla şöyle buyurdu: “Allah seni seçip temizledi. Dünyaların kadınlarından seni üstün tuttu”¹⁸⁸ Hak Teâla Hazretlerinin emriyle bekar kız iken Cebail ağzına nefh edip ol nefhadan Hz. İsa Peygamber'i Meryem rahminde halkeyledi bağde'n-nefha üçüncü saatte

(124-b) Hz. İsa'yı doğurup Meryem sadika masdar-ı nübüvvet ve mazhar-ı hikmet oldu. Ama efdâl-i halkullah Hâteme'r Resul ve'l Enbiya Habibi Hüdâ Şefi'il Arasat Mustafa'dır ki cemi'i alemin neşatına medar ve münşâttır ki “Levlake levlak

¹⁸⁷ Birçok dilde kelimelerin yazılışı ile okunuşu farklı olduğu için metinde dillerin Osmanlı Türkçesi'yle yazımı ve okunuşu birbirini tutmayabilmektedir. Oysa Türkçe yazıldığı gibi okunan ve okunduğu gibi yazılan bir dildir. Bu yüzden metindeki bazı dilleri okuyamadık. Ayrıca bahsi geçen bazı dillerde Allah lafzının günümüzde kullanılan şeklini esas aldık. Diğer nüshalardan da istifade etmemize rağmen bazı lafızları okuyamadık.

¹⁸⁸ Al-i İmran 3/42

lema halaktu'l eflak, ey habibim sen olmasaydın bu kainatı halketmezdim” halkıyyatıyla mütehâlliktir. Arş-ı Â’ladan bilâ mekân olan rabbisiyle bir saatte doksan bin kelimât edip enbiyâdan ve mürselînden bir fert bu saadete nasip olmamıştır. Ama şol nesne ki onu ba’s eyledi insan ve melek değil kargadır ki kabil karındaşı Habil’i öldürdükte Adem Nebi’den gizlemek için nice nâ-bedid edeceğini bilemeyip aciz kalıp Hak Teâla iki karga gönderdi birisi birini öldürüp tırnağıyla yeri eşip ölen kargayı gömüp üstünü belirsiz etti “*Allah, kardeşinin ölüsünü nasıl gömeceğini göstermek üzere, ona yeri eşeleyen bir karga gönderdi*”¹⁸⁹ Adem oğullarından evvel ölüp kabre giren Habil idi. Ama şol peygamber ki **(125-a)** Muhammed’e onun gibi olma dedi Yunus Peygamber idi. Allah Teâla şöyle buyurdu: “*balık sahibi (Yunus) gibi olma*”¹⁹⁰ buyurdu. Ama Benî İsrail peygamberi oğullarından ki satıldığıнын sebebi budur ki vakta ki Yusuf Peygamber’in karındaşları Yusuf’u kul edip sattılar ise Yusuf dedi ki bu hayfı ki bana ettiğiniz size kalırsa oğullarınıza kalmaya. Hak Teâla muntekîmdir her kişi kazdığı kuyuya kendi düşer müddet-i medid Yusuf’un kardeşlerinin oğullarını cümlesin Firavunlar elinde olup satıp kullandılar. Ama şol kimse ki eti ve canı ve dili yok söyler cehennemdir “*Daha var mı? der.*”¹⁹¹ Ama şol nesne ki eti ve canı yok yürür ve yer Musa Peygamber’in asasıdır ki yürüyüp Firavun’un sihresinin yetmiş bin palamar urganların ve yetmiş bin sihir aletlerin yuttu yine hezmedip bayağı asa oldu. Allah Teâla şöyle buyurdu: “*Bunun üzerine Musa değneğini attı; onların uydurduklarını yutmağa başlayıverdi.*”¹⁹² Ama şol nesne ki **(125-b)** cisim ve canı var anadan doğmadı İsmail Peygamber’e gelen koçtur. Ama şol kimse ki kavmini korkuttu ins ve cin değil karıncadır ki “*Bir karınca: Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin! Dedi*”¹⁹³ Ama şol nesne ki nefes verir solur seherlidir bir rivayette sabah vaktidir. Allah Teâla şöyle buyurdu: “*Ağarmaya başlayan sabaha and olsun ki*”¹⁹⁴ sahib-i Keşşaf böyle nakleyledi. Ama şol hayvan ki kendi öldü bi ecrillahi ahir diriltti bakara-i benî israil’dir ki “*Sığırın bir parçasıyla ona vurun*

¹⁸⁹ Maide 5/31.

¹⁹⁰ Kalem 68/48.

¹⁹¹ Kaf 50/30.

¹⁹² Şuara 26/45.

¹⁹³ Neml 27/18.

¹⁹⁴ Tekvir 81/18.

dedik. İşte böylece Allah ölüleri diriltir.”¹⁹⁵ Ama şol hayvan ki ol hayvan karnından çıktı onun cinsinden değil Yunus Peygamber’dir ki balık yutmuş idi kırk günden sonra ağzından bıraktı “*Kendini kınarken onu bir balık yutmuştu.*”¹⁹⁶ Ama şol hayvan ki kıyamette müminlerle cennete girer on hayvandır birisi Habil’in kurban ettiği koçtur “*İkisi birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiştir*”¹⁹⁷ ikincisi İbrahim Peygamber’in zayf-ı mükrimine boğazladığı **(126-a)** buzağıdır ki “*Bir semiz daha getirdi de onu yakınlarına koydu*”¹⁹⁸ üçüncüsü İsmail’e feda’ gelen koçtur “*Ona fidiye olarak büyük bir kurbanlık verdik*”¹⁹⁹ dir, dördüncüsü Musa Peygamber’in bakarasıdır “*Allah muhakkak bir sığır boğazlamanızı buyuruyor*”²⁰⁰ beşincisi Salih Peygamber’in nâkasıdır “*Doğrusu, onları denemek üzere dişi deveyi gönderen Biziz*”²⁰¹ altıncısı Yunus’un hutudur ki “*Kendini kınarken onu bir balık yutmuştu*”²⁰² Yunus’u yuttukta kırk gün ağzını yummadı Yunus incinmesin ve hem acayip bahrı seyretsin diye riayet eyledi, yedincisi Süleyman’ın karıncasıdır ki “*Bir karınca: Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin*”²⁰³ sekizincisi Belkıs’ın hüdhüd’udur ki “*Çünkü ben bir kadın buldum*”²⁰⁴ dokuzuncusu Ashab-ı Kehf’in kelbidir ki “*Köpekleri dirseklerini eşiğe uzatmıştı*”²⁰⁵ onuncusu Hatemü’l Enbiya’nın devesidir Resulüllah hizmetinde karımış idi ahir ömründe müseyyeb olmuş idi gündüz otlağında gezip gece Hazret-i Aleyhisselam’ın kapısındadır darbân idi ahir hazretin mevtin duyup gözlerinin yaşı revan olup **(126-b)** üç gün yemedi ve içmedi ol Sultanın fırkatinden eşki taşına başını döve döve kızıl kana boyayıp canını teslim eyledi. Devenin bu halin peygamberin intikalinden sonra olmağın hakkında ayet gelmedi bu cevaplar mekatilden rivayettir ki Hz. Fatımatü’z-Zehra ol deveyi kefenleyip defneyledi. Bu on cennete giren hayvan koyun suretinde girerler buyurdu. Ama şol iki ki can ve dili yok söylediler, yer ile göktür “*İkisi de: «İsteyerek geldik» dediler.*”²⁰⁶ Ama Musa

¹⁹⁵ Bakara 2/73.

¹⁹⁶ Saffat 37/142.

¹⁹⁷ Maide 5/27.

¹⁹⁸ Zariyat 51/26-27.

¹⁹⁹ Saffat 37/107.

²⁰⁰ Bakara 2/67.

²⁰¹ Kamer 54/27.

²⁰² Saffat 37/142.

²⁰³ Neml 27/18.

²⁰⁴ Neml 27/23.

²⁰⁵ Kehf 18/18.

²⁰⁶ Fussilet 41/11.

Peygamber'in anası Hz. Musa'yı doğurduktaki gizlice üç ay emzirip Firavun korkusundan ilham alıp Allah emriyle sandığa koyup Nil'e saldı. Allah Teâla şöyle buyurdu: “Çocuğu emzir, başına gelecekten korktuğun zaman onu suya bırak.”²⁰⁷ Ama Musa Peygamber 'in asası acı badem ağacından idi hatta Hz. Aleyhisselam buyurdu ki “acı badem ağacı kat'i mübarektir, bir kimse sefere çıktıkta dilese ki seferden salim olup tayy-i mekan gibi olup emin ola ol acı (127-a) badem ağacından eline alıp gitsin” buyurdu keza fi *Kitâb-i ed-Dürrü'n-Nazm*.²⁰⁸ Ama Muhammed Mustafâ'nın (s.a.s.) Hazretleri'nin minberi ılgın ağacından idi gabe meşesinden gelmiş idi. Ama ol minberi yapan üstad Yakumî derlerdi Rumî bir neccar idi keza fi *Şerhi'l-Meşârik*. Ama Adem Nebi'nin kaddi altmış arşın idi dokuz yüz altmış yıl yaşadı, evvel-i enbiya Adem (a.s.) idi O'ndan sonra Şît Peygamber'dir bağde İdris Peygamber'dir ki evvel resuldür bağde Nuh Nebi'dir bağde Hud Peygamber'dir bağde Salih Peygamber'dir bağde İbrahim Peygamber'dir bağde Lut Peygamber'dir bağde İsmail Peygamber'dir bağde İshak Peygamber'dir bağde Yakup Peygamber'dir bağde Yusuf Peygamber'dir bağde Şuayb Peygamber'dir bağde Eyyüb Peygamber'dir bağde Musa Peygamber'dir bağde Harun Peygamber'dir bağde İlyas Peygamber'dir bağde Yuşa Peygamber'dir bağde Yesa' (İlyas) Peygamber'dir bağde Yunus Peygamber'dir Esrib Peygamber'dir (127-b) bağde Davud Peygamber'dir bağde Süleyman Peygamber'dir bağde Zekeriya Peygamber'dir bağde Yahya Peygamber'dir bağde İsa Peygamber'dir bağde Hanzala bin Safvan Peygamber'dir bağde Halid İbni Sinan Peygamber'dir²⁰⁹ Aleyhisselam ve bağde Nebi iyi ve güzelin velisi ve Resul ümmetine en fazla himmet ve şefkat sahibi Hâteme'r-Resul Efdâl-i Enbiyâ Muhammed Mustafâ (s.a.s.) ecmeîn. Ama aded-i enbiya yüz yirmi dört bindir, bu cümlemin içinde Resul üç yüz on üçtür. Ama şol peygamber ki üç kere kabre girdi Yunus Nebi'dir (a.s.). Evvelki babası mevta oldukta Yunus dahi genç ve sabi idi öldü kabre koydular on dört gün kabirde yattı

²⁰⁷ Kassas 28/7.

²⁰⁸ Metinde “zel” harfî ile “Zerre'n-Nazm” yazıyor ancak bu isimde bir esere kaynaklarda rastlayamadık ve yazım hatası olduğu görüşündeyiz. Diğer nüshalarda da yazım aynı şekildedir. Benzer lafızda el-Yafii'nin Kur'an İlimleri hakkındaki “ed-Dürrü'n-Nazm” isimli eserini seçmeyi uygun gördük.

²⁰⁹ Hz. İsa (a.s.) ile Peygamber'imiz Hz. Muhammed (s.a.v.) arasında gelmiş olan Hanzala ve Halid b. Sinan isimindeki Nebiler için bir takım rivayetler için bkz. Said Nursî, *Mektûbât*, s.386. Ayrıca bkz. el-İ'lâm, 2/99, Şifa', 1/344.

sonra İlyas Peygamber kafirlerden kaçıp gelip Nuvey şehrinde gece ile mevtanın evinde gizlendi Yunus'un anası İlyas Peygamber'i Yunus'un kabrine iletip Yunus'un ihyası için dua ettirdi. Hak Teâla İlyas'ın duasıyla Yunus'u ihyâ eyledi, olduğu gibi Yunus **(128-a)** dirilip anası evine götürdü keza fi Tefsir *Me'alim't-Tenzîl*. İkincisi Yunus (a.s.) öldükte Nuvey kavmini İslam'a davet ettikte nice müddet imana gelmediler ise bunlar azap ile mev'ûd oldukta içlerinden bulunmayayım diye Hak Teâla'dan icâzet almadan kaçıp gemiye girdi Hak Teala'dan icazetsiz gittiği için intikam olunup balığa yutturdu kırk gün balığın karnı kabrinde yattı. Üçüncü ömrü ahir oldukta ecel ayırıp dar-ı ukbaya rihlet eyledi. Ama atasız ve anasız olan Adem (a.s.)'dır. Ama şol kuş ki yumurta basmaz kedi gibi yavrular yarasadır ki yeleksiz uçar. Ama burnundan çiftleşen kuş kuzgundur ki erkeği burnunu dişisi burnuna koyup üfürür dişide yumurta hasıl olup ondan yavrular. Ama şol hayvan ki yelden yüklü olur doğurur bebirdir onun için gayet yügrük olur hatta kaçan kurtulmaz ve kovan yetişmez. **(128-b)** Ama yuvasız muallak yumurtlayan Hümâ kuşudur göğün yüzünde daim ed-dehr uçup gök yüzünde yumurtlar aşağı inerken yavrusu çıkar yer yüzüne inmeden kanat ve kuyruk tamam edip ol dahi uçup anası gibi gök yüzünde uçup gezer. Ama şol kuş ki erkeği dişisiyle çiftleşmez Semender kuşudur Kaknüs dahi derler Hindistan'dan öte Serendip Dağında bir cins kuştur tavus gibi enva' renkle mülevvendir burnu üzerinde düdük deliği gibi çok delikler vardır öttükte her deliğinden bir türlü ses çıkar işitenler hayran ve bihoş olur. Rivayettir ki her birisi bin yıl yaşar imiş bin yıl tamam oldukta yüz yılı odun cem' edip kanadıyla yelpazelendikte odundan hasıl olup od alevlendikte içine girip yanar imiş külünden bir yahut iki yumurta hasıl olup ol yumurtadan birer kuş çıkarmış ol dahi bin yıl yaşamayınca **(129-a)** kendi kendine ölmezler imiş, onu tuzak ile tutarlar imiş dahi kanatların padişahlara tahtgâh süpürmeye peşkeş iletirler imiş kullanmakla kirlendikte ateşe bırakıp kiri yanıp evvelki rengi berrak baki kalır. Ama şol kuş ki yerin altında suyu görür azlığı ve çokluğunu bilir Hüdhdüd kuşudur, kuşların mühendisidir. Ama büyük kuş ki adamı ve hayvanı serçe gibi kapar Ankâ-ı mağribîdir, rivayettir ki sâdâttan bir yiğit damda gece ile ehli ile yatarken uyanıp ikisin bile yorgan ve döşek ile pençesine alıp havaya ağd-ı feryatların şehir halkı işitip cem' oldular ertesi cümlesi Hanzala Peygamber'e şikayete vardılar el kaldırıp Anka'nın helakına ve suyunu inkirazına dua eyledi ol saat gökten bir alev inip

yuvasıyla Anka'yı yakıp kül eyledi Anka'nın çoğluğuyla götürü nesli ürküp bahr-ı muhit çenberesine geçti ondan sonra halk şerrinden emin **(129-b)** oldular. Ama şol hayvan ki Nuh tufanında gemiye girmedi nesli dahi kesilmedi hayvan-ı bahrîdir ki iş sudadır balık gibi. Ama şol hatun ki yüklü oldukta üçüncü saatte doğurdu İmran kızı Meryem Ana'dır ki kız iken Hak Teâla Cebrail'e emreyledi ağzından üfördü fi'l hal yüklü olup üçüncü saatte doğurdu. Allah Teâla şöyle buyurdu: *'Mahrem yerini korumuş olan İmran kızı Meryem de bir misaldir. Ona ruhumuzdan üfle miştik'*²¹⁰ Ama şol uzuv ki ana karnında evvel peyda oldu sağ elinin şahadet parmağıdır. Ama şol kemiktir ki insanın tohumudur ona udruk derler hardal tanesi kadardır kuyruk üstündedir yerde çürümez kıyamette Adem'in cesedi ondan peyda olur. Ama şol hayvan ki avrat gibi hayz görür üçtür sırtlandır ve tavşandır, yarasadır. Ama şol kabir ki sahibi ile bile gezer Yunus Peygamber'in balığıdır denizde ulvî ve süflî gezip Yunus Peygamber'e seyrettirirdi. **(130-a)** Ama şol cansız ki canlı doğurdu beriyyede bir dağdır ki safi kayadandır alanın şimal tarafındadır Salih Peygamber'in duasıyla dağ yarılp içinden bir büyük deve doğdu başı bulutta idi, şimdi Şam hacıları ol yarıktan geçerler adı 'Nâka Kayası'dır. Ama şol dişi erkekten doğdu Havva anamızdır ki Adem Nebi'nin sol ikisinden halk olundu. Ama ol iki müteharrik ki ebedi sakın olmazlar ay ile güneştir ki halk olunandan beri devredip sakın olmazlar. Ama ol iki dost ki sevişmezler ve birbirinden ayrılmak dahi istemezler can ile cesettir. Ama şol iki zıtlar ki birbirini istemezler mevt ile hayattır. Ama mahlûkatın kat'i güzeli insandır insanın güzeline bakmaya doymak olmaz gayrı hayvan böyle değildir. Ama mahlûkatın kat'i çirkini başsız gövdedir. Ama cümle mevcudat şeydir. Ama cümle ma'dumat la şeydir. **(130-b)** Ama şol dört canlı ki rahimde yatmadılar Adem ve Havva ve İsmail'in koçu ve Habil'in kurbanıdır. Ama ol yer ki yaratılalı güneş ancak üç saat değdi min bağdi dahi değmez Musa Peygamber'in denize asa ile vurdukta on iki sokak açılıp denizin dibine güneş düşüp balçıgın kuruttu Musa Peygamber ümmetiyle yani benî İsrail ile denizden çıkıp Firavun askeriyle denizin sokaklarına girdikte deniz kavuşup Firavnîler gark olduğu mahaldir. Ama Arap'tan gelen peygamberler ancak yedidir İbrahim ve İsmail ve Hûd ve Lût ve Salih ve Şuayb ve Muhammed salavatullahi aleyhim ecmeîndir. Ama Musa Peygamber ile İsa

²¹⁰ Tahrim 66/12.

Peygamber'in arasında bin adet peygamber geldi cümlesi din-i halis üzerinedirler ki din-i İslam'dır. Ama ol beş ki Hak Teâla kudret eliyle halk eyledi Cennet-i Adn'i yarattı Tûbâ ağacını dikti Adem Nebi ve Yedinci Göğü ve Musa'nın Elvâhını kendi **(131-a)** kudret eliyle yazdı. Ama Adem Nebi'nin toprağın her bir nev'inden alıp halk eyledi. Eğer bir topraktan halk eylese serçe kuşu gibi benî Adem birbirinden seçilmezdi. Pes benî Adem'in kimi ak ve kimi esmer oldu eczasının galebesine göre. Ama ruh gövdeye gücüyle girdi ve gücüyle çıkar. Ama Adem'le dünyaya bir tane buğday başı çıkardı beş tanesi vardı, Adem onu ekip üredi ve bir katlanıp cem'i evladına kifayet eyledi. Ama cennetten Adem çıktıkta üç libasıyla çıktı. Birini futa gibi beline bağladı ve birisin gömlek yerine tuttu ve birisin başına büründü cem' gövdesin örttü ve Havva anamız beş yaprağa mültebis olup çıktı onun için kefenleri dahi yaprakları adedince oldu. Ama Adem Hind'e düştü ve Havva Cidde'ye düştü. Ahir Arafat'ta buluştular ol ecelden ol mahallin adı Arafat oldu. Ama şol on iki kapısı **(131-b)** var idi benî İsrail tîh sahrasında susayıp su talep ettiklerinde Musa (a.s.) bir adam başı kadar taş vurdu ol taştan on iki kapı açılıp her kapıdan çeşmeler aktı ol taştan akan adem ve hayvanlara kifayet edecek kadar su akardı, göçtükte bile götürürdü suyu kesilirdi konaklarında yere kodukta yine su akardı. Ama şol oğul ki babasını ıslah ederdi demir ki menşei taştandır. Ama cennet riyazı olan şehirler 'Mekke, Medine ve Kudüs'tür ve cennet şehirlerinin'²¹¹ birisi irem ki Zâtü'l-İmâd'dır ve birisi dahi bahr-ı Şam'ın dahilinde Kısâdiyye birisi dahi arz-ı ormanda Belkâdır birisi dahi Hind'e Mensuriyye'dir. Cehennem şehirlerinin birisi Firavun şehridir ki Mısır'dır ve birisi dahi Antakya'dır ve birisi dahi arz-ı ormanda Sencer'dir ve birisi dahi Irak'ta Medâyen'dir Ama etfal-i müşrikin kıyamette fasl-ı kaza için evvelin ahirin cem' ettikte etfâl-i

(132-a) müşrikin cem' edip Hak Teâla na-resayî kullarım ana ve atanız Ben'i birlemedi halen cehennemde dururlar sizin Rabbiniz kimdir bilir misiniz? Bunlar dahi deseler ki 'Allah'ım bizim Rabbımız Sensin' biliriz bizi yoktan var eyledin anamız doğurdu onlar ile ülfet eylemedik, aklımız yok idi ki hakkı batılı seçeydik, dilimiz söylemedi ki Sen'i şahadet kelimesin söyleyeydik kuvvetimiz yok idi ki Sana ibadet edeydik büyümeden ve aklımız gelmeden bizi öldürdün. Eğer bizi

²¹¹ Asıl olarak seçtiğimiz nüshada bulunmayan bu kısım diğer nüshalardan ilave edilmiştir.

büyütsen ve aklımız dahi versen Sen'i birleyip emrine itaat edeydik, şimdi ferman senindir. Hak Teâla der ki şimdi aklınız ve nutkunuz ve kuvvetinizde vardır, size emreylesem tutar mısınız? Diyeler ki 'İlahunâ tebârekte ve teâleyte minke el-emru ve minne's sem'u ve't tâatu' yani ya ilahunâ buyruk senden emrine itaat bizden. Hak Teâla Malik'e emrede bir cehennemi bunlara hazır getireler. Hak Teâla yine buyura ki 'Ya etfal emrim budur ki cehenneme nefsinizi atasınız. Ama şol **(132-b)** etfal ki saadet sebakat etmiş olup buyurdukta müslüman olacaktı hemen kendilerin cehenneme atalar düştüklerinde bi fazlillâhi yerleri gülistan ola nar-ı Nemrut İbrahim'e gülzâr olduğu gibi ondan Hak Teâla buyura ki Rıdvân'a 'bunları cennette makamlarına ileteler.' Ama şol etfal ki şekavet sebakat etmiş ola neuzu billah cehenneme nefsinizi atın buyurdukta imtina' edip geri duralar, bi emrillah zebaniler deyeler ki 'siz kendi ihtiyarınızla girmediniz ise biz size hizmet ederiz' deyip bunları bir bir tutup ataları ve anaları derekesine yine ulaştılar. Allah Teâla şöyle buyurdu: '*onların nesillerini de kendilerine kattık*'²¹² Muaviye'den gelen peyk bir saat rahat olmadan İbn Abbas (R.a.)'a bu suallerin cevapların yazıp ve mühürleyip peykin eline verdi ve Hz. Muaviye'ye gönderdi geldikte Muaviye dahi mührün açıp okudu varakayı tekrar mühürleyip kayse'r-rum'a gönderdi mektup **(133-a)** bu üslup ile kayse'r-rum'a geldikte nazar edip mufasssal cevap pür sevap gördü ise İncil ve Tevrat'taki cevaba muvaffak olup hezar istihsanlar edip dedi ki 'bir peygamberin halifesinin bu dakâik ilmi ve hakâik ma'rifeti böyle ola, la raybe peygamberin kemal mu'cizâtındandır' deyip misk ve anber ile bir harira lif edip cevahir sandığına koydu bu kerametın âsârındandır ki tefsir-i hanefi'de kayse'r-rum'un hafıyyeten imana gelip iman ile gitti demesi la ya'lemü'l gaybe illa Allah akibet-i umuru kimse bilmez, ilim Allah Teâla'nın katındadır ve bütün işlerin sonu sadece Allah'a aittir. Ey Allah'ım! Ey en merhametli olan! Bu kitabın sahibi, musannifi ve yazarını, onun hocasını, hocasının hocasını, anne ve babasını, kendisinin yetişmesinde emeği geçenleri, bize "hayırdua" vasiyet edenleri, kadın erkek, hayatta olan, ölmüş olan bütün müminleri ve müslümanları rahmetinle bağışla. Ey Allah'ım! Habibin, Nebin ve Resûlün olan Muhammed (s.a.v.) ve O'nun bütün ailesi ve sahabesinin hürmetine hayat ve ölüm yolculuğumuzu hayır ve saadetle sonlandır.

²¹² Tur 52/21.

(133-b) Elinizdeki kitap Melik ve Vehhab olan Allahın yardımıyla, izzet ve şeref sahibi olan (Hz. Peygamber sav'ın hicreti)'nin 1202. (1788) senesinde tamamlandı. Kitabın yazımının tamamlanması mübarek Zilkâde ayının ortalarında bir öğle vaktine denk geldi. Bu kitabı yazma işini bitirebilmek Allah'ın lütuf ve inayetiyle olmuştur. Allah (c.c.) nimetler bahşeden en büyük yardımcıdır. Kitabı tamamlamaya ve bitirmeye muvaffak kılan Allah Teala ya hamdolsun. Yeryüzünün ve bütün canlıların en hayırlısı olan Hz Muhammed'e, diğer Peygamber ve Resûllere, Hz Muhammed'in ailesine, ashabına ve kıyamet gününe kadar ona uyanlara, gece ile gündüz birbirini takip ettiği müddetçe salat ve selam olsun. Zengin ve Hannan olan Rabb'inin zenginliğine en çok ihtiyaç duyan, kulların en hakiri ve günah denizinde yüzen -Nazif ibn el-Hâc Muhammed diye bilinen- Ahmed tarafından bu kitabın yazılması burada son bulmuştur. Allah (c.c.) her ikisinin (kendisinin ve babasının) günahlarını bağışlasın ve kusurlarını örtsün. Bitirirken Allah'a hamd Peygamberine salât olsun!

Kitâb erişdi çün intihâya ---- Hakk'a hamd ile medh-i bî-nîhâye
Habîbine salât ile tahiyyât ---- Dahî kim âline Hayru'l-beriyât
Derûn-i kitâbda vâki olan ---- Kusûrumuzu afv ü niyâz.

SONUÇ

Muharrem Efendi Osmanlı Devleti'nin en ihtişamlı ve her yönden zirvede olduğu bir dönemde yaşamıştır. Bu dönemde gerek müsbet gerekse dini ilimlerin her şubesinde çok büyük şahsiyetler yetişmiş ve bunun sonucunda oldukça verimli eserler meydana getirilmiştir. Muharrem Efendi de içinde yaşadığı toplumun kültürel birikimlerini ve ilim camiasında esaslı olarak varlığından söz ettirmiş olan ailesinin ilim ve irfan geleneğini en iyi şekilde özümsemiş böylece yaşadığı topluma gerçek bir ilim hazinesi olarak sunmayı başarmıştır. Hiçbir zaman yaşadığı toplumdan kendini soyutlamamış bilakis toplumun problemleriyle ilgilenmiş ve onlara çözümler üretmeye çalışmıştır.

Muharrem Efendi'nin hayatıyla ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır. Mehmet Tahir *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde, Mehmet Süreyya *Sicill-i Osmânî*'sinde, Bağdadlı İsmail Paşa *Hediyyetü'l-Arifin*'inde, Hayrüddîn Ziriklî *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim* adlı eserinde, Ömer Rıza Kehhâle *Mu'cemü'l-Müellifin*'de ve özellikle müellifimizin yeğeni olan Recep Sivasî *Necmü'l-Hüdâ* adlı eserinde Muharrem Efendi'nin hayatı, kişiliği ve eserleri hakkında bilgiler vermektedir. Ancak verilen bilgiler genellikle birbirinin tekrarı şeklindedir.

Muharrem Efendi'nin birbirinden değerli eserleri arasında '*Molla Cami Hâşiyesi*' gibi adeta kendisiyle özdeşleşmiş eserleri bulunmaktadır. Tezimizin konusunu teşkil eden '*Hubbu'l-mesâil*' şöhret açısından diğerleri kadar yüksek bir seviyede bulunmasa da içerdiği konular, kullanılan dil ve müellifimizin ilmi karakteri göz önünde bulundurulduğunda gerçek önemi ortaya çıkmaktadır. Ancak müellifimizin hayatı ve eserleri hakkında bilgi veren kaynaklarda verilen bilgiler arasında ve yaptığımız araştırmalar sonucunda tezimizin konusunu oluşturan '*Hubbu'l-mesâil*' adlı eserin Muharrem Efendi'ye ait eserler arasında zikredilmemiş olması kanaatimizce çok büyük bir eksikliktir.

Müellifimiz '*Hubbu'l-mesâil*' adlı eserini yazma amacını kendisi şu şekilde ifade etmektedir; 'avam katında terk edilmiş hükümleri bakileştirmek ve amel olunmayan meseleleri de ihya etmek için İmam Âzam kavli üzerine yazılmış olan kitapların hükümlerini kadir olduğum kadar yazdım.' Muharrem Efendi Hanefi mezhebi hükümlerinden oluşan klasik bir fıkıh eseri meydana getirmekten ziyade

içerisinde yaşadığı topluma bir şeyler katmak ve var olan problemlere çözümler sunabilmek gayreti içersinde olmuştur. Yine Muharrem Efendi'nin buradaki ifadesinden hareketle İmam Âzam'a ve Hanefî mezhebine bir mutasavvıf olarak ne denli bağlı olduğunu açıkça görebilmek de mümkündür. *Hubbu'l-mesâil* adlı eserinde Muharrem Efendi baştan sona kadar fikhî meseleler üzerinde durmaktadır. Yalnız müellifimiz yazmış olduğu eserinde diğer klasik fıkıh kitaplarından az da olsa farklılık göstermektedir. Örneğin genellikle fıkıh kitapları, maddî temizlik konusuyla başlayıp çok nadir olarak temizliğe eşlik etmesi gereken kalbî duyguların tanzimini ve sonra namaza başlanılmasını ele alır. Namazın şartları, erkânı, farzları, vacipleri, mekruhları ve müfsidler gibi konuları ele alırken, bu konulara paralel takdim edilmesi gereken huşu' ve onu kazanma yolu ve faktörlerine değinilmez. Muharrem Efendi de fikhî meselelere paralel olarak verilmesi gereken bilgilere yer ayırmamaktadır. Ancak diğer fıkıh kitaplarından farklı olarak müellifimizin, fıkıh kitaplarındaki konu başlıklarına ve sıralamaya bu eserinde uymadığı görülmektedir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, tüm bunlar Muharrem Efendi'nin klasik üsluba uymak yerine içinde bulunduğu toplumda var olan gerçek meselelere çözüm üretmek amacı içersinde olduğunu göstermektedir.

Hubbu'l-mesâil adlı eserin ana konularından birisi de keffâretler hakkındadır. Eserin birinci bölümünü oluşturan namaz keffâreti, oruç keffâreti, yalan yere yemin keffâreti, adam öldürme keffâreti ve zıhar keffâreti daha anlaşılır olabilmesi için örnekler verilerek işlenmiştir.

Muharrem Efendi'nin görebildiğimiz kadarıyla Ehl-i Sünnet akâidine aykırı herhangi bir görüşüne rastlayamadık. Ehl-i Sünnet itikâdına bağlı ve şeriâtın ahkâmına riâyet konusunda azami hassasiyet gösteren mutasavvıf bir şahsiyet olan müellifimiz '*Hubbu'l-mesâil*' adlı eserinde hiçbir şekilde tasavvufî meselelere girmemekte böylece eserine tamamıyla bir fıkıh hüviyeti kazandırmaktadır. Oysaki döneminde Zile'de Halvetî şeyhliği yapmış biri olarak gerek tasavvuf ve tarikata ilişkin şahsî görüşlerini gerekse mensubu olduğu tarikatın esaslarını kaleme almış olduğu bu eserinde bahsedilen meseleler ile rahatlıkla irtibatlandırabilirdi. Ancak müellifimiz bunun aksine tasavvufî motiflerin çok fazla bulunmadığı genel bir fikhî eser meydana getirmeyi uygun görmüştür. Yazmış olduğu eserinde çok fazla kaynak eser zikretmesi vermiş olduğu bilgilerin objektifliği açısından son derece önemlidir.

Bir mutasavvıf tarafından yazılmış olan '*Hubbu'l-mesâil*' adlı eserde dikkatimizi çeken bir diğer husus, kelamcıların bilgi kaynağı olarak görmedikleri keşf ve ilhamı bilgi kaynağı olarak kullanılmamış olmasıdır. Müellifimiz diğer mutasavvıflar gibi Kur'an-ı Kerim'i kendi düşünce dünyasına göre yorumlamamış, ele almış olduğu fikhî meselelere delil olarak vermiş olduğu ayetleri Kur'an'ın ruhuna ve hedefine uymayan te'villerden kaçınmıştır, bazı bölümlerde ise kullanmış olduğu ayetleri yalnızca vermekle yetinmiş tefsir etmemiştir, manası ehline malumdur buyurmuştur.

Üslup konusunda akıcı, sade ve anlaşılır bir dil kullanan Muharrem Efendi net ifadelerle düşüncelerini dile getirmiş, fikirlerini ayet ve hadislerle temellendirerek sunmuştur. Kullanılan dil oldukça yalın ve ana hatlarıyla eski Anadolu Türkçesinin zengin özelliklerini taşır, genelde o dönemin halk dili kullanılmıştır. Muharrem Efendi'nin bu eserinde yalın dil kullanılmış olması hedef kitlesinin doğrudan halk olduğunu göstermektedir. Şöhreti tüm Anadolu'ya yayılmış bir şahıs olmasına rağmen yaşadığı bölgeden, Tokat-Zile'den ayrılmayan Muharrem Efendi tam bir halk adamıdır. Çünkü o, eserlerinde ağır bir dil kullanarak ilim alemine kudretini göstermek yerine halka hitap etmeyi tercih etmiştir, şöhreti sebebiyle devlet ricaline yakın olmaktansa kendi halkının içinde kalıp onları irşâd etmeyi yeğlemiştir. Yazmış olduğu eserler arasında Arapça, Farsça ve Türkçe eserler bulunması da bu üç dile ne denli hakim olduğunu göstermektedir.

Muharrem Efendi'nin bu eserinde yalın dil kullanılmış olması hedef kitlesinin doğrudan halk olduğunu göstermektedir. Şöhreti tüm Anadolu'ya yayılmış bir şahıs olmasına rağmen yaşadığı bölgeden, Tokat-Zile'den ayrılmayan Muharrem Efendi tam bir halk adamıdır. Çünkü o, eserlerinde ağır bir dil kullanarak ilim alemine kudretini göstermek yerine halka hitap etmeyi tercih etmiştir, şöhreti sebebiyle devlet ricaline yakın olmaktansa kendi halkının içinde var olmayı yeğlemiştir.

Bu çalışmamızı Muharrem Efendi'nin ve eserlerinin ilim alemimize kazandırılması ve manevi hayata her zamankinden daha fazla ihtiyacı olan, inanç değerlerinin kolayca terk edildiği günümüzde insanlık aleminin istifadesine sunulması açısından önemli sayabiliriz. Hayatı boyunca inandığı gibi yaşama mücadelesi vermiş olan, zahir batın bütünlüğünü kavramış olup yalnızca kendi

dönemine değil kendinden sonraki dönemlere de eserleri ile ışık tutmayı başarmış böyle önemli bir şahsiyetin tarih sayfaları arasında kalmış olup günümüze kazandırılmamış olması büyük bir kayıp olarak görülmelidir.

KAYNAKÇA

- AKKAYA, Hüseyin, *Abdulahad Nurî ve Divanı*, İstanbul 2003.
- AKSOY, Hasan, *Şemseddin Sivasî, Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı, Eserleri*, CÜİFD., Cilt IX/2, ss. 1–43, 2005.
- AŞKAR, Mustafa, “Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye’nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili”, AÜİFD., sayı 39, 1999.
- ATMACA, Yılmaz, “Müzeni Ve Tahavi’nin Muhtasarlarının “Zekat” Bölümlerinin Kaynak Muhteva Ve Metod Açısından Karşılaştırılması”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Abdullah Özcan, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006)
- AYNÎ, Mehmet Ali, *Tasavvuf Tarihi*, İstanbul, 1922.
- BAĞDATLI İsmail Paşa, *Hediyyetü’l-Arifin*, İstanbul, 1955.
- BALTACI, Cahit, *Osmanlılar Dünyayı Nasıl Yönetti*, İstanbul, 1996.
- BURSALI, Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, sadeleştiren: A. Fikri Yavuz- İsmail Özen, İstanbul, 1975.
- el-BUHARÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (256/870), *Sahih*, Beyrut 1991.
- CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara, 2004.
- CHITTICK, William, *Tasavvuf*, çev., Turan Koç, İstanbul, 2006.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, “Halvetili”, *Mezhepler ve Tarikatlar Ansiklopedisi*, İstanbul, 1987.
- GÜNDOĞDU, Cengiz, “Abdülmecid-i Sıvasi Hayatı Eserler ve Tasavvufi Görüşleri”, Erzurum, 1997.
- GÜNDOĞDU, Cengiz, *Türk Tasavvuf Kültüründe Bir Şeyhler Ailesi: Şems-i Sıvasiler*, Türkler, c.XI, Ankara 2002.
- el-HACCAC, Müslim (261/875), *Sahih-i Müslim*, Beyrut 1987.
- HÜSEYİN, Vassaf (1348/1929), *Sefine-i Evliya*, haz., Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul, 2006.
- İBN HALDUN, Ebu Zeyd Velîyüddin Abdurrahman b. Muhammed (808/1406), *Şifâu’s-Sâil*, haz., Süleyman Uludağ, İstanbul 1977.

- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, İstanbul, 1999.
- İMAMOĞLU, Hüseyin Vehbi, *Bir Dünya Devleti Osmanlı*, Samsun, 2008.
- KAZICI, Ziya, “Osmanlılar’da İlmi Hayat”, *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler Sempozyumu*, İstanbul, 1997.
- KILIÇ, Rüya, “Sivas’tan İstanbul’a Bir Tarikat Portresi: “Şemsiyye ve Sivâsiyye”, *Türkler*, c.XI, Ankara 2002.
- KONUR, Himmet, “Şeriat ve Tasavvuf”, *İslâmiyat Dergisi*, Sayı:4, Ankara 1998.
- KÖKSAL, İsmail, “Fıkıh ve Tasavvuf İlişkisi”, *Tasavvuf Dergisi*, Sayı 2, 1999.
- KUNT, Metin, *Osmanlı Devleti 1300–1600*, İstanbul, 1991.
- KUŞEYRÎ, Abdülkerim, *Kuşeyrî Risâlesi* (465/1072), haz., Süleyman Uludağ, İstanbul, 1999.
- KÜÇÜK, Hasan, *Tarikatlar*, İstanbul, 1980.
- MEHMED, Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul, 1996.
- el-MEKKÎ, Ebu Talib (386/996), *Kûtu’l-Kulûb*, çev., Yakup Çiçek ve Dilaver Selvi, İstanbul, 2004.
- MERAL, Kadir, *Hayâtü’l- Hayvan*, İstanbul 1997.
- ÖNGÖREN, Reşat, “XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı’da Tasavvuf Anlayışı”, *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler Sempozyumu*, İstanbul, 1997.
- ÖNGÖREN, Reşat, *Osmanlılar’da Tasavvuf*, İstanbul, 2000.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, İstanbul, 1999.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, *Kuşadalı İbrahim Halvetî, Hayatı, Tasavvufî Düşünceleri, Mektupları*, İstanbul, 1982.
- RECEP, Sivasî (1048/1639), *Necmü’l-Hüdâ*, haz., M. Fatih Güneren, İstanbul, 2000.
- REYYAN, Halid, *Fihrist Mahtutâtü Dâru’l Kitabi’z-Zâhiriyye*, 1973.
- es-SİCİSTÂNÎ, Ebu Davud, *Sünen-i Ebu Davud* (275/889), Beyrut 1988.
- ŞENER, Mehmet, “İtikâf”, *DİA.*, c.XXIII, İstanbul, 2001.
- TAŞAĞIL, Ahmet, “Türk Dünyasının Coğrafyasına Genel Bir Bakış”, *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler Sempozyumu*, İstanbul 1997.

et-TÛSÎ, Ebû Nasr Serrâc (378/988), *el-Lüma'*, haz., H. Kamil Yılmaz, İstanbul, 1996.

TÜRER, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul, 1998.

TÜRER, Osman, *Türk Mutasavvıf ve Şairi Muhammed Nazmî*, Ankara, 1988.

ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvufun Mahiyeti*, İstanbul, 1977.

ULUDAĞ, Süleyman, , “Halvetiyye”, *DİA.*, cilt.XV, İstanbul, 2001.

YILMAZ, Hasan Kamil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, 2004.

ez-ZİLÎ, Muharrem (1000/1591), *Hediyyetü's-Su'luk fi Şerhi Tuhfeti'l-Müluk*, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi Bölümü, DBN: 951.

ez-ZİLÎ, Muharrem (1000/1591), *Tercüme-i Hilyetü'n-Nebî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Servili Bölümü, DBN: 0145.

ez-ZİLÎ, Muharrem (1000/1591), *Haşiye ale'l-Fevaidi'z-Zıyaiyye li'l-Cami fi Şerhi'l-Kafiye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Tâhir Ağa Tekkesi Bölümü, DBN: 18.

ez-ZİLÎ, Muharrem (1000/1591), *Künûzu'l-Evliyâ ve Rumûzu'l-Eşfiyâ*, Süleymâniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba Bölümü, DBN: 523.

ez-ZİLÎ, Muharrem (1000/1591), *Sarf Tertibi Üzere Lügat-ı Fârisî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, DBN: 140.

ez-ZİLÎ, Muharrem (1000/1591), *Risâle Tergîbî'n-Nâs*, Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah Efendi Bölümü, DBN: 395.

ez-ZİLÎ, Muharrem (1000/1591), *Umdetü'n-Nisa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, DBN: 1261.

ez-ZİLÎ, Muharrem (1000/1591), *Tergîbü'l-Müteallim*, Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu Bölümü, DBN: 854.

ez-ZİLÎ, Muharrem (1000/1591), *Menâkıbu Ebû Hanîfe ve eimmeti'l-mezâhib*, Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Bölümü, DBN: 1147.

ez-ZİLÎ, Muharrem (1000/1591), *Hubbu'l-Mesâil*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, DBN: 2155.

SÖZLÜK

1. âbâd (edeplenmek)
2. add olunmak (sayılmak)
3. agu (zehir)
4. ard-ı mîr (Devlet hazinesine mensub toprak, alan)
5. ariyet (Kullanılmak üzere alınan emanet mal)
6. asfiya (takva ve safiyet sahibi)
7. aşşı (kâr)
8. avarız-ı mükteseb (Cehil, sarhoşluk, hezel, sefeh, hata, ikrah gibi insanın ibtidâen dahli bulunan şeyler)
9. avatıf-ı seniyye (pek kıymetli ihsanlar)
10. ayyâr (hırsız)
11. bâc (Eskiden halktan alınan öşür veya haraç ve gümrük vergisi)
12. bahâ (kıymet)
13. bais (sebepe olan)
14. bâc (vergi, eskiden halktan alınan öşür veya haraç ve gümrük vergisi)
15. bân (cı-cı)
16. bebir (kaplan)
17. behre (pay, hisse)
18. beriyye (çöl)
19. bey' u şirâ (alım-satım)
20. biregüne (başkası)
21. bilesince (beraberinde)
22. bugât (haksızlık edenler, âsiler, serkeş kimseler)
23. calk (bütünüyle)
24. cerahat erişi (yaralanan veya kesilen bir uzuvdan dolayı verilmesi lâzım gelen diyet)
25. cümçüme (çoğulu cemâcim, baş kemiği, kafatası. ağaç çanak)
26. çağşur (şalvar)
27. çarpa (dört ayaklı hayvan)
28. çeyran (ceylan)
29. daman (sorumluluk)
30. daye (dadı)
31. dehr (hayatü ömür)
32. dereke (aşağı inen basamak. aşağı mertebe)
33. dibelik (büsbütün, olumsuz manaları pekiştirmek için kullanılır)
34. dilküşa (gönül açan)
35. dûnelik (geceleyin, sahur)
36. edebhane (abdesthane, ayakyolu)
37. edik (yumuşak ve renkli sahtiyandan yapılmış yarım konçlu lapçın, kısa çizme)
38. ehl-i gümrah (sapık ehli)
39. ele girmek (yakalanmak)
40. elvah (levha)
41. etkıya (çok takva sahibi olanlar)
42. eşki (gözyaşı dem)

43. fayık (yüce, âli)
44. futa (peştemal)
45. galle (mahsul geliri)
46. gümrah (yolunu şaşırmış, doğru yoldan sapmış)
47. habbaz (ekmekçi)
48. hâlel (bozukluk)
49. halet-i nez (ölüm haleti)
50. harbî (Dâr-ül harbde bulunan ve müslim olmayan kimse, arada anlaşma yapılmamış düşman)
51. hayf (emansızlık, haksızlık, zulüm)
52. hazır etmez (sakınmak)
53. hısal (hasletler, huylar, tabiatlar, ahlâk)
54. hıtbe (Bir kadının nikâhına talib olmaktır)
55. hirman (Bir vârisi mirastan tamamen mahrum etme, mahrumiyet)
56. hullan (sadık dost, arkadaş)
57. ısıtma (sıtma)
58. ıssı (sıcak)
59. ıztırar (mecburiyet)
60. ibhac (surur ve sevinç verme)
61. icmalen (kısaca, özet olarak)
62. ifâkât (şifa)
63. iftirâk (ayrılma)
64. iğva (ayartma, şaşırtma)
65. ikâle (pazarlığı bozma)
66. imtidâd (uzanmak, uzayıp gitmek)
67. inbisat (gönül ferahlığı)
68. istibra (istibda, ayırmak. Uzak etmek. Nikâhla alınan dul bir kadının gebe olmadığına kanaat getirmek için kadın bir âdet görünceye kadar beklemek)
69. istikan (Şüphesiz ve zansız olmak)
70. istima' (dinleme, kulak verme)
71. ivaz (Karşılık olarak verilen şey. Bedel)
72. kad (boy)
73. kakımak (azarlamak)
74. kal' (Bir şeyi kökünden çekip koparmak)
75. karımak (ihtiyarlamak)
76. katar (kafîle)
77. kavud (arpalı şerbet)
78. kayser (imparator)
79. kebş (erkek koyun, koç)
80. kehl (bit)
81. kırban (yakınlık, cimadan kinâye olur)
82. lahîf (zulüm görmüş)
83. lett (vurma, dövme)
84. magbun olmak (aldanmak)
85. mansus (nass ile sabit kılınmış)
86. mecami' (mecmualar)
87. mecrûh (yaralı)

88. me'cur (sevaba nail olmak)
89. medlûl (delalet olunan)
90. mehma emken (olabildiği kadar)
91. mehl (vâde)
92. melâhat (yüz güzelliği, cemal)
93. meştum (sövülmüş)
94. mevahib-i heniyye (kolaylıkla karşılıksız verilenler)
95. minhac (açık ve belli yol)
96. miraran (defalarca)
97. muakab (cezalandırılmış)
98. mucaverat (komşuluk, yakınlık)
99. muhallefât (ölenin bıraktığı şeyler)
100. muhavere (karşılıklı görüşme)
101. muhdes (Şer'î temizliği gitmiş, abdest veya guslû lâzım gelmiş olan)
102. müheyya (Hazırlanmış olan)
103. muğtenim (ganimet olarak alan)
104. mukadderat (ölçü ve miktarı tâyin olunan şeyler, alın yazısı)
105. mukârenet (yakınlık, uygunluk)
106. mukarrer (kararlaştırılmış takdir edilmiş)
107. mukavvem (değerli kıymetli)
108. mukraza (borç verilen)
109. müfevved (haml olunmuş)
110. mükenna (künyelenmiş)
111. mülâbis (münasebet kuran, yakınlık gösteren)
112. mülevves (kirli, pis)
113. müretteb (tertib edilmiş)
114. müseyyeb (tenbel, uyuşuk)
115. müstakriz (borcu olan)
116. müstekreh (iğrenç, kerahetli, istikrah edilmiş, tiksnilen)
117. müste'men (ecnebi tebaasından olan, yabancı)
118. müstemend (gamlı, kederli)
119. müstevli (istila eden, ele geçiren)
120. mütecezzî (parça parça ayrılan)
121. mütefâvit (farklı)
122. mütefehhim (anlayan)
123. mütevaliyen (peşpeşe)
124. müteveffa (ölmüş kimse)
125. na'leyn (bir çift ayakkabı)
126. nâ-bedid (belirsiz)
127. nagâh (ansızın, birdenbire)
128. nahîf (çelimsiz, zayıf)
129. na-resayî (hamlık)
130. nedâmet (pişmanlık)
131. nesieten (veresiye)
132. neşat (hoşdil)
133. nevaib (musibet, bela)
134. nevâhi (nahiyeler)

135. nısfu'l-leyle (gece yarısı)
136. pâyân (kenar, uç)
137. peyk (mektup getirip götüreren)
138. raic (revaçta olan, sürümü olan, rağbet bulan)
139. ravnak (parlaklık, güzellik, letafet)
140. remim (çürük)
141. sabavet (çocukluk, sabilik)
142. sâbıkan (evvelce)
143. sefuf (toz ilaç)
144. sehim (hisse sahibi)
145. sinu' (kırık)
146. sıyanet (koruma ve korunma)
147. sirac (ışık, nur, şevk veren şey)
148. sueda (saidler, mes'ud olanlar)
149. şahi (Osmanlı Padişahlarından Yavuz Sultan Selim Han'ın bastığı altun para)
150. şıkar (av, avlanan hayvan)
151. şîr (aslan)
152. tecessüs (iç yüzünü araştırma)
153. ta'lik (şart koşma)
154. tehavün (ehemmiyet vermemek)
155. tekasül (üşenmek, tembellik)
156. telbis (Ayıbını, kusurunu örtüp iyi gösteren)
157. telemmüz (talebelik etmek, çömezlik etmek)
158. tenâsur (yardımlaşma)
159. terakki (ilerleme, yukarı çıkma, yükselme)
160. tîh (çöl)
161. ukubât (ceza)
162. unf (sertlik)
163. usvet (beraberlik, dert ortağı)
164. yarlıgamak (affetmek)
165. yalmanlı (eğik-sivri)
166. yügrük (hızlı)
167. zarar-ı mahz (kendisinin faydası yerine zararı olan)
168. zebun (zayıf, güçsüz, alışverişte aldanan)
169. zecr (menetme)
170. zenan (kadınlar)
171. zerdâli (eriğe benzer meyve)
172. zeyt (zeytin yağı)
173. zıya'at (kaybolmasında)
174. züyuf (sahte para)

EKLER

Ek-1:

Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi, Râşid Efendi 311 Arşiv Numaralı
Nüşanın İlk Sayfası.

Ek-2:

Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, 2155 No'lu Nüshanın Son Sayfası.

Ek-3:

Süleymaniye Kütüphanesi, Veliüddin Efendi Bölümü, 1072 No'lu Nüshanın 82.

Sayfası.

Ek-4:

Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Atıf Efendi Koleksiyonu, 34 Atf 277/8 Arşiv

Numaralı Nüshanın 5. Sayfası.